

**ВОЄННО-НАУКОВИЙ
ЗБІРНИК**

Війна й Техніка

1938

Полковник Євген Коновалець

**Командир Корпусу Січових Стрільців, Командант Української
Військової Організації, Голова Проводу Українських
Націоналістів.**

Полковник Євген Коновалець родився в селі Зашкові, львівського повіту, Західні Українські Землі, 14. червня, 1891 р. Родина Коновальців — це стара українська священнича родина, що вийшла з міста Комарна. Однак вже прадід і дід Євгена були парохами в селі Зашкові.

Два стриї Євгена, Орест і Володимир, пішли слідами своїх батьків і стали священниками (перший є парохом у Страдчі, пов. Янів, другий у Малехові, пов. Львів). Три сестри Євгенового

батька вийшли замож за священників, одначе самий батько не пішов шляхом родинної традиції й не став священником, а народнім учителем. Вчителював таки в рідному селі звиж 30 років і тепер живе там як пенсіонований учитель. Мати Євгена, також учителька, померла цього року.

Не від речі згадати, що мати, яка зродила й виховала Найкращого Сина України в цій кривавій добі нашого Народу, Сина, що палав невгасимим вогнем гніву до грабіжників Української Землі — Москви, Польщі, Румунії та Чехії і очолював українську національну революційну боротьбу проти тих ворогів — була по своєму національному походженні полькою. Походила зо старого польського шляхецького роду Венгжиновських під Краковом. Вийшовши замож за вчителя-українця й найшовшись у патріотичній атмосфері старої української родини Коновальців, вона не тільки зовсім зукраїнилася, але й виховала всіх трьох своїх синів у суто-українському духові. Євген був найстарший у родині, за ним слідував Мирон, відомний журналіст і рідношкільний діяч, та Степан, що є лікарем у Куликові, пов. Жовква.

Свої діточі літа провів Євген у рідному селі Зашкові, де й покінчив народню школу. До гімназії вчашав у Львові. 1909. року, здав матуру в Академічній Гімназії та вписався на правничий відділ львівського університету.

Вже в своїх гімназійних часах Євген живо цікавився тодішнім українським громадянським життям; будучи у вищій гімназії, став членом тайної учнівської організації, де старші студенти підготовляли учнів до культ.-освітньої та політичної роботи серед українського громадянства. Свій хист народнього працівника проявив він уже тоді, в ранній своїй молодості, коли — будуючи в родинньому селі на шкільних феріях — працював у місцевій читальні «Просвіти». Як студент прав пару років перебував він у Зашкові й своєю працею підніс місцеву читальню до того рівня, що вона стала зразком для цілої округи й направляла на правильний український шлях дооколичні українські села, де довгі роки бушувала москвофільська зараза або польонофільство. За тих пару років йому вдалося зорганізувати в селі кредитову спілку, пожежно-руханкове Т-во «Сокіл», кооперативу, громадську крамницю й збудувати «Народній Дім». За ці його досягнення Головний Виділ «Просвіти» назначив його 1912. року головним секретарем львівської Філії «Просвіти», коли він по першому правничому іспиті остався у Львові. Також назначено його політичним організатором у повіті.

Попри свою громадянську роботу Євген енергійно працював і в «Українському Студентському Союзі», що гуртував у собі студентів різних тодішніх політичних напрямків. Євген належав до секції, що репрезентувала національно-демократичну партію, найдіяльнішу в тих часах нашу політичну організацію.

1913. року Євгена обрано до управи Союзу, а внаслідок того сильно заактивізувалась діяльність цього студентського Т-ва.

Скоро Євген став головою нац. дем. секції Студентського Союзу й вже 1913. р. ввійшов у склад так зв. тіснішого Народнього Комітету, що кермував українською національною політикою в Австрії. Тут мав він нагоду заізнатися з тодішніми нашими політичними діячами, як Олесницький, Кость Левицький, Охримович, Баран, Льонгин Цегельський, Євген Озаркевич, Василь Панейко, Окуневський, Кивелюк, о. Стефанович, Володимир Бачинський та ін., що пізніше значно допомгло йому добре орієнтуватися в українській політиці.

При народній праці й університетських студіях захопила його війна. Підчас мобілізації його приділено як однорічника до 19. полку піхоти, хоч він конечно намагався дістатися до Легіону Українських Січових Стрільців. По кількамісячному однорічницькому вишколі він опинився на фронті в Карпатах. У травні 1915. року, після славетнього бою УСС на горі Маківці, москалі зробили загальний наступ на ту гору й тут Євген, вже як хорунжий, попав у московський полон. Цілого півтора року перебував він у таборі полонених у Чорному Ярі, біля Астраханя. При кінці 1916. року його перенесено до табору в Царицині, де й захопила його російська революція.

Революційний режим дещо облегшив життя ув'язнених у таборах полонених. Євген користує з цього й наладнує звязки з полоненими УСС, що находилися в недалекому таборі в Дубівці. Рівночасно з кількома іншими полоненими старшинами-українцями у Царицині організує так зв. Українську Царицинську Раду. Члени Ради старались творити українські військові частини з українців-вояків у російському війську, яке находилося в місті й окрузі. Багато праці в цій ділянці виконав Євген Коновалець.

Одначе вістка про розвиток української революції тягнула Євгена в серце України — в Київ. Він порозумівся з полоненими УСС у таборі в Дубівці й підготовив плян гуртової втечі в Київ. Саме в тому часі виїжджав із Царицини в Київ один зукраїнізований курінь. У травні 1917. року, при допомозі старшин куріня — Біденка й Кикіша — Євгенові вдалося прилучитися до відїзджаючого відділу й заїхати в Київ. З ним утік з табору в Дубівці сотник (опісля полковник) УСС Ів. Чмола. Іншим УСС тоді не вдалося втекти.

Саме перед прибуттям Євгена в Київ відбувся там відомий Перший Військовий Зїзд, що вперше офіційно постановив організувати українські полки. Євген зголосився в так зв. Галицько-Буковинському Комітеті, що існував при Центральній Раді. З галичан були в тому Комітеті: радники Балтарович і Герасимович, Д-р Володимир Охримович, Д-р Сабат, Іван Лизанівський, Петро Дідушок і Юліян Охримович; із наддніпрянців: Ісаак Базяк і сотн. Лисенко. Комітет створився був із метою нести до-

помогу жертвам війни. Оба старшини, прибувши в Київ, постановили почати акцію збирання українців-галичан — полонених УСС та з австрійської армії — і втягати їх в українізовані військові частини. Ще в Царицині завважив Євген, що українські військові частини з самих придніпрянців не представляють належної вартости, тому що мають слабу національну свідомість, надто податливі на большевицьку пропаганду, а вояки даються втягати в українізовані частини тільки тому, що з них легше було дістатися домів, як із неукраїнізованих. Також і москвофільства не можна було нашвидку викоринити з-поміж «українізованих», отже й Тимчасовий Російський Уряд, який ніяк не бажав визнавати навіть автономію України, мав на них великий вплив. Галичани, маючи вищу національну свідомість, не піддавалися так легко большевицьким гаслам і плекали в душах ідею про незалежну Україну. Тому на одному з засідань Гал. Бук. Комітету Євген і сот. Чмола запропонували звернутись до Центральної Ради, щоб стягала з таборів галичан полонених і творила військові формації, яких склад мали б творити по половині галичани й наддніпрянці. Голова Центр. Ради, проф. Михайло Грушевський не віднісся прихильно до цієї пропозиції, однак за старанням членів Комітету — Базяка й Кисенка — дозвіл отримано. Євгена Коновальця назначено референтом для стягання полонених галичан, а Чмолу приділено організаційним військовим референтом при Центральній Раді.

Скоро почали прибувати в Київ полонені галичани, передусім старшини, між іншими четар УСС Федір Черник і сотн. УСС Роман Сушко та четар артилерії Роман Дашкевич які опісля дуже багато причинились до створення військової формації, що знана під назвою «Січові Стрільці».

Дуже тяжко йшла справа організування сплянованих Євгеном галицько-наддніпрянських частин. Однак коли восени того року большевики повалили Тимчасовий Уряд і загрожували Україні, а Україна в дійсності не мала надійної збройної сили, справа організування таких частин сталася дуже пекучою. В листопаді за дозволом Центральної Ради сформовано Перший Курінь Січових Стрільців. Скоро Євген Коновалець мусів зайняти командне місце в ньому. За пару місяців курінь зріс у полк, опісля в корпус. Євген Коновалець був до кінця командантом цієї військової формації, що в даному часі була єдиною, надійною силою молоді Української Держави. Кривавий та геройський шлях Січових Стрільців, а зосібна військова й політична діяльність Полковника Євгена Коновальця, вже досить ясно представлені в українській військовій та політичній літературі. СС і Євген Коновалець — це синоніми. В часі збройної боротьби України за волю й державу Полковник Євген Коновалець відіграв одну з найважливіших і найславніших роль.

Однак програна збройної боротьби й упадок Української Держави, що кинули в стан нечинности або зовсім прибили й

звели на манівці багатьох чільних діячів із доби війни за Українську Державу, не знечинили й не зломали Полк. Євгена Коновальця. Серед загального великого пригноблення й прибиття цілої Нації, вневдовзі таки після трагічного закінчення збройної боротьби, почувся голос: «Ми не переможені! Війна не скінчена! Ми, Українська Військова Організація, продовжаємо її! Програна в Києві й Львові це не кінець, це тільки епізод, це одна з невдач на шляхові Української Національної Революції! Перемога перед нами!». Цей голос ішов із українського революційного підпілля, що згуртувало в собі найшляхотніший, найідейніший елемент Нації. Творцем і керівником цього підпілля був ніхто інший, а Полковник Євген Коновалець! І цей голос, а за ним революційні, героїські чини цієї Української Армії в підпіллі, почали привертати народ до притомности з приголомшення страшним фіналом збройної боротьби. УВО — страшна для ворогів, надія для України! Славна, героїчна УВО! Могутній її Вождь — спаситель України, пострах для її ворогів-займанців! **Євген Коновалець..**

А несповна десять років тому Нація почула знову могутній голос: «З кривавого моря української революції та збройної боротьби за незалежність вилонився в різких формах національно-державний ідеал, що владно вимагає сконсолідування наших сил і координації нашого чину!.. Формується новий світогляд і розвивається новий творчий чин. Цим процесом є Рух Українських Націоналістів!.. Організований послідовний український націоналізм, відкидаючи всякі орієнтації на зовнішні сили, хоче й буде йти до перебрання в свої руки керми українського національно-політичного життя й змагатиме до відновлення та оборони Незалежної, Соборної Української Національної Держави!..». Це говорила Організація Українських Націоналістів — серце української національної політичної думки й чину. Полковник Коновалець очолював цей рух до свого трагічного кінця життя! Він став Вождем Воюючої України й гідно та незломно вистояв на своїй чоловій стійці до кінця!

Переслідуваний ворогами, переходив Вождь Української Національної Революції з країни в країну, зо своєю також незломною дружиною й сином. Кілька разів викрито плянований на нього замах червоних московських агентів і вчас недопущено. Востаннє два роки тому швайцарська поліція викрила такий заговор і влада запропонувала Є. Коновальцеві виїхати поза межі Швайцарії. Вкінці бандитська рука Москви таки досягнула Його.

Незломна, неславолюбна, криштально чесна, сильно гуманна людина, неустрашимий і невгнутий борець, сильно послідовний, глибокий і супроти ворогів безкомпромісовий політик, батько й порадник і керівник всіх ідейних українців, гострий суддя для всіх тих українців, що заломили чи зрадили Найвищий Ідеал Нації — це Той, якому бомба, кинена червоною мос-

ковською рукою, відобрала життя! Вождь Воюючої України!
Вождь Української Національної Революції!

Клонячи наші голови перед розшарпаним тілом нашого Вождя, слухаймо Його Безсмертного Духа, що кличе до нас словами Шевченка:

... Поховайте, та вставайте,
кайдани порвіте
і вражою, злою кровю
волю окропіте!..

Хай Дух Його Безсмертний повік царить у Душі Української Нації!

М. П.

До питання української воєнної доктрини

Українська старшина широко відгукнулася на заклик ред. «За збройну Україну», «спільною творчою працею спричинитися до докладного розроблення української воєнної доктрини та остаточного її оформлення». (Дивись М. Капустянський: «Модерна війна й наші завдання, стор. 13).

До нас уже наспіло чимало листів, в яких дописувачі й читачі з одного боку підкреслюють актуальність цієї важливої проблеми, а з другого, — подають свої оцінки й міркування до головніших засад української воєнної доктрини та ставлять запити. Ми коротко вкажемо на головніші питання, що зацікавили наших читачів і що їх будемо розв'язувати у наступних числах нашого журналу.

Майже всі вони погоджуються з головнішими тезами нашої воєнної концепції та висловлюють бажання, щоб цю проблему й далі систематично розроблювати та поглиблювати. Особливо читачі вітають думку автора «з початку звернути найбільшу увагу на опрацювання напрямних нашої воєнної доктрини для першого вирішального етапу українських збройних змагань. Бо лише після звільнення українських земель буде змога вже творити українську воєнну доктрину, застосовану до необхідности закріпити кордони української держави та спертися на її воєнний потенціал. Наведемо головніші запити наших читачів: 1) Що треба було розуміти під поняттям «яскраво офензивний дух української стратегії»? Чи це буде безупинна офензива на всіх фронтах аж до виграної, чи будуть намічені окремі чергові завдання, які поступово реалізуватимуться? В який спосіб зорганізується наша збройна сила й до яких воєнних систем треба її буде застосовувати: червоної армії, польської, європейських армій або чи ми створимо свою суто-українську систему? 3) В який спосіб стратегія може винайти синтезу взаємоділання регулярних армій із повстанчими масами та партизанськими відділами, бо ж повстанці назагал чинять на глибокому ворожому запіллі часто-густо без зв'язку з військовим проводом; 4) Ми погоджуємося — зазначає один дописувач — що в час визвольних змагань червоні значно перевищували нас своєю влучно закроеною розкладовою пропагандою,

але поляки своєю пропагандою — думаю я — на західніх землях нам мало шкодили. Були ще й інші запити, але ми їх покищо не наводимо.

Тут ми в загальних рисах розглянемо лише проблему організаційних форм нашої збройної сили в першій періоді наших визвольних змагань. Зрозуміла річ, що ми лише накреслимо головніші засади, на яких мусить бути побудованою відновлена українська збройна сила. Бо докладне оформлення організації української армії — думаємо — не надається до винесення на публичне форум.

Без сумніву: український військовий провід буде творити свою збройну силу на займанщинах. Бо ж наша мілітарна боротьба та революційно-повстанчі чини швидко притягнуть під українські стяги маси українських вояків. Друге: у випадковій збройного конфлікту поважна кількість українців правдоподібно опиниться в різній спосіб на теренах тих великих потуг, з якими нам буде по дорозі. Таким чином, персональний склад нашої регулярної армії буде складатися з вояків, що набули військового знання в лавах окупаційних армій. Вони призвичаїлись чинити на засадах їх воєнних доктрин (організаційні форми, тактика та інше). Крім того, беручи на увагу високу свідомість українських мас, ми можемо розраховувати на перехід на наш бік окремих відділів, а то й більших частин, зложених із українців. Тому ми мусимо взяти під розвагу принаймні спочатку цю важливу обставину, — себто при розбудові нашої регулярної армії дотримуватися головніших засад військових систем тих наших ворогів-окупантів, проти яких ми будемо змагатися. Як відомо, організація не терпить імпровізації. Правда, характер національно-революційної боротьби, правдоподібний обмаль командантів та брак вистачаючих технічних засобів потребуватимуть певних коректив. Але це ґрунтовно справи не міняє. До цього треба додати, що назагал воєнні системи сильніших наших ворогів: Польщі й советської Росії з одного боку побудовані на засадах модерної війни, з другого, — вони застосовані до місцевих умов (великі простори, обмаль доріг і таке інше). Таким чином змагаючись проти советської Росії або Польщі, ми так чи інакше будемо спочатку послуговуватись організаційними формами цих держав. Але, розуміється, відкинемо все те, що є шкідливого в них, а саме: колективне кермування військом, інститут політичних комісарів, недовіря між старшинським та козачим складом і таке інше. Отже організаційні форми подібні до воєнних систем тих держав, але наш суто національно-військовий дух.

Подамо короткий нарис організаційної схеми української збройної сили. Очолює визвольну боротьбу зверхник — Вождь. Він скупчує в своїх руках всю військово-політичну державну владу. Отже єдина воля та повнота влади. Це перша передумова для створення регулярної бойоздатної збройної сили та відповідного її скермування для успішного здійснення наших зма-

гань. Ні партій, ні розкладових нарад. Гіркий досвід нас вилікував від цієї псевдо-демократичної спадщини. Для безпосереднього кермування операціями утвориться штаб (генеральна булава); до штабу обов'язково мусить бути приділена окрема військова рухлива частина з усіх родів зброї, зо значною домішкою мото-механізованих військ і кінноти щоб військовий провід мав змогу спокійно переводити операції та при потребі швидко зареагувати на можливі вибухи в запіллі та приборкати анархічно-провокаційний елемент. Другою, також надзвичайно важливою ділянкою буде відповідна організація запілля, чого так бракувало на наших східних землях. Для виконання цього завдання треба створити окрему інституцію з авторитетною військовою людиною на чолі. Завданням її буде підготувати мобілізаційний апарат, створити запасові та вишкільні частини, наладити спокій і лад на захоплених нами теренах, бо ж напевно з вибухом національної революції серед народніх мас знайдуться безвідповідальні провідники, а то й ворожі провокатори, що зможуть зорганізувати найбільш темні елементи, та виявлять нахил до помсти й деструктивно-анархічних вчинків. Це може зруйнувати наше запілля та скомпромітувати наш рух. Тому відповідна організація запілля та сувора дисципліна є необхідні як на фронті, так і особливо на занятих нами теренах. Бо ж український визвольний рух має велику ціль звільнити Україну від окупантів, а не йти на рідний край вогнем та мечем як завойовники. Отже — ніякої сваволі в запіллі. Державна влада в організаційний спосіб сама подбає про ізоляцію, а навіть і про кару на шкідливі і розкладові елементи.

При організації регулярної збройної сили треба також взяти під розвагу й досвід визвольної війни. Він дає позитивні приклади творення численних організаційних одиниць, дивізій, бригад, полків і таке інше, добре, технічно заосмотрених, але з не дуже великою кількістю персонального складу. Як відомо, це давало цим частинам маневрову рухливість та відповідало не високій військовій підготовці молодих командантів та нечисленних штабових старшин. Крім того маючи такі кадри, легко було б втягнути до наших стягів мобілізованих вояків. Треба змагатись до створення при піхотних частинах мото-механізованих відділів та кінноти. Брак їх прикро відбивався б на наших операціях. Конче потрібно буде відновити наші частини з їх бойовими традиціями, що так відважно змагалися у часи визвольної війни. Наприклад, Січові Стрільці, Запоріжці, третя Залізна, Волинська бригади або дивізії чортківська, золочівська та таке інше. Також відновлення «Вільного Козацтва» для акції в запіллі було б вказаним. Взагалі при організації треба змагати до додержання територіальної системи. Ветерани-борці емігранти по більшій частині будуть приділені до новоутворених військових формацій, як носії державно-визвольних змагань та традицій. Легіони зза Океану та Європи не треба розпилювати, а розгорнути їх втягненням до їх стягів місцевих українських вояків.

Отже: поперше по формі українська армія творитиметься на зразок окупантських частин із необхідними корективами. Друге: по духу вона буде національною армією зо всіми її додатними рисами. Значна кількість організаційних одиниць об'єднаних у дивізії, а останні в групи або корпуси. Третє: сувора дисципліна, повне довіря між старшинами й вояками. Четверте: відновлення славетних українських стягів визвольної війни, окремі легіони американського континенту. П'яте: додержання територіяльної системи, для вояків, старшина ж з різних земель. Шосте: добре організоване запілля й сильна влада на місцях. Сьоме: в районі операцій регулярних частин та в запіллі — всі повстанчі відділи розвязуються або реорганізуються в зглядно загальній системі. Нарешті очолює боротьбу в усіх її ділянках провідник зверхник.

Основи бойової діяльності летунства

Ні одна галузь воєнної штуки не користується сьогодні такою увагою й стараннями воєнних міністерств цілого світу, як летунство. Абсолютно всі великі держави світу збільшують свої повітрові бюджети, ривалізують між собою та вперто працюють над дослідями щодо вживання повітрової фльоти у війні. По газетних відомостях великі європейські держави стараються збільшити в себе кількість літаків шляхом замовлення їх в Америці, бо власна продукція вже не вистачає.

Летунство набрало тепер такого значення, що від його скількості й якості залежить у великій мірі програння чи виграння воєнних операцій. Яскравим прикладом цього служать події в еспанській війні, коли то під Гвадалахарою советська авіація розбила дві італійські дивізії, а в березні 1938. року націоналістичне еспанське летунство значно допомогло генералові Франкові до перемоги в Арагонії й Каталонії. Летунська зброя має ту перевагу над усіма іншими родами зброї, що дає змогу наносити удари в глибоких районах ворожої території, все нищити, псувати й висаджувати в повітря. Такі держави, як Франція чи Німеччина, майже не мають кутка, який би не лежав у засягу ділання ворожої летунської зброї. Їх простір занадто вузький і прострілюється, що так скажемо, летунством наскрізь. В Європі тільки одні московські простори з їх великими розмірами дають захист перед летунськими атаками ворога. Але й там у випадку війни большевикам, мабуть, доведеться перенести свій державний осередок кудись над Волгу чи за Урал, бо Москва вже лежить на ударній віддалі від границь сучасної Польщі.

Після досвіду модерних війн в Еспанії та в Хінах можна собі уявити, яких форм набере повітрова війна майбутнього, якщо в ній візьмуть участь великі повітрові сили. Це будуть цілі величезні повітрові армії, що будуть оперувати подібно, як ескадри бойових кораблів на морі. Насамперед будуть висилатись розвідочні патрулі, легкі бистрохідні літаки, за ними піде лінія повітрових кружляків для започаткування бою й для зайняття вихідного становища. Нарешті рушить маса великих повітрових кораблів, що буде шукати зустрічі з такими ж ворожими кораб-

лями. Вона буде посідати всі засоби сучасного бою: гармати, літаючі торпеди, гази, апарати димової загороди й інші. Ця бойова маса, що буде керуватись по радіо з літака головного команданта ескадри, буде старатись вирішити бій гарматним вогнем та атакою. Після того повітровий транспорт переможця висадить на ворожій території міцні бойові одиниці, які спираючись на панування в повітрі, докінчать війну сильним ударом на землі*).

Щоб летунство мало перевагу над ворожим летунством, крім числа, воно повинно бути добре зорганізоване й добре вишколене. Характерною якістю модерного летунства, як і всякого іншого технічного бойового засобу, є вміння начальника його відповідно примінити. В боротьбі за панування в повітрі відіграють велику роль, більшу, ніж у всякій іншій боротьбі, знання, інстинкт і здібності тих, що кермують боротьбою.

Ціла штука боротьби за опанування повітря ґрунтується на комбінаціях, а не на числі. Отже в самому початку війни в летунських операціях відбивається більше, як в інших операціях, здібність і підготовленість провідників.

В 1918. р. французи мали на своєму фронті 2750 здатних до бою літаків, з них 930 нищильників, 420 бомбовозів і 1400 розвідчиків. Не зважаючи на те, що ці сили значно перевищували німецькі повітрові сили (коло 1500 літаків на всіх фронтах), французи могли забезпечувати собі перевагу в повітрі тільки на деяких відтинках фронту й то лише на декілька годин на день. Вони не мали змоги захопити панування в повітрі раз на все й всюди**)

Можна думати, що подібне положення складеться й у майбутніх війнах. Ні одна з воюючих сторін не зможе досягти того,

*) Надії на можливості в модерній війні повітровим транспортом перекинути міцні бойові одиниці у вороже запілля на підставі досвідів військових маневрів в Сов. Росії, в Англії та взагалі Європі, а також згідно з твердженням воєнних авторитетів не виправдуються. Лише невеличкі частини при сприятливих умовах можуть бути перекинуті літаками у вороже запілля. Але їх чини не відіграють поважної тактичної ролі. — Замітка Редакції.

**) а) Без сумніву, якість керівників в боротьбі відіграє першорядну роль, особливо в летунських операціях, але й кількість апаратів та їхня технічна вищість мають своє поважне значення. Ось чому всі потуги змагають до піднесення на вищий щабель своєї летунської зброї та збільшення її кількості.

б) Цей приклад не є доказом переваги в якості німецьких летунів над його противниками в 1918 році, як може читач подумати. Він лише свідчить про ту важливу обставину, що на фронтах мільйонових армій дуже важко досягнути абсолютної переваги в повітрі на театрі війни. Про це врешті й автор зазначає. — Замітка Ред.

щоб безспірно панувати в повітрі. Боротьба за панування буде вестись із змінним успіхом і в ній буде мати першенство той, хто краще й зручніше буде використовувати повітрову зброю.

Досвід модерних війн дає можливість ствердити, що штука вживання летунства головним чином полягає в наступному:

1) комбінування діяльності летунства з працею інших родів зброї, особливо ж із службою стежних бальонів і протиповітровою обороною,

2) можливо більша концентрація летунства: всі засоби, що стоять до родпорядимости, концентруються на одному чи кількох головних відтинках фронту, саме там, де після обставин треба в даний мент мати перевагу над повітровим ворогом,

3) перехід до тимчасової оборони на других відтинках, які будуть забезпечуватись тимчасово частинами й засобами протиповітрової оборони,

4) доручати летунству тільки ці завдання, що їх неможливо виконати в інший спосіб.

Треба завжди пам'ятати, що летунство є зброєю для короткої ураганної акції. Отже вона не допускає постійного вживання її. Досвід показав, що один літак може виконувати працю тільки один раз у день, а при повному напруженні два рази в день. І хоч запас палива вистачає на кілька годин праці літака, все ж неможливо вимагати від летуна, щоб він за кожним разом використовував усі технічні спроможності своєї машини. Досить часто його сили вичерпуються за одну годину праці. Крім того треба рахуватись і з ніжністю апаратів, що в умовах полевої служби досить легко псується й через те на довший час виходять із ладу.

Все це вимагає щадити летунство й користуватись ним обережно та економно.

В сучасних умовах бою на летунство накладаються наступні стратегічні й тактичні завдання:

1) стеження (розвідка далека й близька, корегування артилерійського огню, фотографування),

2) повітровий бій,

3) атака наземних цілей (бомбардування й обстріл),

4) супроводження військ (розвідка дрібниць, звязок, охорона військ, маскування димовою загородою й інші).

В залежності від цього тепер переведено наступну класифікацію типів літаків:

1) розвідочні або стежні літаки,

2) нищильники,

3) бомбовози й штурмові літаки,

4) піхотні літаки.

Розвідочне або стежне летунство:

По всіх великих державах розвідочне летунство приділюється: а) дивізіям, б) корпусам, в) вищим з'єднанням.

Дивізійні розвідчі літаки мають завданням переводити близь-

ку розвідку ворожого фронту, найчастіше 15-20 км. у глиб. Також само їх завданням є підкорегування вогню дивізійної артилерії.

Найкращу змогу виконати ці завдання має легкий двохмістний літак, дуже звинний із значним запасом швидкості. Озброєння — два кулемети, один у розпорядимості летуна, другий стежача. Для зв'язку він мусить мати радіостанцію.

Завданням корпусного розвідного летунства є розвідування поля бою в усій глибині, себто до 35 км. Найчастіше вживається до цього трохмістний літак, озброєний трьома кулеметами (деколи замість одного кулемета буває мала скорострільна гарматка). Його швидкохідність повинна бути не меншою, ніж у дивізійному літакові. Радіоапарат необхідний.

Армійське розвідочне летунство має головним завданням розвідку глибокого ворожого заплілля: рухи резерв ворога, працю залізниць і головних шляхів сполучення й тп. Його праця буде сягати до 150-200 км. поза лінією ворожого фронту. Така праця вимагає великої швидкості лету та можливості літати на більших висотах. Озброєння — два кулемети або дві гарматки.

З цього видно, що умови праці дивізійного, корпусного та армійського летунства вимагають трьох типів різних машин. Як би це не було привабливим із тактичного погляду та й через постачання мати можливо менше типів літаків, всеж із сказаного видно, що в сучасних умовах бою неможливо обійтись одним типом літака.

Дивізійні літаки найчастіше будуть літати низько, щоб мати змогу доглянути найбільше подробиць (звичайно на висоті до 1500 метрів). Вони відносно рідко будуть ув'язуватись у повітровий бій через те, що в зоні своєї праці вони будуть надійно забезпечені протилетунською обороною й своїми нищильниками. Через невисоку зону їх праці є бажаним захистити їх панциром перед рушничними кулями. Все це робить тип дивізійного літака специфічним щодо якостей, які тільки йому потрібні.

Корпусні розвідчі літаки будуть працювати в інших умовах. Зона їх розвідки лежить глибше, майже завжди поза районом діяльності своєї протилетунської оборони. Отже вони мусять мати міцне оборонне озброєння, яке давало б їм певний захист проти повітрових атак ворога. Тому в багатьох арміях сконструовано трохмістний літак із 3 кулеметами, один для летуна й два для стежачів, з яких один міг стріляти догори, а другий на долину.

Корпусні літаки нормально не будуть мати нагоди літати низько. Їх розвідка повинна бути більше широкою й загальною. Назагал їм доведеться літати на висоті 3000 метрів і більше, а це виключає необхідність в опанциренні.

Армійські літаки, які працюють у ще більше глибоких зонах, вимагають більшого кола ділання, а з тим ще більшої швидкості та спроможности літати на великих висотах, до 6000 метрів. Ці

їх якості є їх найкращим оборонним засобом. Вони дозволяють їм уникати нападів ворожих літаків і з'являться над ворожим розташуванням нагло й несподівано.

Розвідчі літаки всіх типів мусять мати фотографічний апарат і радіостанцію. Все ж треба сказати, що дивізійні літаки будуть вести свою роботу стеженням, а корпусні й армейські фотографуванням.

Треба взяти на увагу й те, що повітрова розвідка мусить вестись не тільки вдень, але й вночі. Це особливо важливо тому, що сучасні статuti всіх армій вимагають, щоб пересування військ і обозів для заховання руху перед ворогом відбувались вночі. Отже необхідно ще в мирний час виховувати летунів розвідочної авіації в нічній розвідці з уживанням різних освітлюючих засобів (освітлюючі ракети й набої).

Нищильники:

Їх головним завданням є бій із повітровими силами ворога. У випадку потреби вони повинні брати участь у спільній акції з другими родами зброї, що ведуть бій на землі (піхота, кіннота, танки й інші).

По характеру праці нищильне летунство підлягає вищим військовим штабам, а саме штабам армій, армійських груп або фронтів ітп. Бо тільки вищі штаби мають можливість знати, де й в який момент потрібно забезпечити за собою перевагу над повітровими силами ворога. Це вимагає сконцентрованої й масової акції нищильників, праці їх великими зеднаннями.

Щодо чисто технічних якостей літаків-нищильників, то вона мусить відповідати наступним вимогам:

1) **Максимальної шкороности лету.** Ця властивість забезпечує летунові ініціативу в акції. Вона дозволяє йому займати найдодгідніше становище супроти повітрового ворога, вибирати місце й час бою, а у випадку необхідности ухилитись від сутички.

2) **Можливости швидко досягати великої висоти.** Ця властивість є важною тому, що в бойовому відношенні найбільші вигоди посідає той літак, що є над ворогом.

3) **Максимальної здібности маневрування.** Себто можливости бистрої зміни напрямку й висоти лету та майже прямовісного спадання летом додолу. Це дозволяє летунові скорше виконувати необхідні еволюції в повітрі й завжди оставатися господарем положення супроти менш рухливого ворога.

До останнього часу всім цим вимогам найбільше відповідає одномістний літак-нищильник. Він мав тільки одну людину, отже посідав максимальну легкість, що підвищувало його летні якості. Однак у бойовому відношенні одномістний нищильник мав досить значні хиби. Через те, що його залогу творила тільки одна людина, що була разом і летуном і кулеметчиком, вогнева зброя такого літака складалась із одного або двох кулеметів, стало укріплених на літаку, що мали можливість стріляти

тільки в одному напрямку, а саме вперед. При цьому летун націлював свої кулемети на ціль із цілим літаком.

Через те праця зброї була дуже обмеженою. Кулемет міг стріляти тільки вперед, а при повороті назад нищильник був зовсім беззахистним проти ворога, який атакував його з-заду.

Підчас світової війни велике число нищильників збито саме підчас повороту назад атакою ворога в хвіст. Це примусило обмежити район акції нищильників та визнати, що вони не повинні віддаляватись більше від своєї передньої лінії, ніж на 10-15 км. В противному випадку було дуже велике ризико страти нищильників підчас їх повороту назад.

Отже можна бачити, що одномістні нищильники мають значення оборонного бойового летунства. Вони дуже успішно можуть виконувати завдання захисту повітря в певному районі, себто не дозволяти ворожому летунству появлятись над нашими лініями. Лише з дуже великим ризиком можуть вони собі дозволити вглибитися в розташовання ворога для виконання завдань активного характеру. Такі завдання доручаються тепер другому типові літаків-нищильників, з залогою двох людей. Тепер по всіх арміях існують уже дуже добрі зразки саме таких двохмістних літаків. Вони озброєні двома кулеметами (майже всюди парними) або одним парним кулеметом і одною скорострільною гарматою.

Дальшим розвитком типу бойового літака є трьох- і чотирох-містні літаки, які мають велику силу огневої акції. Такі зразки літаків мають на озброєнні чотири-пять кулеметів та одну скорострільну гармату.

В тактичному відношенні від літаків-нищильників вимагається:

1) не дозволяти ворожому летунству з'являтись над нашим розположенням,

2) прикривати діяльність наших розвідочних і бомбових літаків та привязних бальонів,

3) з'являтись над розположенням ворога з метою знищення його повітряних сил.

Всі ці завдання вимагають акції нищильників у різних зонах щодо висоти. Найчастіше нищильники будуть працювати в трьох зонах:

1) верхня, на висоті понад 6.000 метрів. Завдання — заборона повітровому ворогові перелітати над нашим розположенням, ведення повітряного бою над розположенням ворога й прикриття наших розвідочних літаків, що летять на більших висотах.

2) середня на висоті коло 4500 метрів. Завдання-заборона ворогові перелету наших ліній, повітряний бій, прикриття наших літаків-бомбовозів, розвідочних, корегувальних та звязкових, які літають на висоті між 3-4000 метрів.

3) нижня на висоті коло 1500 метрів. Завдання-прикриття наших низьколітаючих літаків та привязних бальонів.

Якщо нищильники мають своїм завданням прикриття, то вони мусять летіти патрулею перед об'єктом прикриття на віддалі, два рази більшій, ніж висота лету. Так нпр. верхня патруля нищильників, яка летить на висоті 6000 метрів, мусять знаходитись на 12.000 метрів перед тим об'єктом, який вона прикриває.

Бойовий лад нищильників має звичайно вигляд клина з 3-10 літаків. Сама атака має характер індивідуального бою. Для того кожний літак обирає собі об'єкт нападу й займає супроти нього найбільш вигідне становище. Літаки й патрулі, які не беруть безпосередньої участі в бою набирають висоту й охоронюють своїх летунів у бою, згори й з флангів.

Після бою літаки кожної патрулі збираються в умовленому місці.

Бомбардувальне летунство.

Цей рід летунства уявляє собою правдиву артилерію повітряної акції, при чому під багатьма оглядами бомбардувальні літаки мають навіть перевагу перед гарматами. Їх район діяння більш широкий. Набої досягають до 2000 кілограмів, отже міцніші, ніж гарматні. Найбільшою хобою бомбардувального летунства є його залежність від погоди, та те, що під час їх акції на них обрушуються ворожі нищильники.

Бомбардувальне летунство, подібно як і нищильники, є засобом акції вищих штабів. Для того, щоб їх акція мала рішучі наслідки, а вони самі могли краще хоронитись перед нападами повітряного ворога, вживається їх все більшими групами. Цілями повітряного бомбардування найчастіше бувають великі скупчення військ, шляхові вузли, індустриальні райони, мости й тп.

Є два роди бомбардування, вдень і вночі. Це викликало появу двох типів бомбардувальних літаків.

Денне бомбардування. Для цієї акції вживаються літаки, що є дуже подібні до корпусних розвідочних літаків, лише мають інше озброєння.

Бомбардування днем є операцією, яка викликає завжди дуже міцну реакцію ворога. Тому такі бомбовози завжди повинні прикриватись патрулями нищильників. Кількість літаків прикриття повинна виносити від одної третини до половини кількості цілої ескадри бомбовозів.

Підчас світової війни на західньому фронті бомбардування вдень ставалося все більш важким через протиділання ворога. Вкінці війни воно виконувалось тільки недалеко від власного розположення. Матеріальний ефект такого бомбардування не завжди бував великим, зате моральне значення його було дуже значним (небезпека приходила з неба й від неї не було захисту). Через те такий спосіб повітряного нападу рахувався до самого кінця війни найбільш грізним засобом деморалізації ворога.

Бомбовози літали підчас війни на висоті коло 3000 метрів і згори та з флангів прикривались нищильниками. Кожний літак зберігав увесь час своє місце в ладі й кидав бомби в той момент, коли перелітав над ціллю. В сучасній еспанській війні бомбовози літають ще вище, 4500-5000 метрів. Причиною цього є велика прецизність у цілянні зенітної артилерії.

Нічне бомбардування. Цей рід бомбардування викликав появу спеціальних типів літаків. Більша безпечність нічних полетів перед повітровими атаками ворога дозволяє вживати для цієї цілі великі багатомоторові зразки літаків, в яких летні їх якості приносяться в жертву більшій підйомній силі та більшому засягу ділання. Нічні бомбовози модерного типу мають змогу підняти 3-10 тон бомб і коло їх ділання сягає до 1000 км. Советські літаки з Владивостоку мають змогу бомбардувати побережжя Ніппону й повернутися назад додому.

Загалом кажучи, нічне бомбардування має на меті більш віддалені цілі. Матеріальний і моральний ефект такої акції дуже великий. Слабою стороною того роду бомбардування є трудність орієнтації в нічних полетах та все більше удосконалювання системи протиповітрової оборони, з якою важким нічним бомбовозам дуже важко змагатися. Головним ворогом літака вночі є прожектор, який осліплює летуна, псує йому орієнтацію й не дозволяє бачити ані цілі, ані ворожих нищильників, що нападуть на нього.

Нічні бомбовозні ескадрилі бувають ще більші, ніж дневні (кілька десятків літаків). Висота лету 1500-2000 метрів.

Штурмове летунство є зброєю, яка головним чином працює на полі бою проти наземних сил ворога. Його цілями будуть найчастіше піхота, кіннота, артилерія або танки. Головним завданням штурмових літаків є не допускати до підходу свіжих ворожих сил з запілля до бойової полози. Отже район бойових акцій штурмовиків починається приблизно з 10 км. від фронту та сягає до найглибшого запілля, де лише є ворожі частини. Дуже важною ціллю штурмового летунства є ворожі обози, залізничні потяги й шляхи сполучення. Іноді штурмове летунство дістає завдання акції проти ворожих летищ. Штурмові літаки працюють як вдень, так і вночі. Як показує досвід еспанської війни, найбільш зручним способом акції штурмовиків є атака на низьких висотах. Літаки наближуються до цілі на висоті від 5-20 метрів, маскуючись місцевістю, а саму атаку виконують несподівано з висоти 150-200 метрів. Якщо вони виконують свої завдання вночі, то вони летять на висоті коло 500 метрів і лише в невеликих з'єднаннях, не більше 3 літаків.

Підчас світової війни ще не було спеціального типу штурмового літака й для цієї цілі вживались літаки розвідчики й нищильники. Тепер, як свідчить досвід еспанської війни, вживаються для атак наземного ворога спеціальні літаки-штурмовики, які мають на озброєнні від 5-10 кулеметів (часто з'єднаних в

батерію, яка кермується одною людиною) і несуть ще легкі бомби. Такий літак мусить мати опанцирення, що захищає залогу й збірник палива.

Штурмове летунство вживається теж і для нападів на артилерійські позиції ворога. В цьому випадку штурмовики можуть або закидувати ворожу артилерію бомбами, або осліплювати її димовими загородами.

Атака штурмовиків є небезпечною головним чином тоді, коли ворог її не сподіється й неготовий для її відбиття.

Піхотні літаки.

В останніх роках світової війни всі воюючі сторони широко вживали так звані піхотні літаки, призначенням яких було: підтримувати зв'язок між командуванням і військом, що веде бій, а також виконувати ближню розвідку для передових частин піхоти. Завдання було досить важке й вимагало спеціального типу літака. Через те, що йому доводилось літати дуже низько (на висоті не більше 500 метрів), виявилась потреба прикрити панциром найбільше важливі його частини; мотор, бензинові танки й летунів. Одночасно він мусить бути дуже рухливим, зручним для кермування й добре озброєним. Мусить мати радіосполучення принаймні на короткі віддалі. Також мусить возити з собою засоби світляного зв'язку. Великої швидкості від нього не потребується.

На підставі досвіду війни можна сказати, що такий літак мусить мати наступну характеристику: швидкість коло 200 км. на годину, запас палива на 3 години лету, опанцирення від рушничних куль із віддалі 300 метрів і більше, дах*) коло 4500 метрів. Треба також, щоб він мав апарат для димової загороди й для фотографування. Озброєння мусить бути міцним, принаймні 3-4 кулемети. Літак мусить нести 1 летуна й 2 стежачів.

Для того, щоб акція піхотного літака була успішною, велике значення має підбір відповідних летунів. Крім доброї технічної підготовки від них вимагається відваги, холонокровності, щоб уміли знайти себе в небезпеці та здатність бистрого орієнтування в обставинах так само, як і добре обзнайомлення в питаннях піхотної тактики.

Підсумовуючи все вище сказане про працю летунства в бою, можна бачити, що складність і різноманітність завдань, які покладаються на цей рід зброї, вимагають досить значного числа спеціальних типів машин. Повинно бути принаймні 9 типів: 3 для розвідки, 2 для повітряного бою, 2 для бомбардування, 1 штурмовий і 1 піхотний.

В останніх часах виявилась потреба в новому літакові, дуже великому, для повітряних десантів. Найбільший досвід у цій справі мають СРСР. Вони під час маневрів висаджували в цей

*) Дахом називається найбільша можлива висота польоту.

спосіб до 1 бригади піхоти з відповідною кількістю артилерії. Такий десантний літак мусить мати дуже великі розміри на те, щоб він міг одноразово піднімати в повітря кількадесят людей. Досвіди в пересуванні війська повітряним шляхом на великі віддалі має й Англія (в кольоніях) та Італія з часів абісинської війни.

Технічні успіхи в літакобудівництві останнього часу дають змогу зменшити кількість типів літаків, що є дуже вигідним з огляду на їх масову продукцію. В більшості держав існують наступні типи літаків: 2 для розвідки, 1 для бомбардування (легкий бомбовоз денний заступається розвідчим літаком, який везе бомби), 1 для повітряного бою, 1 як штурмовий і супровідний для піхоти. Щодо типу транспортного літака для повітряного десанту, то справа ще нев'яснена й різні держави роблять над ним досвіди.

Організація бойового керівництва летунством.

Організація бойової летунської служби повинна передусім узгляднювати групове вживання летунства, без чого його вплив на хід операцій не може бути дійсним і повновартним. Остання доба світової війни, так само як і сучасна еспанська війна, виразно підкреслюють, що тільки масове вживання летунства, як у боротьбі в повітрі, так і при його співучасті в наземному бою, є справді міцним і страшним засобом війни.

Через це вище командування мусить старатись не розпорюшувати летунських засобів і завжди передбачувати можливість їх концентрованого вживання в складі великих зєднань. Можна сказати, що тільки розвідочне та піхотне летунство буде підлягати дивізіям і корпусам, тоді як головна маса летунства буде все знаходитись у розпорядженні штабів армій та армійських груп. Вищим штабам буде належати також розприділююча роля та загальне керівництво летунством. При розподілі летунських зєднань між підлеглими частинами вищий штаб буде кермуватись не тільки важливістю тих чи інших відтинків фронту й характером завдань армій і груп, але й технічними можливостями вживання тих чи інших летунських засобів на даному відтинку.

Треба завжди брати на увагу, що великі летунські сили потребують великого числа летунських площ та баз. 15-25 км. за лінією фронту розміщуються летунські площі дивізійного й корпусного летунства, а до 70 км. армійського летунства. Розміри площ для малих літаків виносять 600 на 600 метрів, а для великих 600 на 1200 метрів. Летунські площі мусять бути добре замасковані перед стеженням з повітря й з землі. Так само мусять бути організовані фальшиві летунські площі, що стягали б на себе увагу й вогонь ворога.

При практичному вживанні літаків кожний начальник, якому підлягає летунство, мусить дати сам собі відповідь на такі питання: 1) з якою ціллю?, 2) які засоби?, 3) де?, 4) коли, і 5) як? мусять бути вжиті літаки. Розглянемо ці питання.

1) **З якою ціллю?** — Відповідь на це питання вимагає ясного й категоричного поставлення завдання. Як уже згадувалось, летунству, як коштовній і вражливій зброї, треба доручувати ті завдання, які не можна виконати іншими засобами. Тому ставлення завдання треба обмежувати тільки вимогами дійсної необхідності. Приклад: дивізія завтра робить наступ. Командантові дивізії треба знати розположення й стан ворога на віддалі добового переходу. Що робиться глибше, то його безпосередньо не обходить. Отже він дає своєму розвідчому летунському відділові завдання розвідати ворожий район на глибину 20-25 км. Про більш глибоку розвідку подбає корпус або армія.

2) **Які засоби?** — Це питання стоїть у тісному звязку з попереднім. Ціль визначає засоби. При цьому кожний командант, якому підлягає летунство, мусить досконало знати летні й тактичні властивості літаків, їх скількість і їх готовість до праці.

На підставі воєнного досвіду можна сказати, що готовими до праці бувають тільки дві третини загальної скількості літаків, одна ж третина мусить звичайно бути на відпочинку підготованою до праці. При всіх працях вимагається, щоб певна частина летунської зброї оставалася в резерві.

3) **Де?** — При плянуванні акції для летунства завжди повинен бути приміюваний принцип розподілу праці. Райони ділань дивізійного, корпусного й армійського летунства в принципі не повинні перекриватись. Кожний район повинен граничити один із другим. Така система гарантує найбільш ошадне та досконале вжиття летунських засобів.

Під цим оглядом необхідно, щоб райони праці й сам розподіл праці давали вищі штаби.

4) **Коли?** — Кожний начальник повинен рахуватись із тим, що праця летунства в значнім ступні залежна від атмосферних умов. Через те вибір часу вилету для виконання поставленого завдання мусять визначувати самі летуни. Вони можуть краще, ніж штабовці, вловити вигідний для праці момент. Можливі є випадки, коли атмосферні умовини перешкоджають узагалі виконання завдання летунства.

Загально кажучи, летунам краще призначувати певні межі часу для виконання завдання або призначувати термін, коли праця мусить бути закінчена. Більш точних даних щодо часу вилету потребують тільки літаки піхотні й корегувальні артилерійські через те, що їх праця звязана тісно з загальною працею піхоти або артилерії.

При виконанні термінових завдань треба брати на увагу те, що кожний летун потребує перед вилетом технічних і тактичних приготовань (вивчення завдання по карті, обмірковання його, приготовання літака до вилету й тп.). На все це потребується від 10 мінут до пів години часу.

5) **Як?** — Начальники, яким підлягають летунські частини, дають летунам тільки загальні вказівки щодо способу виконан-

ня того чи іншого завдання. Ці вказівки залежні від загальної відомої начальникові ситуації. Нпр. при завданні нічного бомбардування начальник може вказати на найбільш небезпечні зони, які треба перелетіти, якщо про це є в штабі відомості й тп.

Взагалі кажучи, летунам треба залишати по можливості більшу свободу щодо способу виконання завдання, бо це дозволяє їм краще пристосовуватись до обставин в зоні бою, які часто змінюються.

Всі вказівки щодо праці летунства в загальних рисах подають начальники великих військових з'єднань у своїх основних наказах у підрозділі «летунство». Детальний наказ висилається спеціально летунським начальникам.

На закінчення вважаємо необхідним підкреслити, що на успіх праці летунства та на її наслідки мають вплив три засади: 1) концентроване вживання летунства, 2) обережність при вживанні летунства (не для другорядних і маловажних цілей) і 3) обізнаність загальних військових начальників із технічними спроможностями летунства.

Тенденція переоцінки значення летунства, що виявилась була яскраво зараз по закінченні світової війни, не оправдала себе в практиці останніх війн в Іспанії і в Хінах. Висновки, які роблять деякі держави, вказують на те, що в арміях тепер збільшується кількість і якість артилерії, а летунству надається менше значення, ніж цього можна б було чекати після досвіду світової війни. На це вплинуло удосконалення протилетунської оборони й значне збільшення її засобів по всіх військових частинах*).

*) Автор у своїй цікавій та добре обґрунтованій статті не торкнувся операцій летунства з морською флотою для захисту морських та океанських комунікацій, власне тому, що ця проблема буде освітлена в окремій розвідці.

Теруельська операція

В першому числі журналу «За збройну Україну» ми дали нарис двох перших періодів бойових подій в Іспанії, та вивели науку з неї (37-70). Нині ми зупинимося на розгляді третього періоду цієї міжусобної боротьби, скупивши свою головну увагу на Теруельській битві.

Після остаточного опанування Астурії перед ген. Франком повстали три важливі питання: 1) втягнення провінції Басків та Астурії до загального націоналістичного фронту, себто а) організація адміністративного апарату та заведення ладу, б) відновлення господарсько-індустріальної діяльності в Астурії, в) прищеплення населенню ідей націоналістичної Іспанії, щоб створити з цих провінцій нову базу для продовження боротьби й взагалі загоїти страшні рани горожанської війни та повністю скористуватися з цих багатих провінцій. 2) Далі треба було розгорнути ширшу політичну акцію, щоб досягнути визнання великими потугами націоналістів воюючою стороною, 3) нарешті необхідно було пляново приправитися, щоб нанести рішучий удар червоним та переможно скінчити війну.

Все це потребувало багато часу та великої організаційно-підготовчої праці. Ось чому вирішальні операції націоналістів відкладалися на певний речинець. Крім того викликала передішку в бойових чинах на фронтах та важлива обставина, що повний спокій в запллі націоналістів та багатство захоплених ними районів сприятливо впливало на настрої населення й на дух війська, — себто час працював для них. Тоді як у запллі червоних відчувався брак споживчих продуктів і весь час тривала боротьба партій. Нарешті топографічні умови (гориста місцевість, обмеженість шляхів), а також клімат Іспанії не сприяють операціям великих військових мас зимою. Європейська преса не углядуючи всього нище зазначеного, чекала на негайну офензиву стотисячної армії націоналістів, що звільнилася була після захоплення Астурії.

З свого боку й червоні не гаючи часу, інтенсивно працювали, збільшуючи свою збройну силу та прищиплюючи їй дисципліну. В цей же час вони зміцнили важливіші напрямки свого фронту. Далі червоний уряд розгорнув широку політичну працю з метою втягнути в конфлікт великі потуги. Назагал впродовж двох місяців на фронтах тривала позиційна війна.

ТЕРУЕЛЬСЬКА БИТВА — ПЕРША ФАЗА

Бльокада Середземного моря повітряною та морською фльо-тою націоналістів усе більше-більше давалася в знаки червоним.

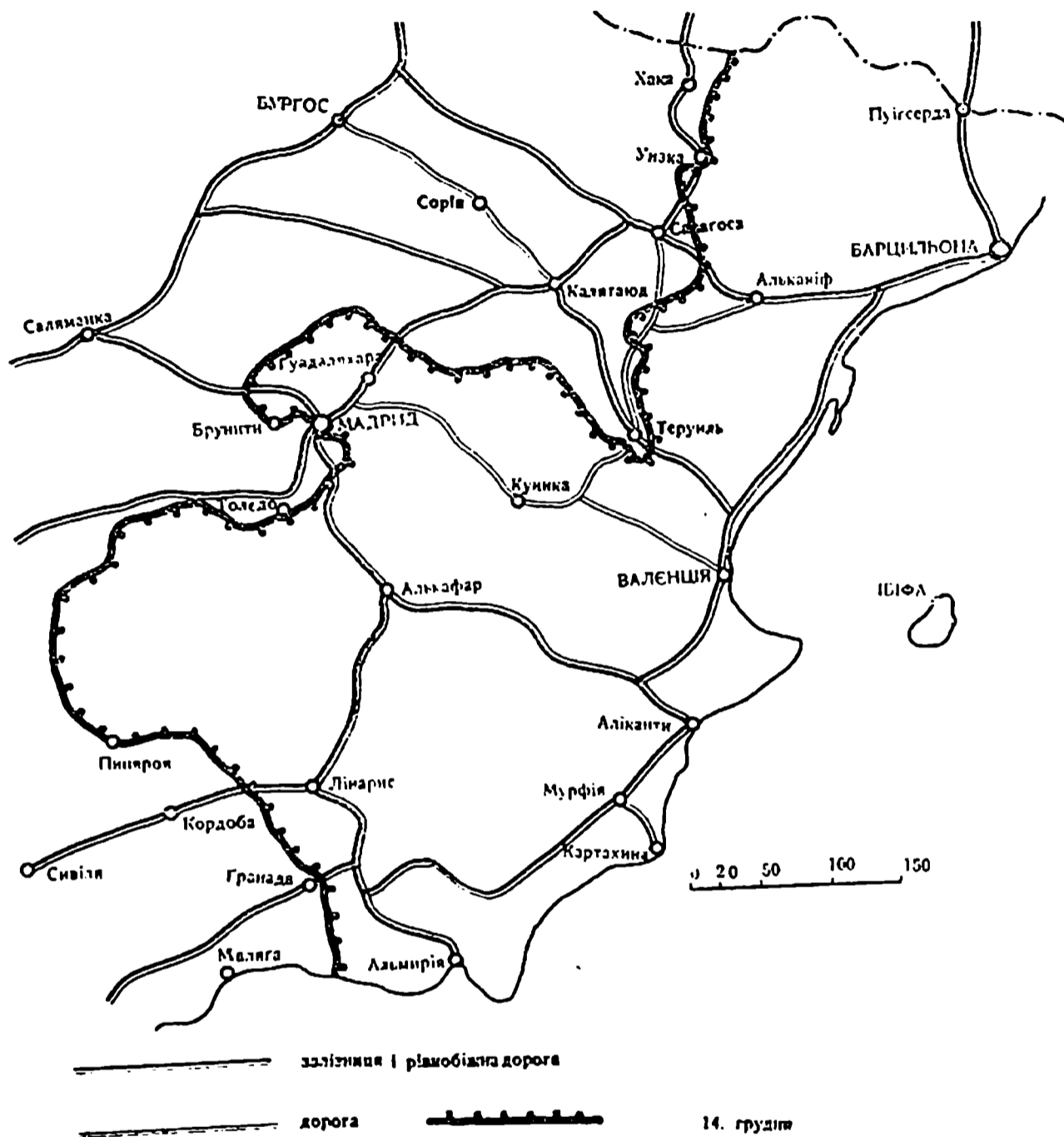

Схема ч. 1.

У великих містах гостро відчувався брак харчевих продуктів. Крім того, вся бльокада гальмувала регулярний доплив військового припасу з закордону. Все ж треба сконстатувати, що червоний провід дуже добре скористувався спокоєм на фронтах, переформувавши та збільшивши свою силу та добре приправивши її до офензиви. 15. грудня в повній таємниці червоні скупчили великі сили та засоби, і зовсім несподівано для націоналістів рушили на Теруель. Теруель це невеличке місто, оточене з трьох боків високими скелястими горами й на них якраз простягався бойовий фронт. Цей характер місцевости й спричинився до такого на перший погляд незручного з тактичного боку розташу-

вання оборонного фронту націоналістів. Їх позиція назагал творила виступ у бік червоних. Теруель окрилювався з трьох боків червоними, а тому не надавався як пляцдарм до офензиви націоналістів. Також поза цим фронтом на південь і схід розкинуті узгір'я, що лише поволі знижуються в напрямку на Валенсію. Отже Теруель не відігравав стратегічної ролі й впродовж всієї війни там тривала позиційна боротьба й траплялися іноді бої місцевого характеру. Раптом під Теруелем розігралися важливі події й бойові чини тривали з деякими перервами майже 68 днів.

Для ліпшого розгляду теруельської битви ми поділимо її на три фази: 1) атака червоних підступів до Теруеля й бої за це місто (15 грудня до 29). 2) Контратака націоналістичних резервів із метою рятувати оборонців міста Теруелю (з 29 грудня по 6-8 січня). Третя фаза — широко закроена контрофензива ген. Франка — звільнення ним Теруеля та поразка червоних (6. - 23. лютого). Для червоних теруельський виступ відігравав поважну оперативну ціль, бо ж позиції націоналістів роз-

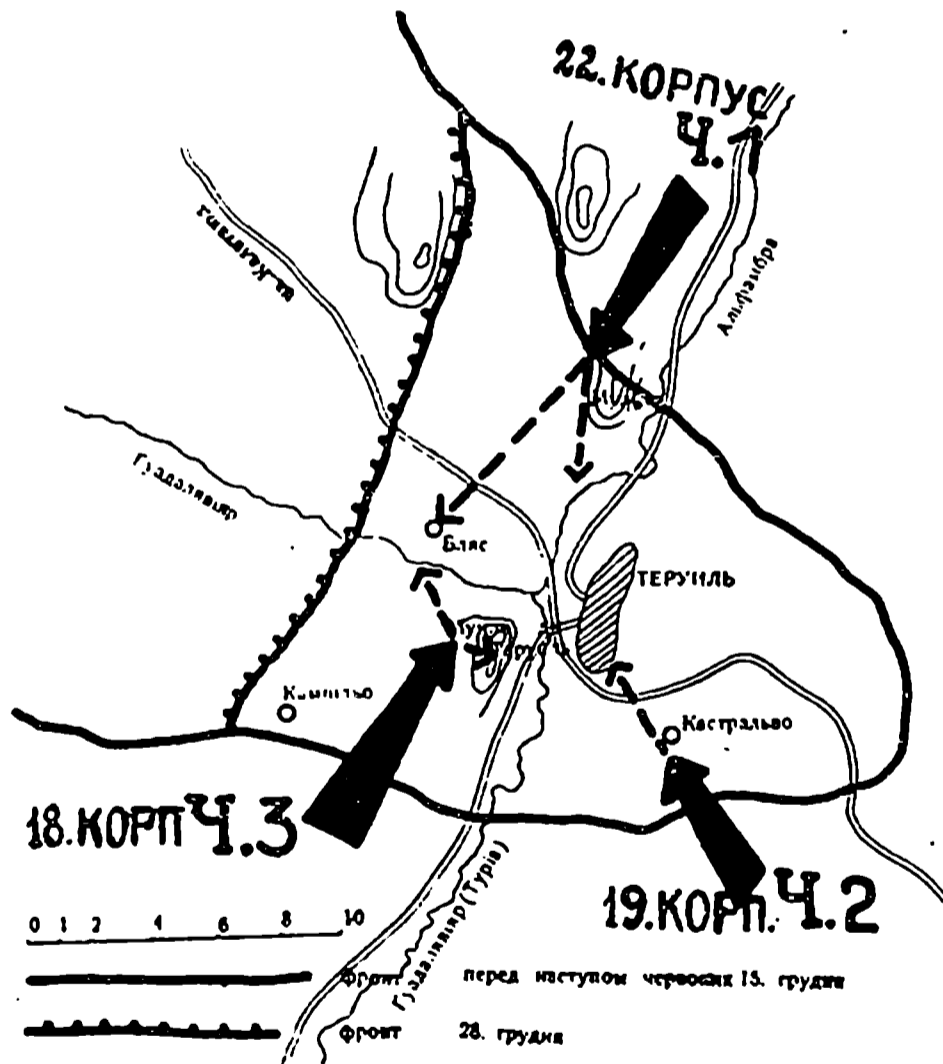

Схема ч. 2.

різували шлях між Куенка й Арагонь. Тому червоні змушені були користуватися для перекидки своїх військ окружною дорогою: Куенка, Валенсія й Вальканіс.

Плян офензиви червоних. Під кермуванням полковника Са-

рабаї було скупчено для офензиви три корпуси при відповідній кількості гармат, техніки та летунства. Вирішено було одноразово заатакувати Теруель із трьох боків із метою відрізати не лише Теруель, але й цілий виступ націоналістичного фронту. Дві кольони ч. 1 і ч. 3 штурмували цей виступ із півночі й південного заходу. З фронту наступала кольона ч. 2. Націоналісти для оборони теруельського виступу мали незначні сили й були заскочені цією грізною офензивою. Націоналісти під Теруелем на просторі 50 км. не мали загального зміцненого фронту, але на важливіших напрямках побудували 50 опірних пунктів. Гарнізон Теруеля й ближчі резерви нараховували 6 баталіонів (куринів), 2 мароканські табори й баталіон добровольців — разом 10.000 вояків.

За два дні бою цей сконцентрований наступ спричинився до значних успіхів. Кольона ч. 1 з північного сходу, прорвавши фронт, захопила висоти Мулето і Блясі відрізала всі шляхи відвороту оборонців Теруеля та їх комунікації запілля. Ч. 3 південно-західня група теж успішно просунулася їй назустріч, і захопила важливі висоти Муела де Теруель і підійшла до річки Гуадалавіяр та подала руку колоні ч. 1.

Таким чином за два дні бою теруельський виступ відтято. Одначе оборонці Теруеля не розгубилися і хоч вони були загрожені з заду, змагалися проти кольони ч. 2, що атакувала теруельські позиції з фронту. Націоналісти поволі відходили й організували рішучу оборону міста Теруеля, приправивши до дальшої боротьби опірні пункти: еспанський банк, губерніяльний будинок, шпиталь, монастир і семінарію. Там вони вирішили дати рішучий спротив червоним. Крім того націоналісти мусли ще повернути фронти на північ. В цей же час ближчі резерви націоналістів почали свої контратаки на фронт, утворений червоними на північ та захід від Теруель. Бої як за місто Теруель, так і на північ-захід від нього тривали до 28. грудня. Червоні просунулися далі на північ і зупинилися на лінії Селадас-Кампільо (Диви схема ч. 2.). Одначе гарнізон Теруеля ще тримається в опірних пунктах, хоч між ними вже перервано зв'язок і червоні опанували більшу частину міста. Таким чином обидві ворогуючі сторони мали підставу твердити, що посідають Теруель, бо кожна з них мала там своє військо. Так скінчилась перша фаза великої битви під Теруель.

Оцінка: червоне кермування, як бачимо, добре приправилося до цієї офензиви, скупчило переважаючі сили й засоби та несподівано для націоналістів розпочало свої операції. План червоних був добре обміркованим та відповідно скомбінованим. Мета його: швидко зрізати теруельський виступ, щоб полегшити атаку з півдня та захопити в полон увесь теруельський гарнізон — була майже здійснена. Третьє: розподіл сил та напрямки наступів влучно застосовані до обставин. Бо ж дві кольони червоних, перша й третя (себто 2/3 сил), були скермовані для кри-

лового удару (оточення) і лише одна третина наступала фронтом на Теруель. 4) Крім того атакували червоні рішучо й вперто та досить добре маневрували, тому вони за короткий час досягнули поважних успіхів. 5) Треба зазначити, що їх криловим кольонам після 18. грудня треба було змагатися на два фронти й вони вивязалися успішно з ситуації, відбили контратаку ворожих сил і просунулися далі наперед. Але не дивлячись на це, остаточно зломати спротив теруельського гарнізону вони ще не спромоглися. В цих боях головну роль відіграли інтернаціональні бригади.

З боку націоналістів помітний брак агентурної й військової розвідки. Бо ж скупчення великих ворожих сил не було відомим націоналістам; тому вони були й заскочені. Теж саме явище трапалося й раніше при великій офензиві ген. Міаха на північ від Мадриту (Збройна Україна, стор. 51.-52.). Однак теруельський гарнізон, хоч був відтятий зовсім від запілля, не розгубився, а швидко приправляє опірні пункти в місті Теруель і завзято змагається проти переважаючих сил. Це знову підкреслює поважне значення опірних пунктів та поведінки їх гарнізонів у сучасних боях. Неможливо не відмітити енергійних контратак окремих націоналістичних частин, що поспішали на допомогу теруельському гарнізону й значно спричинились до затримання дальшого наступу головних сил червоних. За цю фазу резерви Франка ще не наспіли, а тому червоні, думаємо, мали змогу більше енергійно просуватися далі наперед, та свій тактичний успіх повернути в стратегічну поразку ген. Франка. Але червоні, захопивши лінію Селадас-Кампільо, переходять до оборони, намагаючись лише остаточно зліквідувати спротив теруельського гарнізону.

Отже характерними рисами першої фази були: з боку червоних, влучний плян, добре маневрування, несподіванка наступу, переважаюча кількість військ і засобів, але слабе розвинення своїх перших успіхів. З боку націоналістів — відсутність розвідки, брак сил і засобів, надзвичайна завзятість та відвага, енергійні контратаки. Впливи вищого націоналістичного кермування ще не виявилися.

ДРУГА ФАЗА ТЕРУЕЛЬСЬКОЇ БИТВИ

До вечора 28. 12. ген. Франко вже зосередив свої резерви, гармати та летунство й переходить у контрнаступ. Він розподіляє своє військо на три групи, — порівнюючи слабкий центр і міцніші крилові кольони. Після сильного гарматного стрілу й допомоги летунства націоналісти рушають наперед. Їм щастить спочатку прорвати фронт, але ворожі контратаки поволі стримують темп їхнього наступу. Розпочалася кривава боротьба. Обидві сторони розгорнули принаймні кожна від 90 до 100 тисяч бійців.

Правій кольоні відомого ген. Валері пощастило зламати ворожий спротив на південь від річки Гуанадалавіар, і він 1. січня захопив важливі позиції (гора Муела де Темпель — Зуб Теруеля), а його авангарди продерлися в околиці міста Теруель. Однак центральна кольона націоналістів просовується дуже поволі, а наступ лівої північної групи після перших успіхів затримали червоні. Все ж була надія, що в дальшому змаганні пощастить зламати спротив червоних, але настали сильні морози (більше 18 ступнів), великий снігопад вкрив землю (на 70 цент.). Ця обставина значно утруднювала, а часами й унеможливила офензиву на високих, покритих льодом, горах та запорошених снігом дорогах і гірських стежках. Тяжка гармата лишилася з-заду, довіз вогнеприпасу й споживчих продуктів для війська був надто утруднений. Бракувало теплого одягу, летунство було позбавлене своєї чинности. Люди тисячами гинули від зима й 4. січня бої притихли. За тиждень цих боїв обі сторони понесли величезні страти, не так від зброї, як від непогоди. Коло 30-35 тисяч людей з кожного боку убуло.

Отже назагал цей протинаступ націоналістів не дивлячись на перші успіхи не дав, їм остаточної перемоги. Теруель не звільнено, хоч ген. Варєво погрожував йому з південного заходу. Героїчні оборонці Теруеля не були урятовані. Червоні все тісніше облягали опірні пункти, закидаючи їх бомбами з літаків і обстрілюючи їх із важких гармат. Крім того опірні пункти були відрізані від води. 8. січня капітулював пол. Рей й Барбей. Лиш один мер міста з 500 вояками продерся до ген. Валєра. Про впертість оборони Теруеля свідчить те, що разом із пол. Реєм піддалося лише сорок старшин й 400 вояків здорових (700 вояків ранених і тисячі вільних беззбройних горожан). Таким чином ген. Франко не спромігся нанести рішучої поразки червоним, а гарнізон Теруеля після 19 денної героїчної оборони піддався.

Одною з причин неуспіхів ген. Франка, про яку ми вже зазначали, була сувора непогода, що загальмувала рух націоналістів у мент найбільших успіхів. Друга ж причина — не зовсім влучна координація маневру лівої, й центральної групи з ген. Валєрою, мабуть з-за браку звязку.

Знесилені боротьбою вороги на два тижні припинили активні чини.

ТРЕТЯ РІШУЧА ФАЗА (схема ч. 3).

Через контрнаступ націоналістів та капітуляцію гарнізону Теруеля, бойові фронти прибрали дещо неусталений характер. Північне крило червоних загрожувало головній комунікації націоналістів на Калатаюд та далі на Сорія Сарагосса. В той же час центр націоналістів був недалеко від північних околиць Теруеля, а ген. Валєра, спираючись на Гору Муела, тримав під

ударом комунікації червоних із Теруеля на південний захід. Вороги приправляються до нових змагань.

Червоні розпочали перші акцію й 25-27 січня, вони захопили висоту 1071 на південь від міста Сентара та взяли під обстріл залізницю й шосе на Калатаюд, утруднюючи сполучення націо-

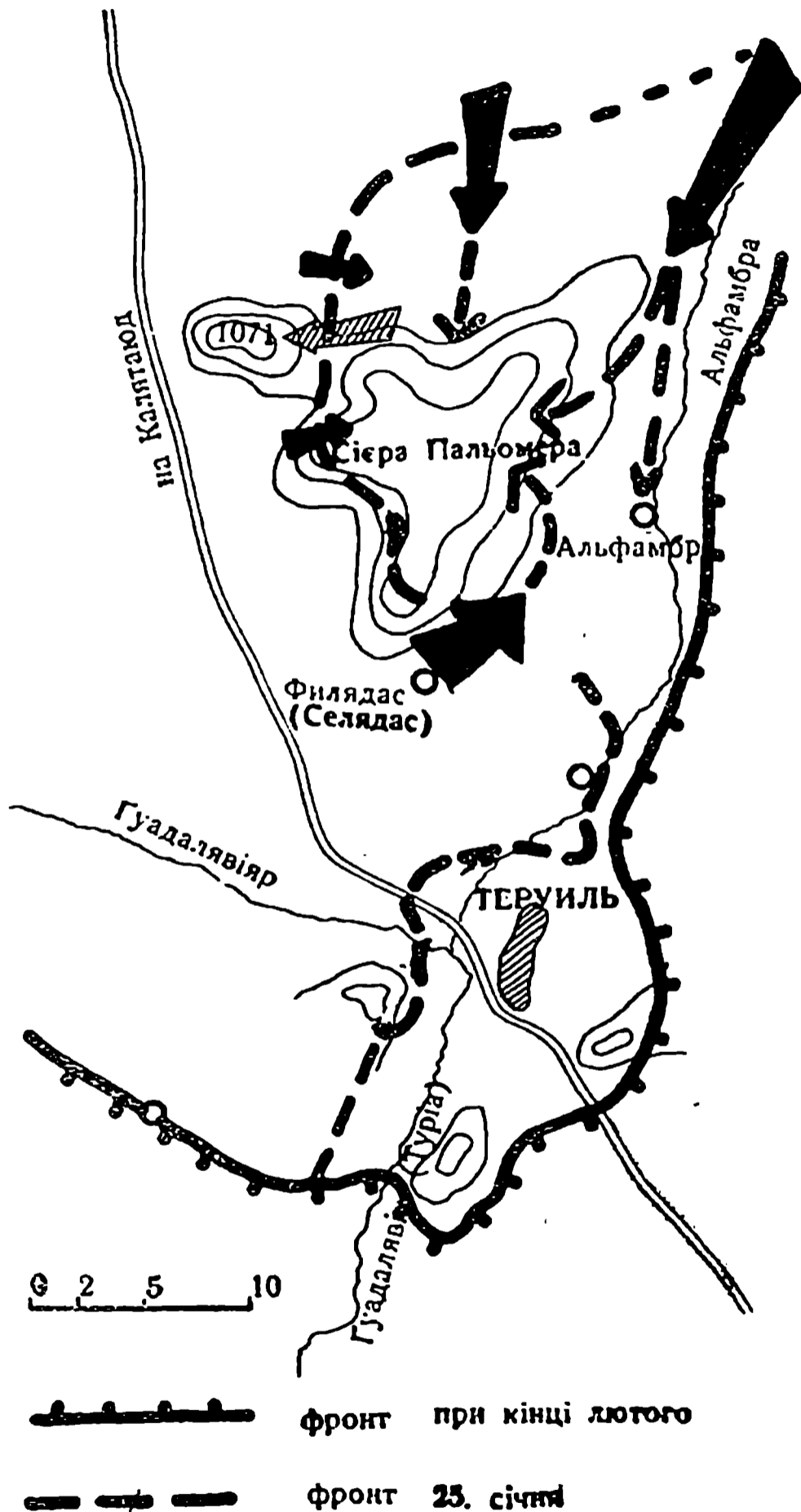

Схема ч. 3.

налістів із запіллям. Однак ген. Валера, який обняв керування всіма операціями, не реагує негайно на втрату цієї висоти, а планово продовжує підготовляти сили й засоби для рішучої офензиви, з метою захопити Теруель і відкинути червоних на південний схід.

Він ставить першим своїм завданням погромити північне вороже крило, оточенням важливого узгір'я Сієрра Пільомера. Головний удар він скермовує вздовж річки Альфамбра, — допомогивий із півдня — від Филадас. За два дні 6-8 січня ця широко закроена та влучно скермована офензива закінчилася блискучим успіхом і Сієрра Пальомера була оточена. Більшість гарнізону та значна воєнна здобич попала до рук націоналістів.

Націоналісти на Сієрра Пальомера захопили 68 гармат, 580 кулеметів, та 11.768 полонених. Крім того начислено 8.000 забитих червоних.

В дальшому ген. Валера остаточно вичищує ці висоти від решти оставших там червоних. Фронт протягається тепер по річці Альфамбра. Від 17. до кінця лютого націоналісти впертими боями послідовно оточують Теруель і відбирають його від червоних. Значна військова добич і полонені є нагородою за їх бойові зусилля. Все ж більша частина червоних продерлася з оточеного Теруеля. Націоналісти просовуються далі й зупиняються на північ і південний схід від Теруеля. Таким чином 68 добові бої, які точилися з надзвичайним напруженням і зо змінним успіхом, нарешті скінчилися повною перемогою націоналістичних стягів.

Назагал за третю фазу теруельської битви націоналісти захопили 17.000 полонених. Червоні втратили 9.700 забитих. Крім того вони залишили 700 тон амуніції.

Було цілком зліквідовано 39. дивізію під Сієрра Пальомера, 46. дивізію червоних напів, а решта розбіглася; також важкі втрати понесли 52. і 74. дивізії. Майже цілком знесилено 20 корпус (66. і 67.) дивізій. Дуже виснажені були 60 й 47 дивізії. Пересічно було розторощено, а почасти й знищено 7 червоних дивізій. Згинуло також від 90 до 110 літаків.

ВИСНОВКИ:

Третя фаза теруельських боїв значно відрізняється від перших двох. В першій фазі червоні мали перемогу, націоналісти лише боронилися. В другій фазі націоналісти вже розпочали ширшу контрофензиву, але вона була наспіх скомбінована й носила характер фронтальних боїв без глибоких обходів та обхоплюючого маневру. Все ж націоналісти виграли деякий терен. Про те остання рішуча контрофензива ген. Валера вже була побудована на зовсім інших засадах. Ген. Валера добре приправляється, не поспішає наступом й бере почин у свої руки; він

ставити чергові завдання та реалізує їх послідовно, послуговуючись головно охоплюючим маневром.

Так погромивши північне крило червоних, він не йде зараз у наступ, але робить перегруповання своїх сил, скріплює свої позиції й лише тоді вже починає свій маневр для оточення Теруеля. Тому то ця контрофензива й дала рішучий успіх із порівнюючи невеликими стратами. Червоні не спромоглися на маневр відповісти відповідним контр-маневром, а тому їх не урядувала подивугідна упертість в обороні, бо ж червоні оточені з усіх боків мусіли або піддатися, або з величезними втратами продиратися через коло націоналістичних військ. Взагалі спричинилася до перемоги головним чином оперативна вищість націоналістичних вождів та їх ліпші старшинські кадри. Але треба також зазначити, що значно допомогли націоналістам і їхнє численніше від червоних летунство (2/1), концентрований гарматний вогонь, крім того при кінці боїв у червоних давався відчувати брак вогнеприпасу, як вислід морської блокади.

Однак назагал і червоні виявили велику бойоздатність, передусім інтернаціональні бригади. З боку націоналістів чинили на суходолі лише еспанці.

Закордонна преса підкреслює, що республіканське військо було добре вже зорганізоване й надавалося до послуху значно більше ніж раніш, крім того воно виявило деяку зручність і в офензиві.

Таким чином: червоне кермування, хоч і осягнуло спочатку поважні успіхи, однак не спромоглося утримати захоплених ними районів і червоні були навіть відкинуті на 15 клм. на південний схід від попередніх позицій.

Ми докладніше зупинилися на теруельській битві, бо ж вона спричинилася до значних змін стратегічно-політичної ситуації, і ось чому: перше республіканський уряд надавав своїй рішучій офензиві великого значення, — це була спроба з одного боку вирвати почин із рук ген. Франка, з другого, маніфестація високої бойоздатности та маневрової здібности навіть в офензиві своєї реорганізованої збройної сили. Друге: ця офензива мала й далекойдучі політичні цілі — довести дружнім державам та своїм політичним прихильникам, що втрата Астурії не захитала духу червоних, і республіканська армія здібна при зовнішній допомозі (добровольцями, зброєю та технікою), не лише успішно боронитися, а вона в стані завдавати міцні удари й нарешті дістати остаточну перемогу. (Тому мовляв літаки й зброя на Черв. Есп. фронт). Третє: республіканському урядові необхідно було підняти дух війська й народу після болючих поразок в Астурії. 4. Правдоподібно малося на увазі зірвати підготовку ген. Франка до нової його офензивы.

Проти націоналістична преса всього світу дружньо відгукнулася на офензиву червоних і вітала перший успіх червоних. Ми наведемо для прикладу оцінки та прогнози в паризькій газеті

Мілюкова пол. генштабу Шумського. Він зазначає, що а) офензива червоних свідчить, поперше, про їх організованість, здібність до широких офензивних операцій, оперативну зручність їх кермування; подруге, що вони своїм могутнім наступом остаточно вирвали почин із рук ген. Франко, бо зірвали його підготовку до наступу, змусили націоналістів до рішучих подій у не вигідних для них обставинах, б) в дальшому ген. Міяха після одержання перемоги під Теруелем буде бити націоналістів на других фронтах і змусить їх перекидати свої резерви для оборони загрожених республіканських районів. Нарешті цей «горе» дослідник із притиском твердить, що ген. Франко зробив стратегічну похибку, прийнявши бій під Теруелем. Бій під Теруелем — це, — мовляв, — є переломом кампанії в бік червоних.

Також і деякі об'єктивні військові дослідники європейських держав теж трималися тієї думки, що ген. Франко прогав влучний мент для своєї великої офензиви (майже два місяці), та що не слід йому було скупчувати свої резерви під Теруелем, а він повинен був лише затримати рух червоних на північ від Теруеля, а головною своєю силою вдарити в обібранім ним напрямку. Все ж ці дослідники були далеко більш обережними в своїх прогнозах і не вірили у великі досягнення червоної зброї.

Тому нам дуже цікаво з'ясувати, якими мотивами кермувався в своїх плянах ген. Франко, та вказати на політично-стратегічні висліди його рішень. Отже: перше досі ще докладно нез'ясовано, чи ген. Франко мав намір розпочинати вирішальні операції лютою зимою, на дуже трудних для маневр теренах Еспанії. Бо як ми вище зазначили, об'єктивні обставини працювали на нього й поспішати з офензивою йому не було наглої потреби. Друге: чи мав рацію ген. Франко відповісти могутнім ударом на офензиву червоних, розпочавши генеральний бій. Воєнна штука нас учить, що при обібранні об'єктів для рішучих операцій не завжди домінують мотиви суто стратегічні. Трапляються іноді випадки, коли стратегія змушена скупчувати свої зусилля на боротьбу не за важливі стратегічні об'єкти (головні напрямки), а під впливом обставин боротися за політичні центри або історичні міста, втрата яких значно впливає на дух війська й народу. Навіть у великій війні траплялись такі випадки у східніх Прусах, після поразки ген. Прітвіця російським ген. Рененкамлфом під Гумбіненом, а також у великій офензиві Людендорфа в 1915. році на східньому фронті. Такі рішення, як доводить історія, викликалися необхідністю для військових вождів іноді рахуватися з настроями громадянства та військових мас. Ген. Франко завжди рахувався з дуже вразливими на неуспіхи еспанцями (що є також взагалі явищем у війнах горожанського характеру). А тому він вирішив, як сам зазначає, розпочати свою контрфензиву головно з мотивів психологічних, щоб не дати червоним скористуватися навіть тактичною перемогою. В той же час він

змагав урятувати мужніх оборонців Теруеля як це він щасливо доконав під Толедо.

Далі він мав і стратегічні завдання: нанести поразку червоним під Теруелем і цим довести з одного боку свою оперативну вищість над ними, з другого захитати віру червоних у свій військовий провід, що не спромігся піднести перемогу навіть в обібраному ним для офензиви районі при сприятливих умовах. Своїми ж успішними чинами ген. Франко намагався піднести дух націоналістичної Іспанії, скріпити віру її в своїх вождів і таким чином створити найліпші передумови психологічно-стратегічного характеру до задуманих ним у дальшому вирішальних операцій. Як бачимо, всі його пляни цілком виправдала перемога під Теруелем та блискуча арагонська битва.

Тому ми маємо повну підставу твердити, що криваві 68 денні бої за Теруель відіграли дуже важливу роль та заважили на висліді цілої кампанії, а Г. Франко мав рацію дати рішучий бій червоним. Тут червоні наочно переконалися, що вони не в стані навіть при найліпших умовинах перемогти в офензиві націоналістів — дух їх від цієї операції без сумніву заломився. Крім того вони трупом поклали найліпші кадри й витратили багато так потрібного їм для дальшої боротьби воєнного припасу. Також ці бої надщербили політичну вагу республіканців. В той же час підсилили позицію тих же держав, що підпирають ген. Франко, та дезорієнтували своїх європейських прихильників і неутральну опінію. Отже: теруельська битва є одним із головніших підлож до прискорення розвязки еспанської горожанської війни. Назагал теруельська битва не зруйнувала офензивних плянів ген. Франка, а навпаки, як ми бачимо, значно сприяла успішному їх здійсненню. Червоні виявили максимум своїх спроможностей. Вони зробили найбільше зусилля за всю війну й тому, зрозуміло, реакція мусіла бути тим більшою.

Друге: цікаво відмітити, що по істоті другорядний фронт зробився ареною змагань цілих армій, і це якраз зайвий раз стверджує той принцип воєнної штуки, що головнішим напрямком є той, де з тих чи інших причин зударилися маси живої сили. Бо той, хто стане переможцем над ворожим військом, легко буде паном ситуації й захопить потрібні йому й політичні й стратегічні об'єкти. Наполеон завжди шукав вороже військо, а не політичні центри чи фортеці. Погромивши його, решта терену падала до рук геніяльного вождя як зрілий овоч.

Воєнне значення й стратегічне положення Закарпаття

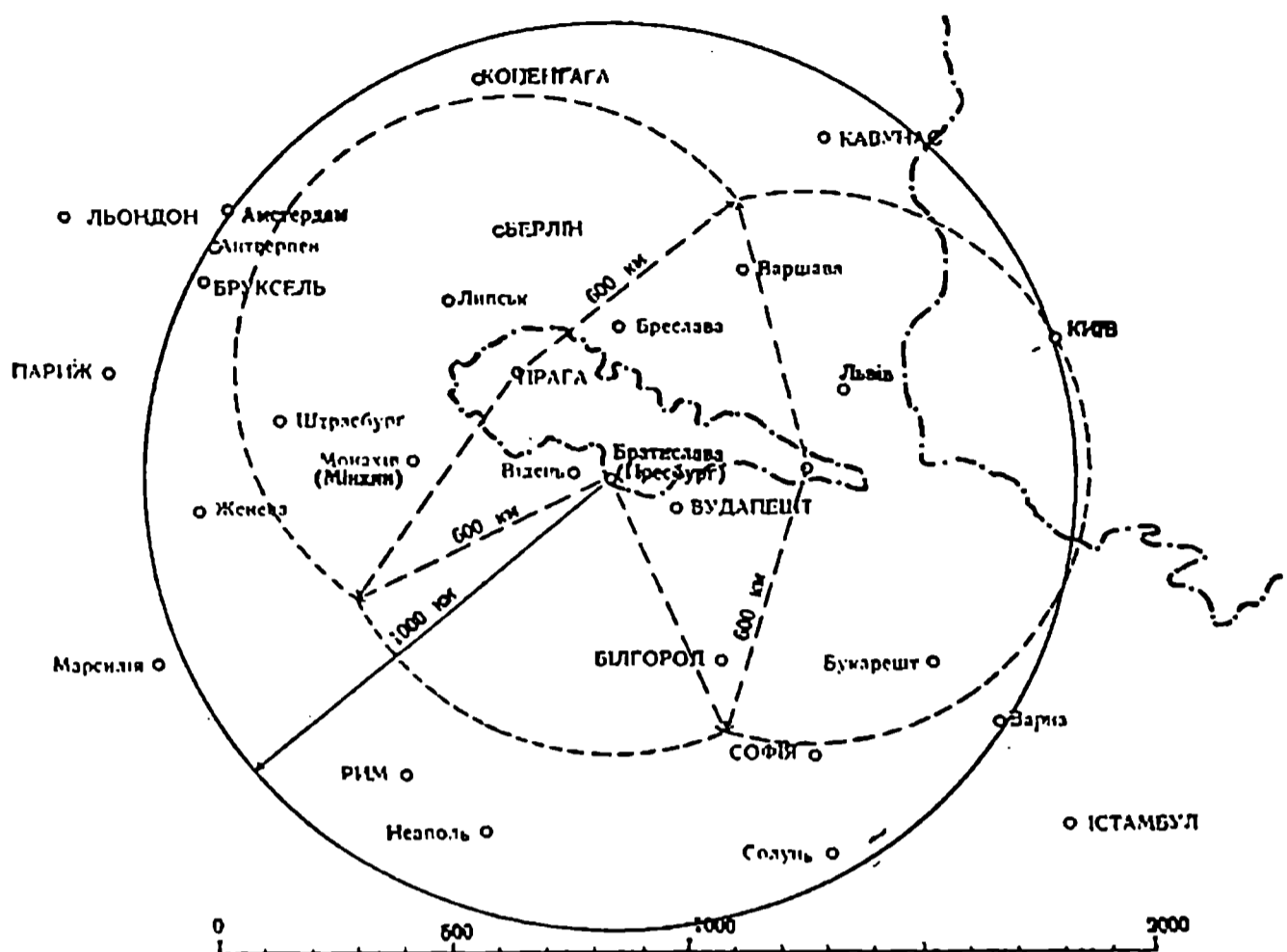
Редакція вміщує цю цікаву статтю як дискусійну, бо автор трактує (здається перший в українській пресі) актуальну проблему Закарпаття під кутом стратегічно-політичним у загальній системі оборони кордонів соборної української держави. При кінці робимо свої зауваги. — Редакція.

В останніх часах Закарпаття викликало заінтересовання, яке особливо помітне серед військових кол, а це тому, що Чехословаччина заключила союз із ССРСР.

Чехословаччина врізується в саме серце середньої Європи, а точніше кажучи в Німеччину. Правду сказавши, Чехословаччина як мілітарна сила не загрожує Німеччині. Однак нинішня чеська советофільська політика держить середущу Європу якщо не в тривозі, то бодай у занепокоєнні. Багато нині говориться й пишеться, що Чехословаччина буде всюди, а особливо на Закарпатті летища для большевицьких літаків. Автім не тільки для большевицьких. З Штрасбурга до Праги є тільки 600 км., підчас коли з Києва до Праги є подвійно. Отже французьке летунство може дуже добре вилетіти з заходу, скинути над Німеччиною бомби й осісти в Чехословаччині; тут забезпечитися знову у вибухові матеріали й вернутися назад до Франції, розсіваючи знищення над Німеччиною.

Таким робом Чехословаччина має служити для своїх союзників стратегічним тереном для причалення їх повітрових фльот. Звідси можна вибрати догідні місцевості до бомбардування в цілій середній Європі, якщо осягнеться перевагу в повітрі. Найбільш діткливі центри Німеччини, як Ляйпціг, Бреслав, Берлін, Мюнхен і шлеський, індустрийний басейн, є віддалені від чехословацьких летищ від 100-300 км. Отже всього на всього 1/4 до 3/4 години лету. (Карта ч. 1.). Відень є віддалений тільки 50-60 км., а так само малярські центри. Це цілком не фантазія, що напр. 1000 большевицьких бомбовозів, за кілька годин може прибути з України до Чехословаччини й по хвилевім відпочинку повезти на Берлін бомби. З другої сторони Чехосло-

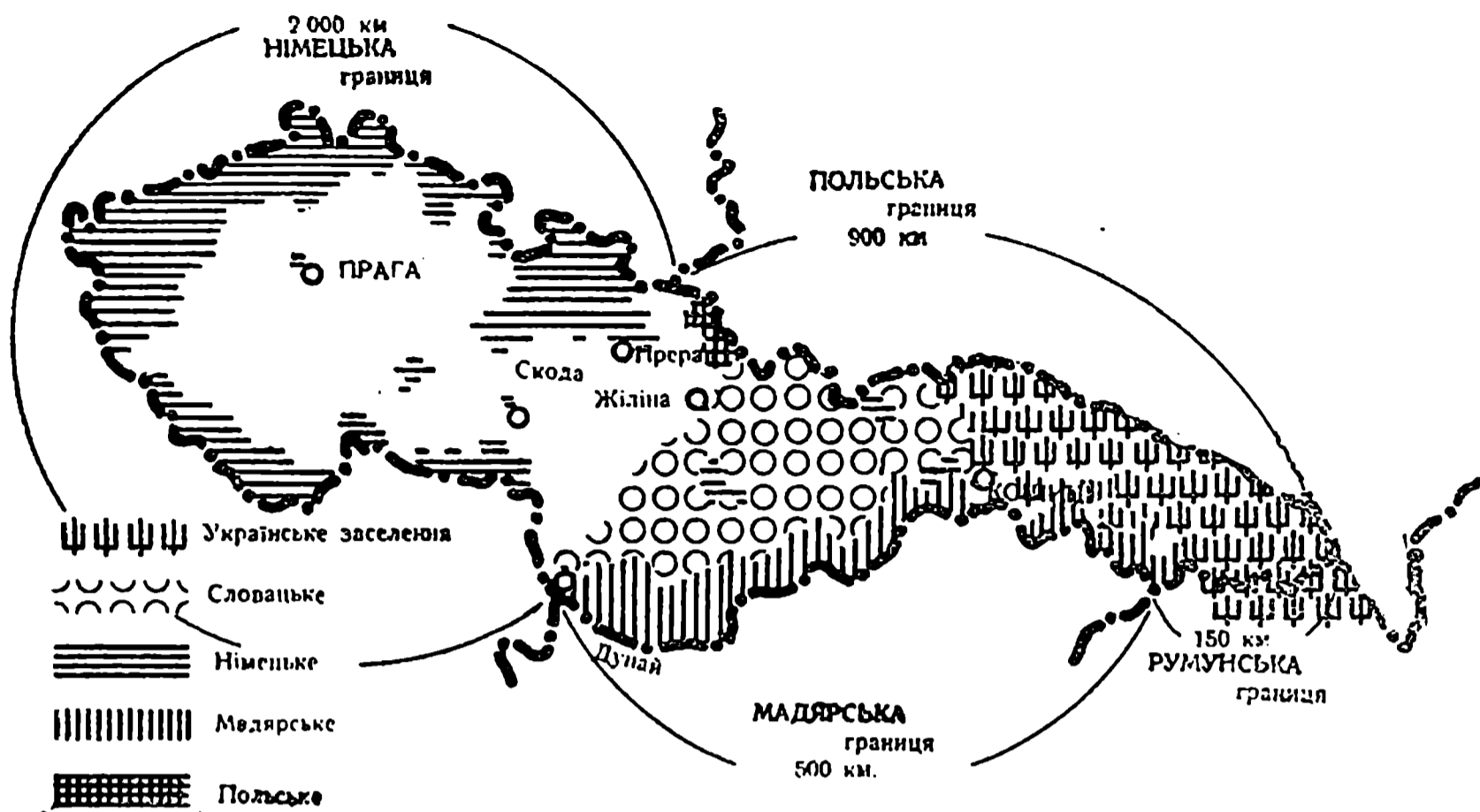
ваччина є також під безнастанною загрозою ворожого летунства. Німецьке летунство може скорше знищити чеське летун-

Карта ч. 1.

ство заки прибуде большевицьке на поміч. Одначе не можна скривати того, що як летунська база для большевицького й евентуально французького летунства, Чехословаччина представляє для Німеччини хвилеву небезпеку. Хвилеву тому, бо не можна подумати, щоб Чехословаччина у випадку війни могла вдержати довше, ніж кільканадцять днів сухопутний ворожий наступ. Не беремо вже під увагу внутрішніх, політичних відносин у Чехословаччині, які роблять її лихою відбиткою бувшої австрійської монархії. Також геополітичне, як і стратегічне положення Чехословаччини є розпучливим.

Чехословаччина довга на 930 км. Границі держави виносять 4000 км. (карта ч. 2.). Поверхня 140.000 км. кв. Населення — 15,260.000. Безпечну границу має Чехословаччина тільки з Румунією на довжині 150 км. Інші границі є непевні, особливо тепер, коли Німеччина прилучила Австрію й буквально опоясує чеський котел поясом довгим 2000 км. У випадку війни чехословацька армія від першої хвилини знайдеться в такому положенні як французька армія під Седаном, або московська на мазурських озерах. Найбільша ширина Чехословаччини припадає на чеський басейн і виносить — 280 км. В Словаччині виносить ширина 100 км., а на Закарпатті тільки 40 км. Така диспропорція

Карта ч. 2.

між довжиною й шириною границь робить безнадійним положення Чехословаччини на випадок війни.

Чехословаччина має досить велику й знаменито озброєну армію. В мирному часі вносить вона 180.000, а під час війни, якщо б була можливість перевести мобілізацію, Чехословаччина може виставити теоретично 1,5 мільйонову армію. Кажемо теоретично, бо чехословацьке військо складається з 53% чехів, 22% німців, 14% словаків, 5-6% мадярів, а решта припадає на українців, поляків і румунів. Всім меншинам у Чехословаччині залежить нині більше на цьому, щоб Чехословаччина програла війну. Останні політичні події показують аж занадто настрої чехословацьких меншин. А ці меншини становлять більше, ніж половину населення держави. — На 15.260.000 є — 6.700 тисяч чехів, 3.500 тисяч німців, 3 мільйони словаків, 700 тисяч мадярів, 600 тисяч українців, 190 тисяч жидів, 82 тисячі поляків, а решта припадає на румунів і чужинців.

Чеська армія в мирному стані має 7 корпусів, які разом мають 16 дивізій піхоти, 2 гірські бригади, 4 кінні бригади, 1 тяжку гарматну бригаду, 1 панцирну бригаду, яка має три панцирні полки, і врешті 6 летунських полків.

Гірські й кінні бригади майже такі великі й сильні як дивізії, тому можна прийняти, що Чехословаччина має 22 дивізії в мирному часі. Це є надто мало, щоб оборонити границю довгу на 4.000 км.

Однак не треба забувати, що чеська армія є знаменито озброєною й що моторизація армії поступає швидко вперед.

Це стільки загально про Чехословаччину. А тепер про це, яке значення має Закарпаття в нинішньому, політичному укладі й яке буде мати в українській державі.

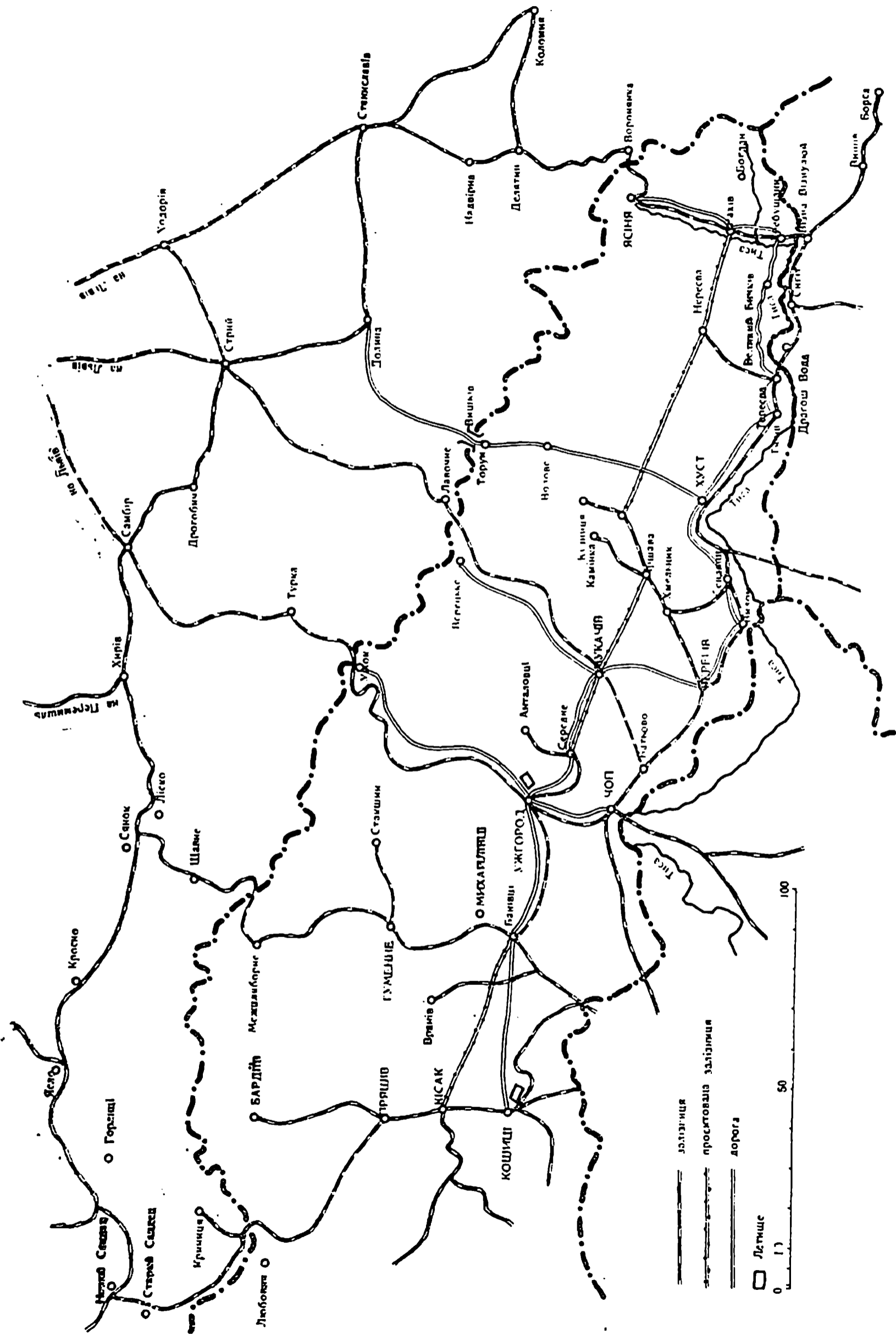
Закарпаття є найдалі на схід висуненою частиною Чехословаччини. Закарпаття заінтересувало політичні й військові кола, тоді, коли Чехословаччина заключила військовий договір із СРСР. Чехословаччина не має спільних границь із СРСР, тому цілий світ зрозумів, що Закарпаття буде авіоматкою для большевицько-московської, повітряної фльоти. Насправді воно так і буде у випадку війни, і Чехословаччина робить до цього відповідні приготування.

Закарпаття згідно з чеськими заподаннями має 12.628 км. кв., себто 9,02% цілої поверхні Чехословаччини й має 725.381. мешканців згідно з урядовою статистикою з 1930. р. Нині треба рахувати, що це населення доходить до 800.000. Тут треба пояснити, що Чехи зараховують нині до Закарпаття й полудневі повіти, які є частинно мадярські, а не зараховують до нього східньо-північних повітів Словаччини, в яких є перевага українців. Безперечно, що для нас не є важним адміністративно-політичний поділ чеської держави. Для нас мають значення етнографічно-українські землі на полудневому склоні Карпат, які то землі ми називаємо Закарпатською Україною.

Закарпаття нараховувало 1880 р. всього 396.000 населення. При цьому звідси була сильна еміграція до Америки. Не дивлячись на те, по 58 роках населення Закарпаття збільшилося на 100%. Це можна пояснити надзвичайно високим числом уродин (42 на тисячу, підчас коли в Німеччині 1927. р. припадало всього 18 уродин на тисячу). Як бачимо, Закарпаття служить прикладом для демографічної політики української нації. Нажаль, високому числу народин відповідає також велике число смерти, бо аж 20 на тисячу. Українці становлять 3/4 населення на Закарпатті, себто 600.000. Решта припадає на мадярів, жидів, чехів, словаків і румунів, Закарпаття є загально рідко заселеним, особливо на півночі й сході, де підноситься гірський характер. Є гідне уваги, що малі містечка як Ужгород, теперішня столиця, і Мункач побільшили число забудовань на 100-150% по світовій війні. Особливо в Ужгороді повстали цілком нові частини, які мають модерний і гарний вигляд.

Через Закарпаття пробігає тільки одна залізнична магістраль з заходу на схід, себто лінія Чоп-Ясіня (гляди карта ч. 3.). Ця магістраль є 320 км. довгою й переходить довжиною 40 км. румунською територією.

З Чоп вибігає бічна залізнична лінія на північ до Ужок, довжиною 126 км. В цьому місці Закарпаття є найширшим. Залізнична лінія в найвужчому місці Закарпаття Требушани-Ясіня вносить 47 км. Ці сухі числа мають певне значення для військового політика. Підчас війни мають майже рішаче значення залізниця, дороги й форма границь.

Карта ч. 3.

На півночі, від Польщі, відграничує Закарпаття карпатський гребінь висотою 1000-1600 м. Однак знаходяться тут і переходи. З Чоп через Ужгород-Ужок-Турка на Львів веде залізниця й гостинець. Далі через Бескид веде залізниця із Батьово через Мукачів-Лавочне до Львова. Цим шляхом вело старе, пряме сполучення між Львовом і Будапештом за австро-угорської монархії. Через Вишків-провал веде гостинець із Хусту через Тарун до Долони в Галичині, а далі через Татарський-провал веде залізниця й гостинець із Требушани через Рахів, Ясіня до Делятина й Станиславова в Галичині. Крім цих трьох залізничних шляхів із Закарпаття ведуть до Галичини ще два залізничні шляхи з північної Словаччини, а саме залізничний шлях Гуменне-Межиляборче-Лупківський пас-Сянок і другий шлях із Пряшева через долину Попраду до Нового Санчу. Всі п'ять залізничних шляхів через Карпати знаходяться на етнографічній, українській території.

Не дивлячись на існуючі переходи й шляхи Карпати є тяжкі до воєнного переходу, як це зрештою виказала світова війна. На полудне до того деяку перешкоду становить Тиса, що відділює Закарпаття від Румунії, а далі від Мадярщини. Позатим полуднева границя є отвореною.

З Румунією живе Чехословаччина в мирних відносинах. Приязні відносини дозволяють Чехословаччині користати з транзиту залізничною лінією, яка з стації Драгош-Вола через Сигіт аж до Візеа-Візпулой переходить румунською територією, довжиною 40,5 км. Це жива рана на закарпатській магістралі з Чоп — до Ясіня. Ця магістраля виставлена крім цього на небезпеку вздовж мадярської границі, бо в Чоп, Виллок і Тячів дотикає вона майже мадярської границі.

Стратегічне значення бічних залізниць Чоп-Ужгород-Ужок довжиною 126 км. і Батьово-Мукачів-Лавочне довжиною 108 залежить від магістралі. Хто буде мати в руках магістралю, той буде покористовуватися цими бічними залізницями. Також місцеве і побічне значення мають залізничні лінії Банівці-Ужгород-Середне-Анталовці і Берегів або Севлюш-Хмельник-Іршава-Камінка або Білки-Кузниця, як також Тересва-Нересва. Принаймні нині, бо Чехи мають у пляні вибудувати нову ще й другу магістралю на Закарпатті, яка мала б починатися десь у Кісаку на північ від Кошиць і провадити на Банівці (карта ч. 3). В цьому місці мала б використати нова магістраля розбудовану лінію Банівці-Ужгород-Середне. Звідси малося б вибудувати новий шлях через Мукачів-Іршава. По використанні короткого шляху Іршава-Білки, мала б пробиватися магістраля на схід, щоб влучитися десь у якійсь точці з першою магістралею на лінії Требушани-Ясіня. Ця друга магістраля мала б багато більше стратегічне значення, ніж перша. Чеські військові кола, не без натиску большевиків, наглять до такої будови, але з фінансових зглядів не так скоро можна буде зреалізувати цей плян. Відай

політичні загострення допоможуть скорше зреалізувати цей план, ніж на це дозволяли б фінанси Чехословаччини.

В подібний спосіб як залізничні шляхи на Закарпатті розбудовані й звичайні шляхи. Загально в Чехословаччині шляхи не є задовольними в значенні європейським. Асфальтовані шляхи знаходяться тільки в околицях великих міст. Найгірші шляхи має Словаччина. Закарпаття натомість має досить добрі шляхи. Треба признати, що якраз на Закарпаття припадає найбільша й найкраща кількість шляхів, які збудувала Чехословаччина по прилученні Закарпаття. Робили це чехи з трьох причин: стратегічної, політичної й економічної. Стратегічні огляди при будові шляхів були такі самі, як це ми подали при обговорюванні залізничних шляхів, а саме ходить чехам, щоб Закарпаття зробити більш догідним до оборони у випадку війни й злучити його тісніше з центром держави.

Політичні огляди були також великими. Закарпаття було забути кутом в австрійсько-угорській монархії. Мадярський гнет був тут особливо тяжким. Коли Чехи прилучили Закарпаття до своєї держави, хотіли показати українському населенню, що нова влада краща від давньої малярської. Далі при допомозі шляхів хотіли чехи дістати доступ до природних багатств Закарпаття.

Через те все Закарпаття покрито досить гарними шляхами, з яких деякі мають зовсім європейський вигляд.

Державна шоса з Чоп до Ужгороду не дуже добра. Робить враження поправленої полевой дороги. Однак з Ужгороду до Ясіня через Мукачів-Берегів-Севлюш-Хуст-Тячів-Ясіня тягнеться тепер знаменита шоса, покрита асфальтом, бетоном або смолою, згідно з потребами місцевости або терену. Ця державна шоса має 154 км. від Ужгороду до Тячева. З Ужгороду до Мукачева покрита асфальтом. В Ужгороді лучиться ця шоса з державною, що веде до Кошиць. В цій цілі збудовано дуже сильний і модерний міст в Ужгороді через ріку Уж. Цей міст лучить із містом ту частину міста, що лежить на правому березі ріки. На лівому березі знаходиться модерне летище, яке своїми розмірами перевищає потреби краю. Німецька, військова преса твердить, що це летище й інші, які розбудовується в тайні, мають власне служити базою для большевицько-московського летунства.

Частину згаданої шоси від Тячева до Великого Бичкова, на якій знаходиться й міст через ріку Тересву, розпочали будувати вже 1920. р. Як відомо, на цьому відтинку переходить залізниця закарпатської магістралі румунською територією, лівим берегом Тиси. Брак залізниці, хотіли чехи вирівняти бодай доброю шосою по своїй стороні. Цей відтинок Тячів-Великий Бичків має 39 км. Для руху віддано його аж 1932. р. Зрегульовано в цьому місці також і ріку Тису, щоб не нищила з тяжким трудом збудованої дороги.

Великі труднощі представляла розбудова шляху від Вели-

кого Бичкова через Требушани до Ясіня, який підчас світової війни був крайно знищений, а великі повені Тиси 1923, 1925. — і 1927. ще доправили. По останній повіні відбудовано дорогу при помочі всіх засобів модерної техніки. Дорога має бетонову підставу й асфальтову покриву, а від Тиси забезпечують її охоронні заборона.

Шоса Ужгород - Мукачів - Берегів - Хуст - Тячів - Великий Бичків-Ясіня уявляє з себе на цілій своїй довжині знамените стратегічне сполучення. Ця шоса краще забезпечена від малярського нападу, як залізниця Чоп-Хуст, бо пробігає в значнішій віддалі від границі. Тільки на відтинку Берегів-Вилок проходить вона близько границі. Далі з Вилок проходить шоса паралельно до румунської границі разом із залізничним шляхом і має ті самі стратегічні хиби, про які ми вже згадували при обговорюванні залізниць, себто пробігає за близько до чужої границі.

В повіті Волове розпочали будувати 1933. р. державну шосу Сойми-Гукліва як поперечне сполучення в північній частині краю. Ця шоса буде мати велике стратегічне значення на польській границі. Одначе вона має слабу верхню покриву. Крім цих зовсім нових, або відновлених шляхів, направлено багато старих і збудовано багато нових мостів. Нові мости збудовано біля Бичкова через ріку Сопурка, коло Вустина через Теремлю на шляху Кошиці-Яблониця, біля Підплеша через Ляторицю на шляху Мукачів-Верещьке, через Уж біля Волосянки на державній шосі Ужгород-Ужок, біля Іршави через ріку Уж на повітовій шосі Сільце-Білкі, біля Перечина через ріку Уж на повітовій шосі Тячів-Севлюш і вкінці біля Бедевля через Тересву (деревляний міст) на державній шосі Тячів-Тересва.

З цього, що сказано, й з карти кидається в очі безвідрадне стратегічне положення Закарпаття для Чехословаччини. Чеське міністерство війни робить усе можливе, щоб Закарпаття забезпечити військово. На підставі реорганізації чехословацької армії на початку минулого року, підлягає Закарпаття команді УІ. корпусу в Кошицях. В склад корпусу входять 2 дивізії й одна піхотна бригада. В Ужгороді знаходиться найбільший гарнізон. Тут на лівому березі ріки Уж є летище з відповідними летунськими формаціями. На нашу думку, це летище не має аж такого великого стратегічного значення як йому приписують, бо воно знаходиться всього 20 км. мід малярської границі.

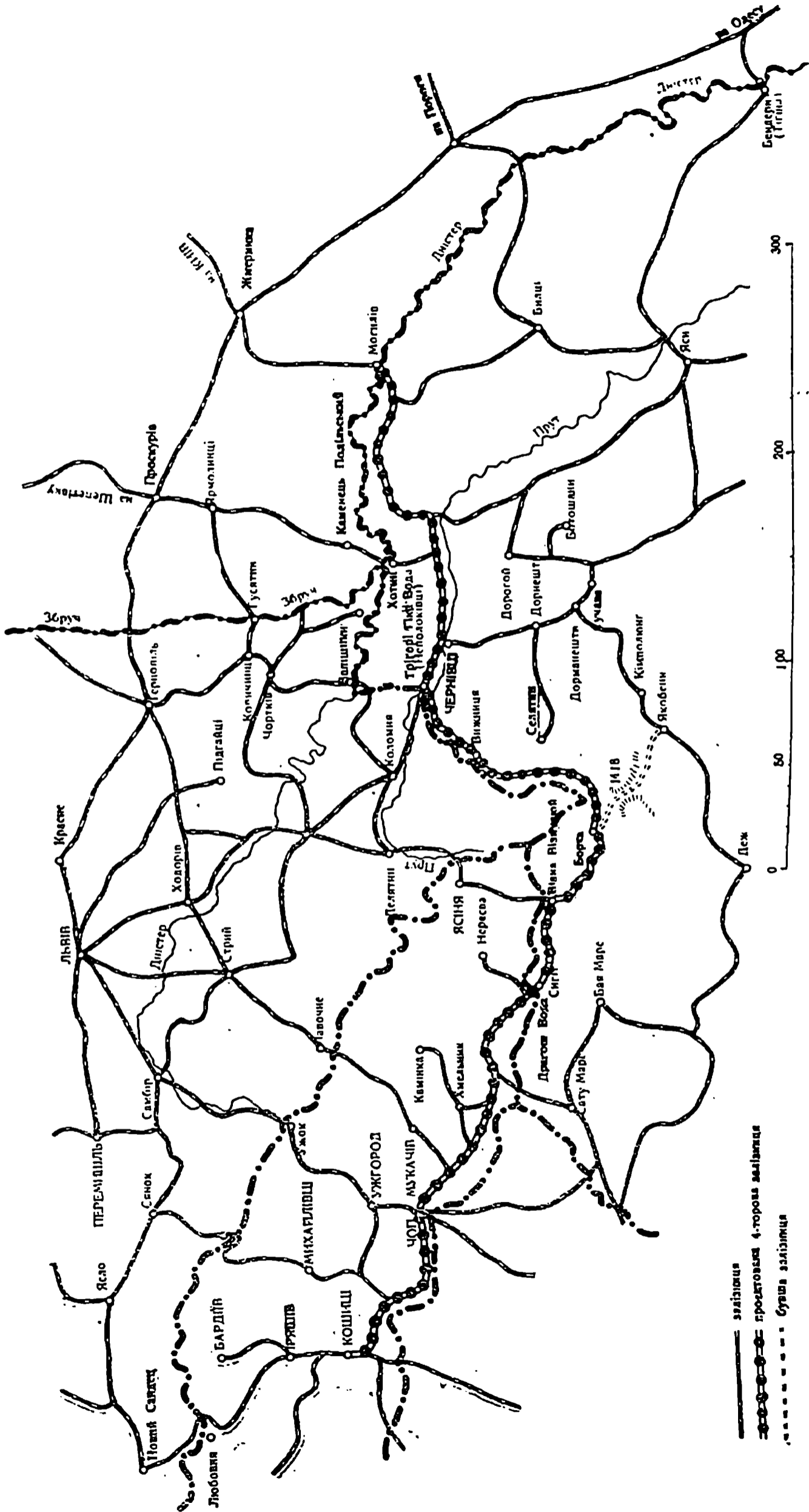
Німецька воєнна література займається нині багато питанням, в який спосіб большевики пішлють сухопутну армію на поміч Чехословаччині, беручи під увагу, що обидвох союзників розділяє Польща й Румунія. В Європі все було переконання, що Польща не згодиться добровільно на перехід большевицької армії, тому всі підозріння впали на Румунію. Ці підозріння були особливо гострими, бо міністер заграничних справ Тітуле-

ску вів советофільську політику. Європейська преса почала писати, що румунський уряд, чи тільки один міністер згодився, щоб Чехословаччина вибудувала залізничий шлях через Буковину, щоб у цей спосіб одержати пряме залізничне сполучення з ССРСР.

Постараємося коротенько розглянути можливості такого сполучення. Між Румунією й ССРСР існує нині тільки одиноке залізничне чинне сполучення біля Бендер. Сполучення Балта-Резіна, Могилів-Атахи перерване. В останньому часі продовжили большевики залізничий шлях із Камінця Подільського до Дністра в напрямку Хотина.

Залізнична сітка в Румунії така, що має добре сполучення тільки з заходом через Мадярщину й через Польщу. З Чехословаччиною є тільки одно сполучення й то окружною дорогою крізь дикі Карпати. Таке сполучення веде з Могилева-Чернівці-Кімполонг-Якобени-Деж-Сату Маре й звідси долучає до закарпатської магістралі в Хусті або в Сиготі. Цей шлях одначе неімовірно тяжкий, особливо для військових транспортів, бо він вється гадюкою через Карпати й, як видно з карти, обходить східне Закарпаття на довгій просторі. Правда, закарпатська магістралія переходить на румунський бік у Драгош Вода біля Сиготу й пробігає аж до стації Візеа-Візулоуї. В цьому місці виходить одно розгалуження через Ясіня в Польщу, а друге запускається в глиб Румунії, але доходить тільки до міста Борса й тут сліпо кінчається, бо не в силі побороти зростаючої висоти Карпат й долучити до залізничного шляху Дорманешті-Деж. Відтинок Візеа-Візулоуї-Борса має 62 км. і дуже тяжкий. Підчас світової війни збудували були австрійські піоніри вузькаторову залізницю (760) з Борса через 1418 м. високу гору Прислуп до Якобени. Ця 60 км. довга дорога вела вздовж вузької, гірської дороги й була неімовірно тяжкою. Підчас коли стація Борса є на висоті 600 м., то сідло Прислупа сягає 1418 м. В такому терені дуже тяжко збудувати повний шлях для широкаторової залізниці. Нині не існує ця вузькаторова залізниця. Її розібрали в 1930. р. з огляду на брак якогонебудь руху на ній, взявши під увагу, що в тій околиці є дуже рідке населення. Мимоходом зазначимо, що середній відтинок залізничного шляху Дорманешті-Деж збудували також австрійські піоніри підчас світової війни.

Отже в якому ж місці думали большевики осягнути залізничне сполучення з Чехословаччиною? На полудне від Чернівців пробігає бічна залізниця з Дорманешті на Сельтин, яка одначе кінчиться сліпо в Карпатах у джерел Серету. Вздовж польської границі веде також залізниця зо стації Грігорі Гіка Вода (Нелоківці) до Вижниці. І цю частину думали використати большевики, себто большевицька армія використала б існуючий шлях Могилів-Чернівці-Грігорі Гіка Вода-Вижниця, а звідси получила б до Борси й на Закарпаття (карта ч. 4). Біда тільки в тому, що з

Карта ч. 4.

Вижниці до Борси нема ніякого шляху. Віддаль між цими містами виносить 100 км., і большевики мусіли б тут ще наперед вибудувати залізничий шлях і розбудувати існуючий Вижниця-Чернівці-Могилів — як також із другого боку Борса-Сигіт-Чоп-Кошиці, щоб могли дістатися зо своєю сухопутною армією на Закарпаття. Говорилося, що большевики хотіли розбудувати шлях Могилів-Кошиці на чотири пари рейок. Одначе тут є звичайна московська хвальба. Московські залізниці ширші, ніж європейські. (В Європі 1.455 м., а в ССРСР 1.524 м.) — а на відтинку Вижниця-Борса заледве знайшлося б місце на пару рейок.

Одначе спроба перебудувати пляноване połącення через Румунію на широкоторове зрозуміла, коли візьмемо під увагу, що перевантаження в Могилеві з широкоторової залізниці на вузькоторову забрала б багато часу. Загально треба 1-2 днів, щоб переладувати одну дивізію піхоти. І не треба дивуватися, коли большевики хотіли дістати дозвіл Румунії збудувати широкоторову залізницю з Могилева аж до Кошиць. Большевики мають сотки тисячі політичних засланих до таких робіт. Одначе на разі з усіх цих плянів і поголосок нема нічого.

Отже куди ж дістанеться большевицька армія на Чехословаччину? Перший погляд на карту дає відповідь і не-військовому. Найкоротша дорога веде Могилів-Чернівці-Коломия-Ясіня - Сигіт і Ярмолинці - Копичинці - Заліщики - Коломия-Ясіня. Одначе ця дорога не є найкращою, бо від Делятина до Сиготу вона знаходиться в Карпатах і виводить большевицьку армію в глухий кут Чехословаччини, в якому велика армія не мала б змоги відповідно розгорнутися. Большевицька поміч для Чехословаччини може бути тільки тоді до певної міри корисною, якщо большевики потраплять кинуті більшу масу сухопутного війська, крім летунства, до центральної Чехословаччини. А найкраща й найкоротша дорога на Чехословаччину веде через Стрий-Лавочне-Мукачів і Львів-Ужок-Ужгород. Не треба бути пророком, щоб відгадати большевицькі стратегічні пляни на випадок війни в Європі. Самий розум диктує їм вдиратися на Східну Галичину й Буковину, щоб розділити Румунію від Польщі й скоро подати поміч Чехословаччині, згл. коли поміч прийде запізно, бодай осягнути гребень Карпат і зорганізувати тут оборону проти всіх сил, що будуть старатися вдертися в Україну. Одначе це справа будучої стратегії, яка як усе, принесе й в будучій війні багато несподіванок. Передвиджування й використання тих несподіванок є одною з найважливіших справ нашої націоналістичної стратегії.

З повищого огляду Закарпаття бачимо, що його стратегічне значення дуже важне в теперішньому, політичному укладі. Яке ж значення Закарпаття мало б для Української Держави?

Почерез Закарпаття ми стали б твердою ногою в середній Європі й мали б відповідний вплив на її політику. Закарпаття було б для решти України пограничною стацією, через яку матимемо безпосередньо культурні й економічні звязки з західньою Європою.

Під оглядом стратегічним Закарпаття було б неоціненим для оборонної системи Української Держави. Карпати це наша лінія Мажіно, за якою ми безпечно зможемо приготуватися до оборони нашої держави й до розбудови нашого культурного та економічного життя. Сильно уфортифіковані Карпати зможуть здержати ворожий наступ зарівно з полудня, як із заходу. В цьому випадку має для нас неоціненне значення Лемківщина. З Лемківщини ми будемо вічно загрозувати полудневій Польщі з її індустрийними центрами. Ніякий поляк не відважиться перейти на схід від Висли, якщо наперед не буде здобутою Лемківщина, сполучена фортифікаційною системою з Перемишлем і Львовом. Сильні, уфортифіковані границі на заході держави дають нам змогу зужити переважаючі сили на фронті з москалями.

Як бачимо з карти, наші вороги порізали Карпати впоперек і повздовж. Тимчасом від Нового Санчу над Попрадом вділ почерез Любовня - Пряшів - Михайлівці - Ужгород - Берегів - Сигіт - Вишів - Кімполонг - Сучава — це все є наша границя з середньою Європою. На схід і на північ від цього простягається запілля для Закарпаття. Тільки в українській державі знайдуть Карпати від Попраду аж по джерела Молдави й Золотої Бистриці природне призначення, яке їм визначила природа й українська історія.

Закарпаття лучать нині чотири залізничні шляхи з материком. В українській державі ці сполучення ще побільшаться, коли візьмемо під увагу, що по прилученні Австрії до Німеччини нам буде ближче до Німеччини через Мадярщину ніж через Польщу. Крім стратегічного значення мають для нас Карпати ще й господарське значення. Закарпаття разом із Карпатами буде стягати туристів, а плянове використання природних багатств і уліпшення сільського господарства дасть змогу зажити у відповідному добробуті теперішньому упослідженому населенню в українських горах.

Українські Карпати тягнуться довжиною 400 км. у західно-полудневому напрямку й на цілій своїй довжині будуть вони творити основу оборонної системи української держави. Знову ж Закарпаття має підперти своїм патріотичним населенням і своїм положенням оборонну систему Карпат від Попраду по джерела Золотої Бистриці. Закарпаття є й нині для української нації тими «залізними полками», якими згідно з «Словом о полку Ігоря» Ярослав Осьмомисл «підпер угорські гори й загородив шлях королеві».

Замітки Редакції. — Бурун коротко оцінюючи сучасну стратегічно-політичну ситуацію Чехословаччини, на жаль, обмежується лиш одним, до того ж найгіршим, варіантом у випадку європейського конфлікту, а тому його оцінки та прогнози потребують деяких коректив. Автор будує свої оцінки потужності Ч. С. Р. на такому становищі: Чехословаччина в союзі з Советським Союзом та Францією; цю коаліцію підтримує Румунія; Польща — нейтральна. Проти — могутня об'єднана Німеччина. Роль Великої Британії та Італії ним не визначена. Отже у випадку війни зазначає автор: «неможливо подумати, щоб Чехословаччина могла видержати довше, ніж кільканадцять днів сухопутний ворожий наступ». Правда, скажемо ми, геополітичне й стратегічне положення Ч. С. Р. є загроженим та незручним для довгої оборони. Однак при вищезгаданій ситуації воно не є цілком безнадійним та розпучливим, як це зазначає автор. Бо ж для того, щоб зламати спротив чеської збройної сили за декілька днів, та вивести її з гри при європейському конфлікті, потрібно певного часу та поважної кількості війська. Як зазначає автор Ч. С. Р. має дуже добру армію, технічно вивінену. Чехословаччина може розгорнути 35 дивізій піхоти, 4 бригади кінноти, 750 літаків першої лінії й таку ж кількість другої. В ближчому часі до неї може наспіти румунське військо, хоч воно менш вартісне, ніж чеське, однак для оборонної війни воно може зіграти додатну роль. Крім того Ч. С. Р. приправляє свою країну для оборони на зміцнених позиціях. Є відомості, що чехи вже приправили для оборони декілька полів у Богемії, в Моравії й нарешті на західній Словаччині. На цій останній задалегідь приправленій полі чеська армія може поставити дуже сильний спротив, бо ж її праве крило буде тоді забезпечене нейтральною Польщею, а ліве — еwentуально також нейтральною Мадярщиною. Ближче запілля — Закарпаття, а глибше — Румунія. Взагалі на те, щоб змусити Чехословаччину швидко й остаточно капітулювати, військовий провід Третього Рейху мусів би розгорнути поважні сили, принаймні не менші від чехословацьких, та витратити певний час. Але чи дозволить на цю рішучу операцію положення на головному фронті? Не забуваймо приклади світової війни, героїчну боротьбу Бельгії та Сербії, надто останньої, яка після зайняття ворогом всієї своєї території продовжувала змагатись. Отже все залежить від тих плянів, які опрацьовані німецькою генеральною булавою. Без сумніву, коли Третій Рейх повзв'язав рішення в першу чергу розрахуватись остаточно з Ч. С. Р., щоб, маючи забезпечене запілля, повернутись всією форсою проти Франції, то в такому разі Чехословаччина буде подолана й її терени окуповані. Але ще раз підкреслюємо, ця операція потребує від Німеччини витрати часу, значних сил та певного ризику на головному театрі війни, на якому то й вирішиться остаточно доля чехословацької держави.

Ми думаємо, що значно більша небезпека загрожує Чехо-

словаччині з повітря, ніж на суходолі, бо її політичні та стратегічні центри, можуть бути швидко знищені німецьким летунством, бо ж ні С. С. С. Р., ні Франція не наспіють вчасно на допомогу Чехословаччині, при несподіваному нападі на неї німецького летунства.

Далі не можемо погодитись з припущенням автора, що Советський Союз може перекинути на терен Чехословаччини тисячу бомбовозів. На це С. С. С. Р. не може спромогтися власне тому, що, як доводить досвід війни та сучасні военні доктрини, для супроводу тисячі бомбовозів треба принаймні дві тисячі нищильників («бойців»). По відомостях німецької преси, С. С. С. Р. на своїх європейських теренах посідає лише таку кількість літаків. Отже все своє летунство післати на захист Чехословаччини червоні без сумніву не зможуть. Крім того на теренах Ч. С. Р. не вистачить аеродромів для цієї, так би мовити, повітряної армії. Таким чином автор значно прибільшує ту кількість бомбовозів, яку можна транспортувати на терени Чехословаччини.

Далі: Чехословаччині, заатакованій могутньою Німеччиною з суходолу та, особливо, з повітря, годі думати про летунські рейди. Вона конче потребує собі в допомогу не бомбовозів, а літаків-нищильників (бойців) для активної оборони своїх важливих центрів. Ось чому, думаємо ми, червоні літаки-нищильники мусять поспішати на терени Чехословаччини, а не сотні бомбовозів, як зазначає автор. Крім того, правдоподібно, надія чехословацького громадянства на порятунок червоного летунства в боротьбі проти німецької інвазії може не виправдатися саме тому, що, хоч червоні літаки евентуально й наспіють, — але їхні летунські кадри, стероризовані Сталіном, Мехлісом, в певній кількості, замість боротьби, піддадуться ворогові. Цю обставину теж треба брати під увагу.

Також не можемо погодитися із автором, що Советський Союз, узгляднюючи незручність комунікації через Румунію й Закарпаття для транспорту своїх сухопутніх військ у допомогу Чехословаччині, може обібрати шляхи через Галичину, бо це ж втягнуло б і Польщу у війну й тоді, без сумніву, змінилася б на гірше ситуація для Чехословаччини, большевикам потрібно було б розгорнути широкі операції, щоб посісти терени Галичини, та змагатися з Польщею на всіх своїх кордонах.

Неможливо також погодитися із таким твердженням автора: «Всім меншинам у Чехословаччині залежить нині більше на цьому, щоб Чехословачина прогнала війну». Ми певні, що словаки, яких число виносить 14%, не є зацікавленні в поразці чехословацької держави, хоч вони й змагаються за поширення своїх автономних прав. Далі поляки на випадок нейтральності Польщі, теж стануть в обороні Ч. С. Р. Позиція мадярів буде залежати від того, на якому боці ворогуючих опиниться Мадящина. Не треба забувати про стодевятдесят тисяч жидів, які

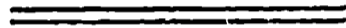
хоч по своїй вдачі не рвуться до бою, але під загрозою Німеччини стануть рішуче в допомогу Ч. С. Р. (фінанси, впливи, звязки і т. і.).

Далеко гірша ситуація складається для Ч. С. Р. наколи Мадярщина сама стане по другий бік барієри.

Справа українців потребує окремого розгляду.

Що до ролі Закарпаття в загальній системі оборони кордонів української соборної держави, то автор влучно підкреслює її вагу у цьому відношенні. Одначе все ж треба взяти під розвагу як майбутню ситуацію, так само й ту обставину, що Закарпаття уявляє для України вузьку полосу, яка не сприяє розгортанню великих військових сил та маневруванню.

Ми зробили ці короткі замітки до цінної статті п. Буруна, щоб подати матеріал для дискусії й надіємося, що наші читачі висловлять свої думки до порушеного автором питання.

Далекосягла артилерія

Ідея стрільня на дуже далекі віддалення, 100-200 км. і далі, полягає в тому, що гарматень більшу частину свого шляху пролітає дуже високо над землею, в тих верствах повітря, де воно є дуже рідким. Через те він не зустрічає спротиву повітря. Метеорологія подає, що густина повітря на більших висотах є наступна:

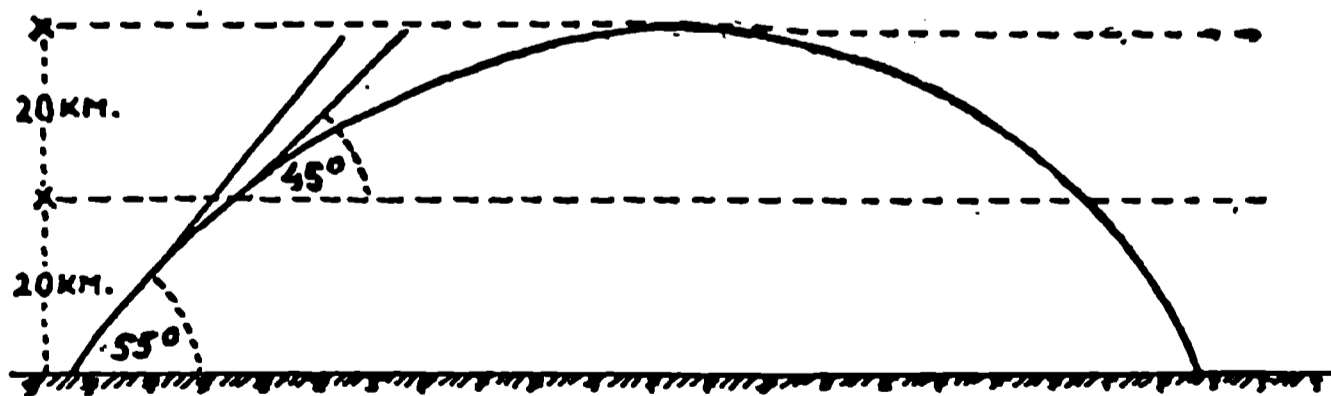
На висоті 10 км — 0,3 густоти повітря на поверхні землі; на висоті 15 км — 0,139; на висоті 20 км — 0,063; на висоті 25 км — 0,029; на висоті 30 км — 0,013 густоти повітря на поверхні землі.

З того виходить що практично вже на висоті 20 км. над землею густина повітря є настільки малою, що цю верству атмосфери можна рахувати безповітровим простором. Щоб кинути гарматень на таку висоту, треба:

1) мати дуже велику початкову швидкість: 1500 м/сек. і більше,

2) кинути гарматень під кутом більшим, ніж 45 ступнів (50-60, залежно від початкової швидкості).

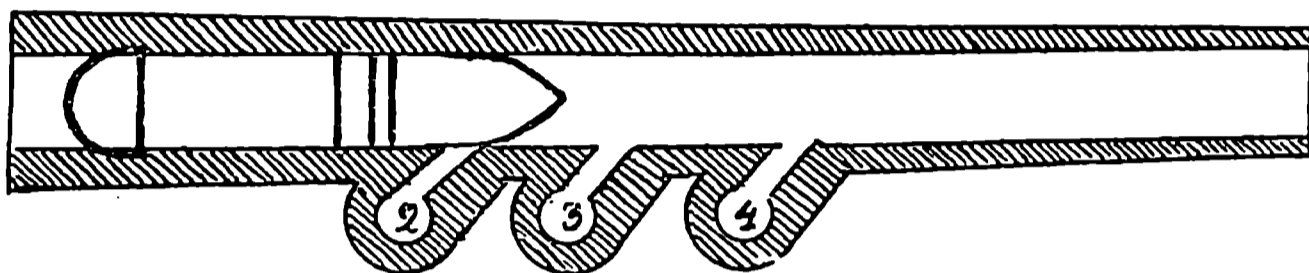
Як відомо з балістики, кут 45 ступнів відповідає найбільшій далекосягності гармати в умовах стрільня в однородному середовищі, як це буває при стрільня на звичайні віддалі. При стрільня на дуже великі віддалі, коли гарматень, як сказано, підноситься у верхні рідкі шари повітря, треба, щоб він дійшов до тих шарів під кутом підвищення 45 ступнів. Отже з землі його треба викинути під трохи більшим кутом, бо відомо, що гарматень підчас лету звесь час осідає з причини притягання його землею (дивись рисунок ч. 1).

Ч. 1. ПРОЄКТОРІЯ ДАЛЕКОСЯГЛОЇ ГАРМАТИ.

Гарматень викинутий із гармати під кутом 55 ступ. входить у рідкі шари повітря під кутом 45 ступ.

Першу гармату для стріляння на дуже далекі віддалі було збудовано в 80-тих роках 19. століття. Це була гармата французького інженера Перро. Він назвав її «багатозарядною гарматою». Цівка такої гармати (рисунок 2) мала, крім звичайної зарядної комори, ще кілька додаткових комор, розміщених по довжині цівки й сполучених із нею спеціальними каналами. Порохові заряди тих додаткових комор мусіли вибухати в міру просування гарматня вздовж цівки. Вони надавали йому додаткову швидкість руху. В той спосіб гарматень, при вилеті з цівки гармати, отримував дуже велику швидкість, приблизно до 1200 м/сек.

Ч. 2. БАГАТО-ЗАРЯДНА ГАРМАТА ІНЖ. ПЕРРО.

1. Головна зарядна комора. 2. 3. і 4. додаткові зарядні комори.

Ідею Перро здійснили в Америці гарматні конструктори Ляйман і Хаскел. Через складність конструкції ця гармата не одержала загального признання. Крім цього в цьому часі винайдено пірокселіновий порох, що був більш міцний від звичайного чорного пороху та дозволяв простим способом збільшити далекосягність гармат.

На початку 20. століття ідея далекосяглого стріляння нашла своє вирішення в проекті турбінної гармати, запропонованої французьким гарматним інженером Делямар Мазом. В турбінній гарматі використовувалась кінетична енергія порохових газів, які зараз після вибуху пропускалися через вузьку щілину з надзвичайно великою силою.

В цій гарматі гарматна комора мала сполучення з цівкою, де находився набій, через одну чи кілька невеликих щілин (рисунок 3). Гази проривались через них і штовхали гарматень з багато більшою початковою швидкістю, ніж у звичайних гарматах. Для того, щоб газі, які відбивались від дна гарматня, не перешкоджували праці газів, які знову виривались із комори через щілину, гарматна цівка мала ще спеціальні відтулини, через які й виходили в повітря відпрацьовані газі (дивись рисунок 3).

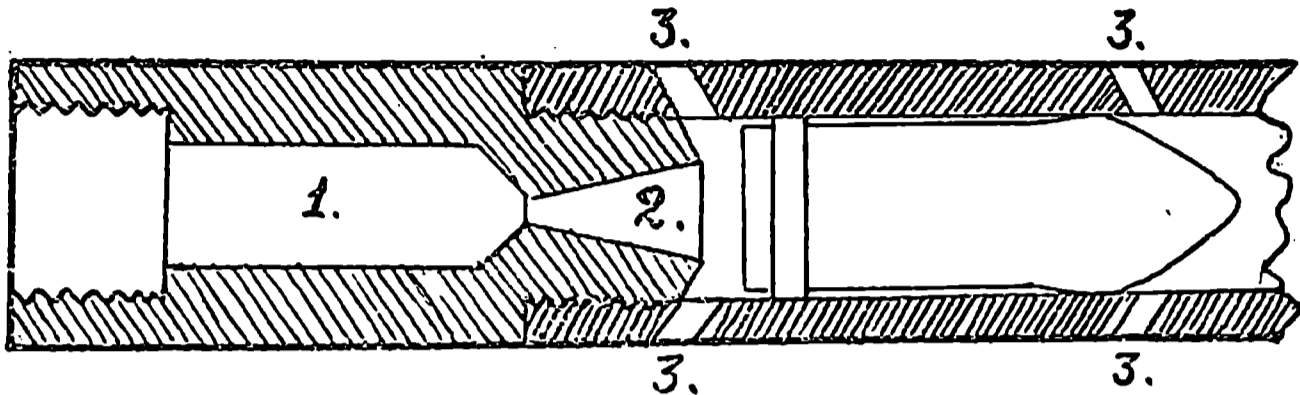
Турбінна гармата отримала назву газодинамічної пушки. Її вигода в порівнянні зо звичайною гарматою полягає в наступному:

1) стінки цівки, крім зарядної комори, можуть бути тонкими й легкими, бо вони не підпадають великому тисненню газів,

2) вихід відпрацьованих газів назад через спеціальні щілини в цівці значно зменшує відкот гармати,

3) гарматна цівка дуже мало вигоряє й через це гармата є більш довговічною.

Однак ця гармата є досить складною, бо вона потребує до-

4. 3. ТУРБІННА АБО ГАЗОДИНАМІЧНА ГАРМАТА

1. Порохова комора. 2. Щілина для сполучення комори з гарматною цівкою. 3. Відтулини для виходу випрацьованих газів.

сить міцного замку й доброї обтюрації (ущільнення замку). Отже покищо вона не розповсюджена.

Модерним зразком далекосяглої гармати була так звана «паризька пушка», якою німці в 1918. році обстрілювали Париж від 23. березня до 9. серпня. Другими такими зразками є французька 210 мм., і англійська 8-цалева пушка, які збудовано в 1924/26 рр.

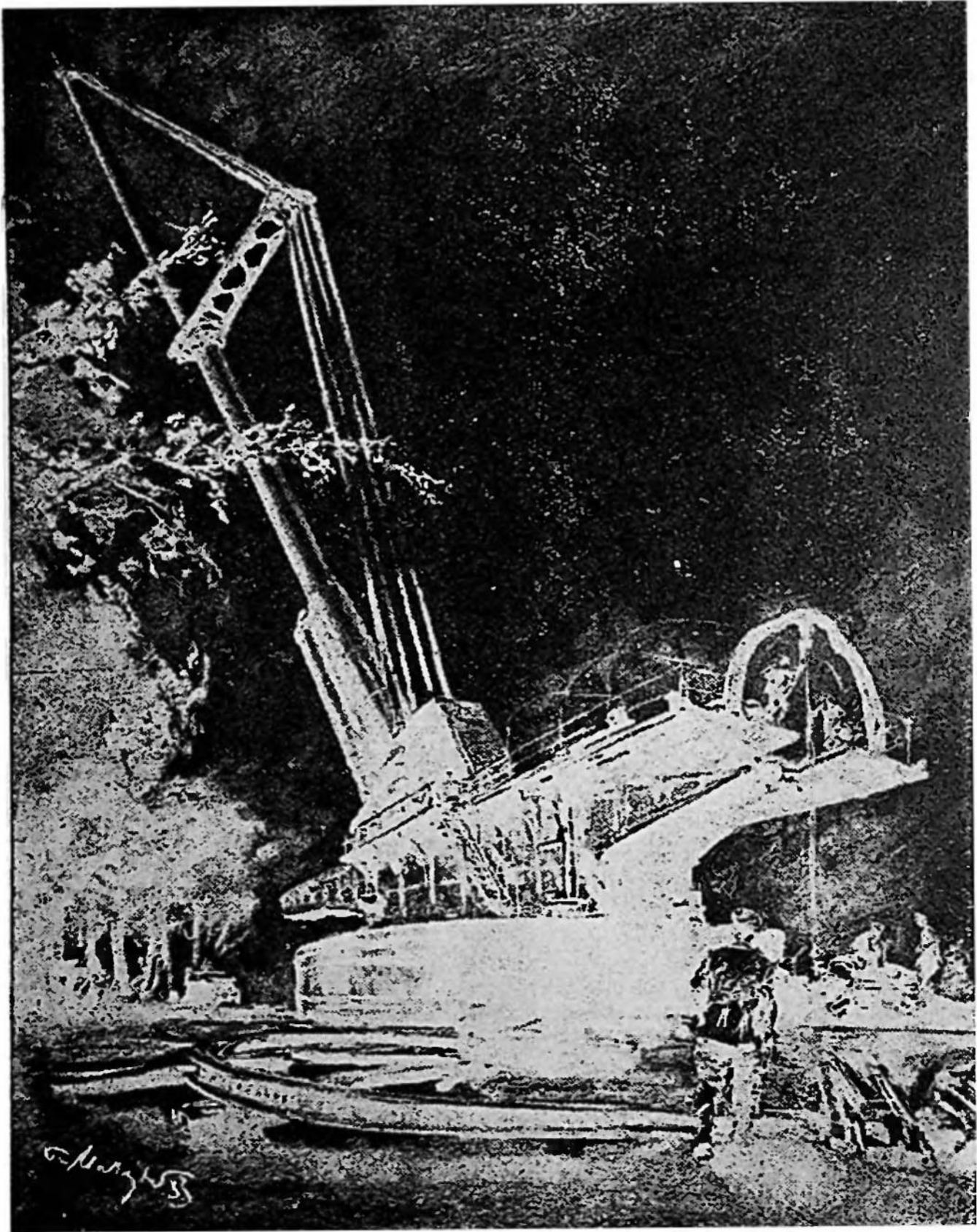
Велика початкова швидкість досягається в тих гарматах міцним зарядом пороху й надзвичайною довжиною гарматної цівки. Так, заряд пороху в них виносив півтора-кратну вагу гарматня, а довжина цівки досягає до 160-170 калібрів. Тиснення порохових газів у коморі такої гармати досягає нечуваної сили — 4400 атмосфер, а кошт одного стрілу виносить коло 9000 золотих долярів. Далекосяглість тих гармат виносить до 130 км. Ще більшу далекосяглість мала мати американська гармата «каноніссімо», що існує лише в проєкті. Вона мала б стріляти на віддаль 195 км.

Всі ці гармати, через велике тиснення й температуру газів, дуже недовговічні: цівка їх скоро вигоряє й не витримує більше, ніж 60-65 стрілів. Це робить їх уживання дуже коштовним.

З цієї саме причини тепер у деяких державах робляться спроби заступити порохові далекосяглі гармати електричними, де енергію для стріляння дають електромагнети й де гарматна цівка зовсім не зживається. Проєкт такої гармати вже існує.

Щодо модерних далекосяглих гармат є менше більше певні відомості про німецьку так звану «паризьку гармату». Ми їх і подаємо.

При будованні цієї гармати використано 38 см. морську пушку. В її цівку вложено було меншу цівку, що зменшувала її

Ч. 4. ПАРИЗЬКА ГАРМАТА.

Нею німці в 1918. р. обстрілювали Париж із віддалі 128 км.

калібр до 21. см. Для продовження цівки на неї накручувалось спереду дві додаткові цівки, що збільшували її загальну довжину до 162 калібрів, себто коло 34 метрів. Повна вага гармати на позиції досягла 144.372 кг. Тиснення газів доходило до 3.000 атмосфер. Набій гармати важив 120 кг. Німці вистрілили на Париж всього 303 гарматні. З них попали в місто 183, а 120 вибу-

хли поза містом. Отже досконалість стріляння була дуже великою.

Німці обстрілювали Париж із такої гармати з трьох різних позицій. Найбільш далека з них була на 128 км. від цілі, а найбільш близька 87 км. На тих позиціях вживалось послідовно 7 різних гармат. Коли в серпні 1918. р. німці відступили з того району, то їм вдалось ці гармати вивезти й лише в Шатотері залишили платформу з-під стоявшої там гармати. Світлинку такої гармати подаємо на рисунку ч. 4.

Один із обслуги цієї гармати публікує цікаві спомини в «Берлінер Іллюстрірте Цайтунг». Цівка гармати, як він пише, витримувала лише 65 стрілів. Після того на позиції ставилась нова цівка. Кожна цівка мала своє власне стріливо. Всі гранати були понумеровані. Це тому, що після кожного стрілу калібер гармати трохи збільшувався через вигарання цівки. Цівка перегиналась під власною вагою. Через те треба було побудувати спеціальний прилад для вирівнювання цівки після кожного стрілу (гл. на рисунку).

Граната тієї гармати мала калібер 21 см., довжину 90 см. і важила 2 сотнари. Стрільний порох для кожного стрілу важив 3 сотнари. Щоб досягти більшої досконалости стріляння, порох перед стрілом підігрівався до 12 ступнів Цельсія. Спеціальний підстаршина був відповідальний за точну температуру пороху.

Перший стріл зроблено 18. березня 1918. року. 30 км. довкола позиції гармати коло села Крепі всі військові частини були в стані поготівля. В 4. годині вранці 30 сусідних батарей відкрили вогонь із метою уникнути звукової розвідки ворога. Коло гармати скупчились 60 матросів-артилеристів. Гарматі надано кут підвищення в 60 ступнів. Спеціальний інженер із оптичним апаратом дав гарматі відповідний напрям. В 6. год. 15 минут піднялись у повітря німецькі літаки, щоб не дати змоги ніякому ворожому літакові з'явитись над позицією гармати. В год. 7. командування гармати повідомило телефонічно найвище командування армії: «Гармата готова до стріляння». В годині 7. і 5 минут з вищої команди телефонують: «Вогонь!». В 7. годині 9 минут був даний перший стріл на Париж. В 7. годині 12 минут граната мусіла вибухнути в столиці Франції.

Одночасно, було передано вищій команді: «Зроблено перший стріл на Париж». Вища команда відповіла: «Чекати на вислід». Команда гармати чекала цілий день. Тільки другого дня прийшла відповідь із Парижа через Швайцарію, що граната ніде в Парижі не вибухла. Правдоподібно, що вона впала десь у лісі, або в ріку й через це її вибух не зазначено.

Гармата зробила другий стріл лише 23. березня 1918., в год. 7 вранці. В 7 г. 20 зроблено другий стріл, а 7. г. 45 минут третій. Після того зроблено перерву. За кілька годин прийшла відповідь із Парижа, що три гранати дійсно вибухли в місті.

Моральне значення обстрілу Парижа було дуже велике, але матеріальні шкоди були зникаючі, бо випадкові. Не можна було робити точного націлу. З тої причини в повоєнних часах артилерійські фахівці висловлювались досить часто проти таких гармат.

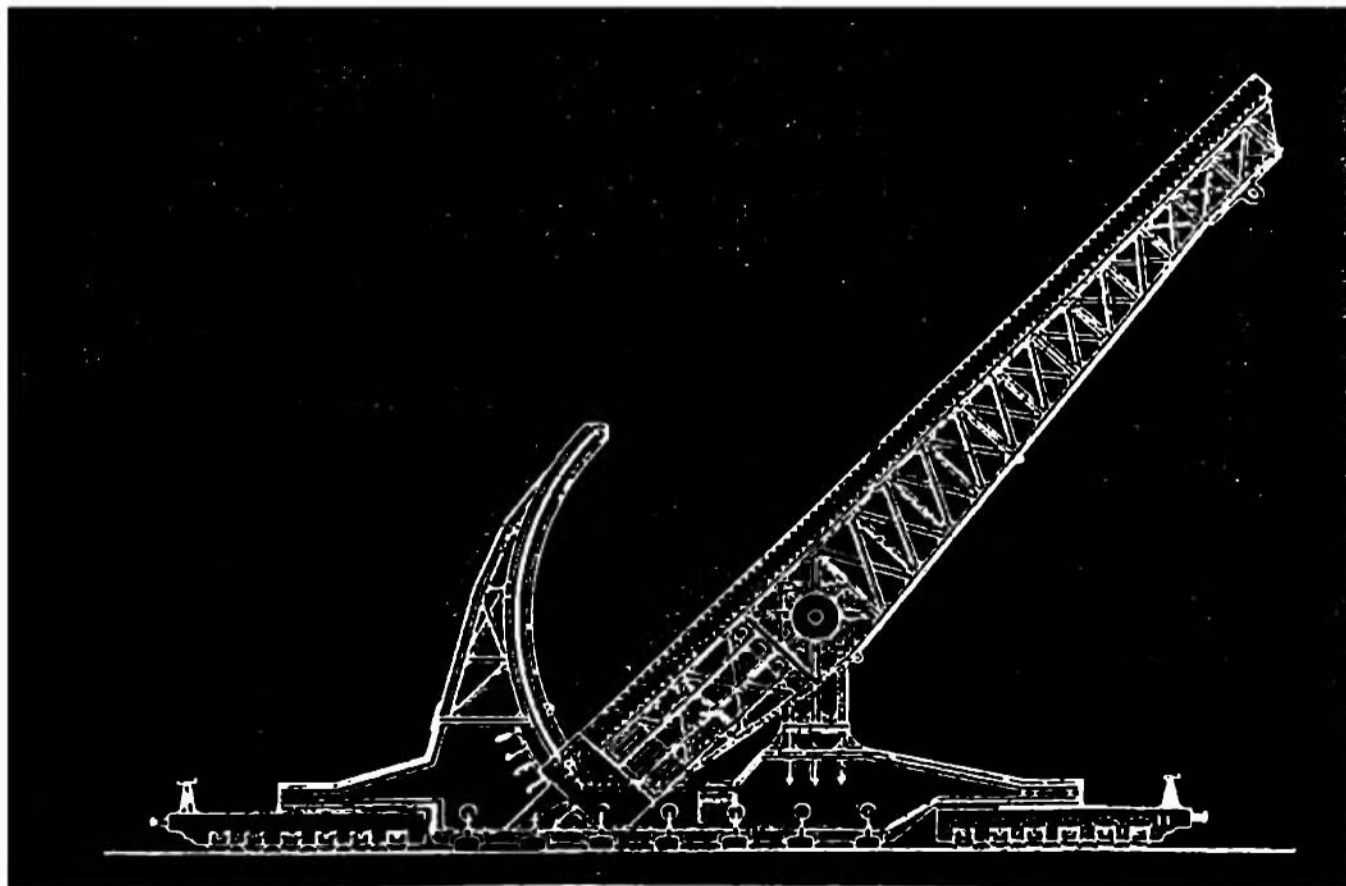
Під тим оглядом дуже цікаві висновки французького фахівця Марі. Порівнюючи дійсність артилерійського стріляння й повітряного бомбардування в різних умовах, він приходить до таких висновків:

1) На віддалі 20-25 км. від фронту повітряне бомбардування дає безумовно кращі наслідки, ніж гарматне стріляння.

2) На віддалі 10-20 км. повітряне бомбардування може успішно конкурувати з артилерійським обстрілом, особливо в тих випадках, коли гармата не має можливості досконало стежити за результатом стріляння.

3) Наслідки, яких бажають досягнути шляхом стріляння з типу гармат, як німецька, безумовно краще досягаються повітряним бомбардуванням, бо точність повітряного бомбардування буде багато більшою, ніж артилерійський обстріл.

Останніми часами з'явилась ідея далекосяглого стріляння електричною гарматою, в якій енергія порохових газів заступається електричною енергією. Ідея такої гармати полягає в тім, що ряд електромагнетів або соленоїдів, які включаються автоматично, притягають до себе послідовно гарматень і в цей спо-

**Ч. 5. ПРОЄКТ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ГАРМАТИ НА
ЗАЛІЗНИЧОМУ ВОЗІ.**

сіб кінець-кінцем надають йому дуже велику шкорість. Проект такої гармати (рисунок 5.) запропонували французькі інженери Фошон і Лепле. Збудований ними модель гармати надавав гарматню вагою 50 грамів початкову шкорість 200 метрів/секунду.

Загальна трудність, яка перешкоджує конструкції електричної гармати тепер полягає в тому, що для неї потрібна електрична станція силою кількох тисяч кильоватів. При тому треба, щоб вона мала надзвичайно міцну будову, бо інакше вона не може витримати удару, який повстає від короткого замкнення струму. Звичайні станції такого удару не витримали б.

Електричні гармати мають ті вигоди, що вони не дають ні гуку, ні блиску при стрілі. Відсутність бокового тиснення дає змогу конструувати гармату в формі тонкої рури. Крім того ці гармати не так скоро зуживаються, а головним є те, що вони можуть мати дуже велику далекосяглість, якої не можна досягнути при ніякому іншому способі кидання гарматня. Теоретично в цей спосіб можна б було досягти початкову шкорість 3000-5000 метрів на секунду. Це відповідає далекосяглості від 800-2000 км. Тому можна сказати, що ідея електричного стріляння заслуговує на увагу й можна надіятися, що здійснення цього є питанням недалекої будуччини.

Нарешті треба ще згадати про ідею так званих реактивних гарматнів, яку останніми часами розроблювано в деяких державах (принцип ракети). Вони оснóвуються на тому принципі, що гази, які виходять із отвору в гарматні в атмосферу автоматично штовхають гарматень у протилежний бік. Ці гарматні не вимагають якоїсь спеціальної гармати. Їх можна випускати з найбільш примітивного станка. Це робить їхнє вживання дуже вигідним. Трудність вживання полягає в тому, що їм важко надати певний напрям лету. Також вага їх виходить надто великою, бо їх треба забезпечувати великим запасом палива на цілу дорогу.

Електрична енергія у війні

Від найдавніших часів стараються люди примінити сили природи до праці для себе й за себе. Вони заставили вітер крутити вітраки, а воду носити на собі човни та обертати млинські колеса. Згодом, при помочі вогню, заставили вони воду порушати парові машини та турбіни, а запаси енергії, накопичені в деяких мінералах, порушувати вибухові мотори. Далі відкрито електричність та заставлено її працювати в електричному моторі та інших приладах. Рівночасно йшли також старання, щоб природні сили застосувати до воєнних цілей, себто заставити їх боротись проти ворога замість людей. Найбільшим досягненням у цій області був винахід стрільного пороху та застосування його довоєнних цілей. Наступні етапи, це лише удосконалення старого. Тепер огнестрільну зброю поставлено на колеса та на крила. Це — моторизація.

Суть боротьби полягає в тому, що накопичену в якійнебудь формі енергію перекидується на ворога та заставляється її там виконувати механічну чи хемічну деформаційну працю на мертвій чи живій матерії. Автім цей принцип дійсний від найдавніших часів і всі винаходи модерних часів у ньому нічого не змінюють: вони спрямовані на підняття найкращого способу перекидання енергії та достаточної її концентрації в даному просторі. Модерна огнестрільна зброя — це уліпшена стара зброя. В цій області нема в ніякій державі ніяких таємниць, що були б у стані змінити форму війни, за винятком хіба менше значних удосконалень, як збільшення далекосягlosti зброї та пробивної сили стрілен і тп. Зате всякі несподіванки криє в собі примінення у війні електричної енергії. В минулій війні примінювано її в дуже обмеженому розмірі, зате в будучій вона відіграє дещо більшу ролю. Несподіванки полягають в тому, що вживання її у війні не опрацьовано технічно. Однак вона не змінює вищенаведеного принципу війни.

Що над цією справою працюють у тиші кабінетів та лабораторій численні дослідники, про це свідчать вістки з преси про сензаційні відкриття в роді «лучів смерти» і тп. Безперечно, що багато таких вісток мають своїм джерелом фантазію репортерів в огірковім сезоні. Одначе є між ними й такі, що заслуговують на більшу увагу.

Пригляньмося коротко й приступно всім тим досягненням, що їх досі в цій області дала техніка, та спробуймо зорієнтуватись у проєктах та можливостях примінення електричної енергії у війні. При цьому ми використовуємо матеріал з книжки «Електрокріг» — Відень 1938, Сатурнферляг, що її написав Курт Доберер.

Електрика — це найкраща досі відкрита форма енергії. Однак техніка, що користується нею, не зуміла й досі її повністю опанувати, а наука не зуміла дослідити її суті.

Модерна наука дійшла до висновку, що всякий кусок мертвої матерії уявляє собою велике джерело енергії. Обчислення в тому напрямку подають фантастичні для наших понять цифри про те, що могла б нпр. зробити для нас енергія, сконцентрована в формі звичайного невеликого каменя. На цій основі повстала й теорія про переміну одного первня в другий, що практично вилилась у спроби створення золота з якихнебудь інших первнів. Нам невідомий лише спосіб, як перевести так сконцентровану енергію в такий рід енергії, який міг би виконувати для нас працю, себто нпр. в енергію теплову чи електричну, що їх техніка вміє вже використовувати. Поділ енергії на різні роди є умовним і введеним для кращого розуміння справи. По суті існує лише одна енергія, з якої складається цілий всесвіт.

Енергія — це вічний рух. Вона розповсюджується в просторі хвилями. Енергії, що рухають поступово в певному напрямку, звемо промінем. Промінь складається з меншої чи більшої кількості хвиль. Коли ці хвилі йдуть густо й скоро одна за одною, звемо їх також дроганням. Отже можемо сказати, що енергія передається на віддаль при помочі дрогань.

Розрізняємо дві групи дрогань. До першої належать дрогання з льонгітудінальними хвилями, що можуть розповсюджуватись лише в матеріяльному середовищі. Такі хвилі витворює нпр. звук. Вони при своїму розповсюдженні викликають зміни в обсягу матерії. До другої групи належать трансверзальні хвилі елястичних змін у самій енергії. Вони розповсюджуються й в аматеріяльному, себто порожньому середовищі. Скорість розповсюдження перших дуже мала, бо обмежена спротивом, який ставить їх подвигу матерія. Так нпр. скорість розповсюдження голосу виносить заледве 333 метрів на секунду. Другі розповсюджуються зо скорістю 300.000 кільометрів на секунду. Їх звемо ще теж електромагнетними хвилями.

Звукові хвилі регіструє наше вухо як звук. Частота дрогань при передачі звуку виносить від 20 до 20.000 на секунду. Звук із меншою або більшою частотою дрогань можна встановити тільки при помочі апарату. У війні звукові хвилі відіграють дуже обмежену ролю, нпр. при заглушенні гуку гармат або шуму моторів чи при сконструованні надзвичайно голосної сигнальної сирени. Ультракороткі голосові хвилі відіграють ролю в морській війні при підводних підслухових апаратах, якими встановлю-

ється наближення ворога. Були спроби вживати ультракороткі голосові хвилі для вбивання живих сотворінь, але вони покищо не дали бажаних для війни наслідків. Спроба заставити льонгітудінальні хвилі з 200 мільйонів дрогань на секунду, що даються спрямовувати як світло лише в одному напрямку, ділати на матерію так, щоб довести її до зміни внутрішньої структури, показала невдачною. Вони за слабкі. Також роблено спроби використати їх для передавання відомостей так, щоб ворог їх не чув, себто щоб їх могли реєструвати лише відповідно для того сконструювані апарати; але спроби не вдалились, бо показалося, що повітря зовсім не в стані проводити такі хвилі. З цього бачимо, що льонгітудінальні хвилі відіграють і мабуть все будуть відігравати у війні лише обмежену ролю. Нічого в тій ділянці нового не винайдено.

Наявність трансверзальних чи електромагнетних хвиль також реєструє наш організм у формі тепла, світла, електрики й тп. Кожна хвиля має свою довжину. Отже ми їх можемо класифікувати по довжині. Позатим можемо їх ще класифікувати по кількості дрогань на секунду й з них виводити довжину хвилі, поділивши кількість дрогань на секунду на постійну величину проходження енергії, себто 300000 км/сек. Отже проміні енергії відрізняються між собою кількістю дрогань на секунду або довжиною хвилі. Кожній довжині хвилі чи кожній кількості дрогань відповідають певні властивості променя. Отже зміна кількості дрогань чи довжини хвилі викликає відразу зміну властивостей променів енергії.

Динамомашини висилає в проводи високого напруження 50 хвиль чи дрогань на секунду. Звичайний радіовисилач працює з 500.000 дрогань. Короткий радіовисилач дає до 5 мільйонів дрогань. 50-500 мільйонів дрогань потрібно для остаточної розв'язки проблеми далековидження, запалювання чогось на віддаль, збудовання машини страху й тп. Найкоротші радіохвилі мають 5 до 500 мільярдів дрогань. Хвилі з 5 більйонами дрогань відчуваємо як тепло, а з 500 більйонами дрогань бачимо як світло. При 5000 більйонів дрогань вони починають діяти хемічно й ми їх звемо ультрафіолетовими лучами. Промені з 500 мільйонами більйонів дрогань просвічують матерію. Ми їх звемо рентгеновими променями. По черзі йдуть промені, що повстають при розпаді первня раду, а вкінці таємничі космічні промені з 500 трільйонами дрогань на секунду, що є в стані проходити навіть грубі кілька-метрові металеві плити. Отже в цей спосіб можна всі промені усистематизувати по довжині хвиль чи по кількості дрогань на секунду в певний ряд та визначити їх властивості. Тут нема вже ніякої таємниці. Таємниці криються тільки в якості променів, бо багато з них ще зовсім недосліджені.

Кількість дрогань на секунду звуть у науці фреквенцією. Виходячи з заложення, що матерія це сконцентрована енергія й що енергія це рух, треба припускати, що матерія є теж

свогого роду променями з певною скількістю дрогань на секунду чи з певною довжиною хвилі. Отже матерія теж «дрогає». Кожна форма матерії має свої дрогання, а ці дрогання мають певні границі. Такі дрогання й їх границі встановлені лише для деяких первнів, як рад, уран, олово й тп. Примінюючи тут відоме з музики правило резонансу, доходимо до висновку, що коли б створені нами промені енергії з їх частотою дрогань і відповідною силою підходили під частоту дрогань матерії, то матерія відгукнулася б на їх ділання. І коли б ми довели дрогання часток матерії поза допустимі їй межі, тоді наступило б знищення її чи розклад. З воєнного боку це дуже важлива справа, бо відповідними промінями можна б нищити життєві субстанції в людині й тим її унешкідливлювати. Те саме відноситься й до мертвої матерії. Цією гіпотезою пояснюється факт, що деякі складні тіла, коли на них діють світляні чи теплові лучі, вибухають, себто змінюють свою структуру та переходять у форму інших тіл.

Вся трудність проблеми полягає в тому, що досі техніці не вдалось сконструувати відповідних апаратів для витворювання бажаних енергетичних променів із великою фреквенцією та великої сили. Трудність полягає не в тому, що люди не знають, як такі апарати збудувати, тільки в тому, що технічно нині неможливо збудувати цих апаратів у такій формі, щоб вони могли працювати під великим напруженням та при великій силі енергії.

Наявність електромагнетних хвиль реєструє наш організм як проходження через тіло електричного струму. Їх реєструють теж відповідні апарати. Практично ми використовуємо дрогання електричної енергії як працю в моторах, світло в електричних лампах чи як звук в електричному дзвінку. Це є просто переміна одного роду енергії в другий.

Довгі електромагнетні хвилі, себто електрична енергія, мають ту властивість, що вони розповсюднуються тільки вздовж якогось сталого провідника, нпр. дроту або вздовж поверхні землі, нпр. довгі радіохвилі. Короткохвильні промені розповсюджуються по простій лінії, нпр. світляні промені. Тому й передавання електричної енергії в більшій скількості на великі віддалі звязане з провідником, себто каблем. А це є головною перешкодою при приміненні її для воєнних цілей. Способів бездротного пересилання електричної енергії в більшій скількості ще практично не піднядено. Також не зуміла техніка винайти відповідних резервуарів легкого типу для концентрації в них більшої скількості електричної енергії, які можна б було легко возити чи носити з собою і які б постачали цю енергію в бажанім для нас моменті. Акумулятори це дуже недосконалі збірники електричної енергії та й вони тяжкі. Також тяжкими й великими є трансформатори, які потрібні, щоб збільшувати чи зменшувати напруження електричного струму. Отже практичне примінення електрики у війні обмежене тим фактом, що кожна воєнна

електрична машина мусіла б бути звязаною проводом із джерелом цієї енергії або мати таке джерело при собі. У війні проводи можуть бути дуже легко перерваними й тоді машини перестануть працювати, а носити джерела енергії на собі неможливо, бо вони надто великі.

Тим самим вживання електричної енергії у війні обмежується майже виключно до оборони, що працює на місці, без руху. Розглянемо ці можливості.

Найпростіший спосіб уживання електричної енергії у війні дає природа. Це витворювання штучних блискавок. Блискавка — це електрична іскра, яка повстає при виладуванні електричності між двома провідниками, що мають велику різницю в напруженні заряду. Природна блискавка має велику пробивну і нищильну силу. Вона пробиває верству повітря товщиною 1-3 км. у дуже короткому часі. Щоб рішити проблему, треба знати, з яким напруженням і з якою силою струму працює природа. Тут усе базується на здогадах. Припускають, що на кожний сантиметр повітряного простору треба 1000 вольтів, отже на 2 км. треба б напруження 200 мільйонів вольтів і сили 5000 амперів. Тимчасом техніка дійшла практично лише до 3 мільйонів вольтів і то лише в лабораторному масштабі. Тим самим створені технікою блискавки заслабі, щоб їх можна було з успіхом уживати у війні. Вся машинерія потрібна до того надто велика й у війні непримінима. Далі іскра повстає між двома провідниками електричності. Отже ворог у даному випадку мусів би бути тим другим провідником і мати електричний заряд певного напруження. А це практично неприміниме. Тим самим при сьогоднішньому стані техніки вживання блискавок у війні виключається.

Інший спосіб примінення електричної енергії у війні оснований на факті, що електричний струм, який пливе проводом, може вбити людей. Цей спосіб вже випробувано частинно в світовій війні й тепер його удосконалюють. Є фактом, що люди, діткнувшись несподівано електричного проводу, вмирають навіть при напруженні струму в 60 вольтів, що в нормальному стані нікому не є шкідливим. Смерть настає через моментальне ділання струму на нерви й через зродження страху в людині. У війні в дротяні перегороди пускано ривками струм із напруженням 250 вольтів. Розраховувано при цьому не на ділання струму на людину, тільки на смерть із страху. Тепер до цього придумано ще відповідну систему получень, щоб у випадку перериву артилерією якогось проводу, струм не виключався, а доходив до місця призначення. Проводи робиться міцні, щоб їх піхота не так легко перетинала. Небезпечними для проводів є електроново-термітові гранати, які не лише переривають проводи, але їх ще й перепалюють. Проти того годі якнебудь забезпечитись.

Струм високого напруження ділає на людину зовсім інак-

ше. Людина не вмирає зо страху й при напруженні волі може видержати навіть дуже високі напруження. Це діється в той спосіб, що страх перед смертю діє автоматично на потові желези. Ці виділюють зразу більшу скількість поту, який виступає на поверхню тіла. Тоді струм переходить по поверхні тіла й нагріває піт так, що цей парує. Желези витворюють ще більше поту, а вкінці знемагають, бо випаровування є сильнішим, ніж витворювання. Тіло стає сухим і людина починає горіти. Тим пояснюється факт що електричний струм не так скоро вбиває людей на електричному кріслі, як про це загально думають. Електричний струм із напруженням 2500 вольтів діє відразу на серце й паралізує серцеві мязи. Смерть настає порівнюючи скоро. Зараз після того тіло починає горіти.

Тепер придумано також електричні перешкоди для танків. Поперек шляху танків викопується досить широкі рови й їх краї зміцнюється бетоном. В рові вкладається шину для проведення струму. Коли танк наїде на такий рів, то моментально в ньому зачинає циркулювати струм і діє на залозу так, як в електричному кріслі. Ціла установка досить міцна й її не так легко може знищити артилерія.

Для оборони перед ворожими підземними мінами сконструовано в 1936 р. підземну торпеду. Електричний мотор із відповідним сверлильним приладом вривається в землю приблизно на 50 метрів. Він тягне за собою торпеду. Її відтак запалюється при помочі кабля. Торпеда може бути змонтована разом із мотором. Вживається цього способу для того, щоб унешкідливити вже заложені ворожі міни або перешкодити мінерам у праці. Такий апарат не може працювати в усякому ґрунті.

Для того, щоб остановити працю вибухового мотору з електричним запалом, вбудовується тепер у землю по важніших дорогах досить великі мідяні дротяні шпулі. Вони місцями в цей чи інший спосіб виходять на верх. Їх держать під струмом міцного напруження. Струм витворює довкола себе електричне поле. В ньому лише з переборами можуть працювати мотори. Воєнні машини, що будуть їхати по таких дорогах, перестануть працювати.

Велику ролю буде відігравати електрична енергія в проти-газовій війні. Тепер конструують добрі електричні фільтри, які в стані очищувати повітря від трійливих річовин, що правда не всіх. Фільтри ці є складні плитові або прості рурові. Скляна рупра вистелюється верствою станіолу. Основною електродою служить дріт, протягнений у вісі рури. По ньому пускається постійно або уривками струм різної сили й напруження. Рупра є заземленою. Дріт виладовує електрику й йонізує повітря. Йони кидаються на неповітрові частини матерії, що пливуть у повітрі, заряджують їх негативно та відганяють до стін рури на станіоль, де вони й осідають. Рупри робиться досить великі, щоб скоро не нагрівались, а в потребі холодиться їх водою. Такі филь-

три вміщується в газосхоронищах. Вони очищують повітря від деякої частини хемічних трійливих речовин та порохів, а хемічні фільтри dokonують решту праці. Ці фільтри цінні особливо тим, що очищують повітря від дуже небезпечного порошку станілю. Його випускають разом із газами. Він не є трійливим. Попавши в фільтр маски, він від вогкості скоро набухає й запирає всі пори фільтру. Людина змушена в даному випадку зірвати з себе маску або заложити другий фільтр. Діфенільарсінхльорід, себто порошок, що дразнить слезні болони, задержується електричним фільтром лише на 70%. Через звичайні фільтри він переходить. Фільтр не осаджує цілком іпериту, лише його розкладає. Сільна кислота, що витворюється при оксидації озонном іпериту чи діхльордіетільсульфіду, проходить через фільтр. Зате іперит досить легко унешкідливити холодженням. Отже холодження скомбіноване з електричним фільтром хоронить і перед іперитом.

Електричний фільтр не хоронить повністю теж перед фосгеном чи діфенільхльорідом. Перед ним ратує тільки вода, себто дощ. Отже тут повстає проблема створення штучного дощу як оборони перед газами.

Фільтр унешкідливлює теж і найновіший винахід, — активізовану глину. Її імпрегнують між іншими й кольофоновими кислотами. Вона має здібність втягувати в себе більшу скількість трійливих газів і по певнім часі їх із себе виділяти. Таку глину розкидається з літаків як порошок. На затроєння площі 1 гектара треба коло 15 кг. Порошок держиться довго в повітрі й осідає на землю та ділає трійливо навіть по 8 днях.

Рівночасно активізована глина являється й засобом оборони. Апарат з такою глиною вбудований перед електричним фільтром поглотує в себе значну частину газів із повітря, що переходить до газосхоронища через фільтр. Над цим ще ведуться лябораторні досліди.

Французькі хеміки працюють над винайденням ціпкого чи плинного сполучення озону, щоб ним, унешкідливлювати трійливі гази й особливо іперит. Висліди невідомі.

Підчас світової війни роблено спроби очищувати повітря на полі бою відповідними електричними апаратами, але безуспішно. Також не вдалося сконструувати малого фільтру, щоб його могла людина носити з собою.

Іншого типу електричний фільтр базується на діланні катодних променів, висиланих катодною ляμποю через берилієве вікно скісно проти надходячого газу. Ці промені завертають гази й пороху назад та притискують їх до стін фільтру. Вони мають ще й ці властивості, що вбивають і дрібні сотворіння, які попадуть у коло їх ділання, отже хоронять людей перед бактеріями.

Як уже згадано, перед фосгеном хоронить тільки вода. Отже тут повстає проблема створення штучного дощу. Теорети-

чно, а в малих розмірах і практично, та справа є до переведення при умові, що над землею не вище, як 500 метрів є бодай малі хмарки. На них розсівається з літаків сухий лід, себто заморожену вугляну кислоту. Вона охолоджує атмосферу й тоді пара згущується в кроплі, падає на землю як дощ і нищить фосген. В бойових умовах тяжко перевести такий експеримент, тому годі йому надавати практичного значення. Большевики подають аж дві досить туманні методи викликати штучний дощ і хваляться, що перевели їх у життя. Московські твердження занадто відомі в світі, щоб їх брати серйозно.

На особливу увагу заслуговує проект конструкції соленоїдної гармати, в якій гарматні кулі викидувалися б не вибуховою річиною, а електромагнетами. Це тонка рура, досить довга, з могучими кільцевими магнетами. Магнети включаються по черзі, тягнуть за собою кулю й надають їй досить велику початкову швидкість. Відповідною комбінацією магнетів можна б надати кулі й стабілізаційний обертотвий рух. Перевага такої гармати над звичайною пороховою та, що вона 10 разів легша, не дає ані гуку, ані диму, ані світла, стріляла б даліше, ніж огнева гармата, кулі мали б чисто аеродинамічну форму, що зменшувало б значно спротив повітря, а вкінці не зуживалася б при нх цівка. Хибою є те, що вона звязана тісно з джерелом струму, мусіла б бути нерухомою й вкінці, що її ще не випробувано на практиці. Тепер москалі роблять посередні заходи, щоб випробувати її, будуючи електромагнетний транспортер у Москві.

Велику будучність має електрична енергія в протилетунській обороні. Всі підслухові апарати працюють добре доти, доки швидкість літака не дорівняла швидкості звукових хвиль, себто 333 м/секунду. В моменті, як швидкість літака набере 1200 км/годину, що можливе при стратосферних літаках, літак скорше зявиться над об'єктом нападу, ніж підслуховий апарат його почує. В цьому випадку зможуть допомогти тільки апарати, основані на принципі ділання інфрачервоних променів. Вони вже тепер випробовуються, а частинно й примінюються.

Сильна електрична лампа, що дає багато інфрачервоних світляних променів, закривається відповідним фільтром, який пропускає тільки ці промені. Вони 16 разів краще просвічують мряку й хмари, ніж звичайне світло. При їх помочі можна замітити літаки вже на віддалі 60 км. Ці промені пускаються прожектором у напрямку, звідки має прийти ворог. Вони попадають на літак і відбиваються назад та попадають у камеру з селеново-теллюровими пластинками. В них вони викликають циркуляцію електричного струму, який посилається відповідними апаратами та переводиться в образ видний для ока. Отже оборона знає, що на неї має напасти ворог. Цей спосіб протиповітрової оборони випробовується в Англії від 1929. р. Щоб одначе й літаки не були зовсім безпомічними, їм даються теж подібні, але малі апарати, які реєструють появу інфрачервоних променів на віддалі

коло 2 км. Отже як на літак попаде такий луч, то він зараз знає, що ворог його відкрив і мусить готуватись до оборони. Але рівночасно з тим він знає, що десь недалеко є об'єкт, який йому треба бомбардувати. Крім того подібні апарати вживаються в літаках на те, щоб уможливити їм присідання вночі на зовсім затемнених летищах.

При ясній світлі прожекторів літак скорше бачить оборону, ніж вона його, а по розміщенні прожекторів пізнає об'єкт, який йому треба бомбардувати. При більшій кількості літаків прожектори осліплюють кількох летунів і не дають їм змоги працювати, зате ж решта літаків виконує свою працю. При новій методи оборона має перевагу над нападаючим.

Інфрачервоних променів вживають і для маскуванню руху флоту на морі вночі, коли вона мусить плисти в бойовому ладі. На передньому кораблі уставляється інфрачервоний рефлектор, а на кораблі за ним цинксульфідові або кальціумвольфрамові плити. При попаданні променів на ці плити, вони світять. Це знак, що корабель іде правильно за переднім кораблем. В цей спосіб кильватерна кольна кораблів вночі не потребує світла й не зраджує себе ворогові.

Подібне приладдя вживається в Америці при обороні побережжя вночі. Апаратура пов'язана з береговими батареями. Вони мають змогу досить точно обстрілювати ворога, що намагається приблизитись до берега та висадити десант. При цьому вживається інфрачервоний прожектор, покритий срібно-білою радієвою верствою, що видержує більшу жару, ніж інші матеріали, що досі вживалися в прожекторах.

В Америці випробовують ще іншу методи, основу на тому принципі, що альколічні метали, в порожньому просторі, під струмом сталого напруження, висилають в оточення електрони, якщо на них попаде інфрачервоний промінь світла. Практично робиться так: в скляну трубу вміщується дві електроди, з яких одна мусить бути з цезія або калія. Коли на сочатку апарату впаде такий промінь, вона скермує його на альколічнometалеву електроду. Та починає викидати електрони на протилежну електроду. В цій повстає електричний струм, який відтак відповідно посилюється й перемінюється в ясне світло. Поява в апараті такого світла вказує на те, що десь далеко, за хмарами й мрякою, серед темної ночі знаходиться ворог. І цю методи з успіхом примінюють у морській флоті.

Електричну енергію примінюють теж при праці вогневої зброї. Для спроби сконструовано кулемети, в яких працю повного заряджування виконують не гази стрільного порошу, а електричні мотори. Натомість гази повністю використовується для викидування кулі з цівки.

При цьому згадаємо ще спроби збудувати кулемети, які стріляли б без порошу, вогню й диму, а тільки використовували б відбіжну силу диску чи ротора, що обертається. В такий тур-

бінний кулемет кулі подавались би через ходи в диску прямо з вала викидалися б при кожному чи що другому, третьому ітд. обороті ротора. Регулювання скорострільности не представляло б ніяких труднощів. Куля з нагана має початкову скорість лету коло 250 м/сек. Турбіни з корабля «Нормандія», при повній скількості оборотів, мають змогу викидати кулі зо скорістю 280 м/сек. Кулі з модерного військового револьвера вилітають із початковою скорістю 320 м/сек. В міжчасі вже збудовано турбіни, в яких обводова скорість ротора досягає 400 м/сек, отже вони могли б викидати кулі з такою скорістю, як модерні револьвери. В Америці збудовано було малу турбіну з диском проміром 9 см. Він розлетівся при 132.000 оборотів на мінуту. Вже при цій обводовій скорості кулі мали б початкову скорість в 600 м/сек.. Є намагання збудувати турбіни з ротором, де обводова скорість виносила б 1000 м/сек. З такої турбіни кулі викидалися б з такою початковою скорістю, як це діється при вогневій зброї. В Ніппоні роблено практичні спроби з турбінним кулеметом на 9000 стрілів у мінуту, що з тактичного боку є зовсім вистачальним. Вони вживали досить великого ротора з 150 оборотами й кулі досягали початкової скорости 700 м/сек. При цій конструкції було узгляднено й шлях прискорення для кулі між валом і обводом ротора. Закид, що такою зброєю не можна добре націлюватись усунув англійський досвід на маневрах 1937. р. Між патрони нормального кулемету вкладувано певну скількість світляних патронів. При стрілянні витворювалась світляна лінія від кінця цівки аж до цілі. Показалось, що далеко краще націлюватись таким світляним промінем, ніж дотеперішніми націльними приладами. Цей спосіб можна примінити й у турбінному кулеметі. Умовою для рівномірности праці такого кулемета є стала скількість оборотів диску на мінуту. Це дає асинхронний електричний мотор. Отже тут електрична енергія відіграє тільки посередню ролю.

Такий кулемет має й свої хиби. Він надто великий, отже примінимий лише як стаціонарна зброя. Далі він звязаний із джерелом струму й вкінці, його кулі круглі, отже мусіли б у леті переборювати значний спротив середовища. Зате змонтований на літаку він ділав би як нинішні шрапнелі.

Всі вище згадані способи примінення у війні електричної енергії згл. бойові машини мають ту хибу, що вони складні й порівнюючи великі, що мусіли б мати джерело електричної енергії коло себе або бути з ним звязаними проводами й що через те вони обмежені тільки вживанням для стаціонарної оборони. Ворог може їх легко унешкідливити всякими способами й в багатьох місцях. Та не дивлячись на це, все ж таки електричну енергію можна в цій ділянці примінювати з успіхом.

Інакше стоїть справа з рухомими машинами, танками, автами, потягами, літаками, кораблями, підводними човнами й тп. Їх рухливість значно ускладнює примінення для їх погону елек-

тричної енергії, бо вони не можуть тягати на собі джерела електричної енергії або бути з ними полученими проводами. Отже безпосереднє примінення електричної енергії в цій області війни тимчасово неможливе доки не буде винайдено способу передавання електричної енергії на віддаль без проводів. Спроби збудувати малі переносні збірники енергії остали безуспішними.

Постачання енергії машинам, що їздять все одними й тими шляхами, переводиться практично закріпленням сталих проводів вздовж шляху. Цей спосіб непримінимий для воєнних машин, що змушені їздити й без шляхів. Тільки літаки-геліокоптери, що летять прямо вгору й так же осідають, можуть дозволити собі на те, щоб тягнути за собою нетяжкі проводи. Вони могли б заступити нинішні привязні бальони або творити повітрові платформи для протилітакової артилерії. Електричний мотор для погону пропелера з проводом не важив би стільки, що вибуховий мотор із запасом палива на довший час.

До розв'язки цієї справи йде техніка окружним шляхом. Вона особливо важна в підводному плаванні. Що в цій ділянці дійшли до якихсь позитивних вислідів, цьому доказ хочби тенденція все міцнішої розбудови підводних флот великодержав. В підводних човнах все ще вживають акумуляторні батареї для погону моторів під водою, хоч у 1936. році преса подавала, що технікам вдалось збудувати водний мотор для цієї самої цілі. В Англії сконструовано досить добрий і невеликий апарат для очищування морської води від домішок. Це саме можна робити при помочі малого дестиллятора. Досі ще не вдалось збудувати малого апарату для електролізу води. Трудність полягає в тому, що він мусів би працювати при тиску до 2000 атмосфер, струєю кількох вольтів і коло 1500 амперів, щоб розложити воду на її складники, — водень і кисень. З сумішки водня й кисня твориться гримучий газ і він поганяв би вибухові мотори. Ці мотори порушували б корабельну шрубку й динамо. В цей спосіб, як твердить преса, винайдено можливість творити «з попелу — вугіль», бо продуктом горіння водня й кисня є вода. Збільшенням головки циліндра зменшено шкідливе ривкове ділання вибуху водня й кисня на цілий мотор. Тяжких і під деяким оглядом шкідливих акумуляторів уже непотрібно. Інший спосіб розв'язки проблеми є той, що водень і кисень у чистому стані можна возити в сталевих бальонах (у плинній чи стисненій формі) і використовувати їх для праці спеціального мотора. Ще один спосіб, і то мабуть найкращий, полягає в тому, що повітря, потрібне для праці дизельмотору, возиться в сталевих бальонах у виді чистого кисня. Відпрацьовані ж гази прочищуються у відповідному апараті від вугляної кислоти і подаються знову в мотор. Вони відіграють ролю азоту при праці моторів в нормальних умовах.

В цей спосіб була б розв'язаною проблема підводного плавання, хоч найідеальнішим способом її розв'язки було б винай-

дення малого збірника електричної енергії, як це є для сухопутних і повітряних машин, дуже чутких на вагу.

З цією самою проблемою тісно зв'язана конструкція робота, що виконував би всі праці замість людини й вмів би думати як чоловік. На війні людина сиділа б у безпечному місці й кермувала армією роботів, а ці бились би з ворогами. Їм наказувалось би так, як нпр. нині дається накази автоматичним телефонічним центральям. Робот не мусів би мати вигляди людини, як це собі подекуди уявляють. Кермування при допомозі радіохвиль — це справа розв'язана. Щоб бачити, що діється навколо такого робота й ним добре кермувати, він мусів би мати електричне око, яке бездротним шляхом подавало б керівникові все, що треба. Це теж не важко сконструувати. Апарат слухав би тільки тих хвиль, чи їх комбінацій, на які була б в ньому апаратура. Це тому, щоб ворог не відкрив таємницю та не заставив робота працювати проти нас.

В цю область належить теж кермування торпедами на морі на велику віддаль. Правда, торпеди можна б пускати в хід і проводами, і при їх допомозі також давати торпедам накази. Нині вже можна одним дротом вести рівночасно 640 розмов без того, щоб одна перешкоджувала другій. Вага проводу, який торпеда тягнула б за собою, не перевищувала б ваги стисненого повітря, яким поганяються нинішні торпеди. Вигода ще є та, що торпеди в потребі можна б завернути, і що вони при плавбі не залишали б за собою сліду, як це є нині.

В цей спосіб можна кермувати й торпедними човнами без обслуги. Для кращого маневрування вони мали б не шруби, а пропелярні лопатки з боків. Кораблі для артилерійських вправ, виповнені корком чи більші кораблі для затарасовання входів у ворожі пристані, вже нині роблять службу, хоч ще не удосконалені.

Велику ролю відіграє застосування робота чи автопілота в летунстві. Вони значно улегшують працю пілотам. У воєнні часи такі літаки-автомати висилалися б у вороже запілля для бомбардування. Якщо ворог зістрілив би такий літак, то він впав би і вибухнув би. Чи вибух приніс би шкоду, залежить від того, де він впаде. Звичайно ворог боронить такі місця, де щось є, себто існує правдоподібність, що вибух приніс би йому деяку шкоду. Кермуючий літак — один чи більше, — летіли б на великій висоті й їх ворог не так легко міг би зістрілити. Можна цілу машинерію так сконструувати, що літаки, по скиненні бомб, повертали б назад на свої летища. Вкінці є ще можливість конструувати літаки, що в леті кидалися б своїм тягарем на ворога. Це мусіли б бути легкі, звинні однокрили. Далі є можливість будувати повітряні торпеди в формі літаків, з електричним оком, щоб видно, де вони є. У відповідному моменті можна заставити їх кинутись на ворога. В Ніппоні випробовують повітряні торпеди для бомбардування кораблів. Такі бомби не тільки що ни-

щать корабель вибухом, але після розриву самі горять і запалюють все, що довкола них є. В 1935. році в італійському летунстві була летунська ескадриля смерти з людською залогою. Пілоти мали кидатись із літаками на ворожі кораблі й в цей спосіб нищити їх, свої літаки, і жертвувати своє життя. Це була одна з важливих причин, чому Англія не відважилась виступити активно в обороні своїх інтересів в Абісинії. Вкінці є можливість сконструувати водні торпеди з сильними магнетними носами, які все скермовувалися б на тулуб ворожого корабля й при зударі з ним вибухали. При тому заходить небезпека, що така торпеда, якщо б у ній щось зіпсувалось, могла б із таким же успіхом повернутись на свій корабель і його знищити. Корабель не мав би змоги ані втекти, ані підслухати хід такої торпеди не дивлячись на те, що нинішні підслухові морські апарати реєструють торпедний шум вже на віддалі 34 км.

Для сухопутньої боротьби можна сконструувати повзучі міни, які йшли б самі на місце призначення без того, щоб при цьому наражували своє життя люди. Вони мали б сильний панцир і ворожий обстріл не міг би їх так легко унешкідливити. Будова танків із роботами неможлива тому, що танки зустрічають на своєму шляху багато перешкод, більше ніж літак або торпеда. Крім цього ворог міг би повикопувати по дорозі рови й танки не просунулися б далі ні на крок. Отже в танку мусить сидіти жива людина й ним керувати. Також недоцільно будувати танки, які тягнули б між собою дроти, заряджені електричним струмом, який би все по дорозі нищив. Це могло б із успіхом примінюватись лише на абсолютно рівній місцевості. Щось подібного у війні не трапляється. Крім цього кожний провід є вражливий на ворожий обстріл.

Успішне примінення всіх тут згаданих машин воєнного характеру є в меншій чи більшій мірі звязане з розвязкою проблеми концентрації енергії у великій кількості на малому просторі й в малій формі, або вкінці й з розвязкою проблеми бездротного пересилання електричної енергії на більшій віддалі з відповідним напруженням і силою.

Всі інші проблеми примінення електричної енергії у війні чи то як помічний засіб при праці воєнних машин чи безпосередньо як зброї, залежать від розв'язки проблеми передавання її на більшій віддалі без проводів. Справа ще не розв'язана, як треба. Шляхи до цього вже намічені, лише не сконструовано відповідних машин.

Передбачають можливість гнати могутні електричні струми землею й повітрям так, як нині каблями. Щоб гнати струм землею, треба б точно встановити її специфічні дрогоання й до них примінити довжину хвиль енергії. В Америці вдалось це відомому фізику Теслі на віддалі 25 км. Він заставляв в цей спосіб світити лампи й працювати мотори. Треба було лише встромити в землю один провід і все було в порядку. Тесля при-

пускав, що межі дрогання землі хитаються між 25 і 100 км. Його осцилятор міг працювати при 20 мільйонів вольт напруження та 50 кильоватів. Невигода того способу є та, що тим же струмом міг би користуватись і ворог. Можливості обмежити такий струм певним напрямком ще не відкрито. Проекти будови відповідних машин для цього дав сам Тесля, але їх не здійснив через вибух світової війни.

З цього виникає можливість гнати електричну енергію бетоновими проводами. Ворог не міг би їх знищити. Однак це обмежує вживання струму тільки до оборонних цілей. Праця машин знову таки звязана проводом, тепер уже з бетону.

Другу можливість пересилки струму на більші віддалі дає повітря. Звичайне повітря не є провідником електричності, зате йонізоване проводить дуже добре електричний струм. Отже іде про те, щоб у повітрі створити свого роду повітрові каблі для проведення струму. Одна можливість є та, що електрична енергія гнала б таким каблем на висоті коло 9000 метрів, де повітря є з природи сильно йонізоване, а друга, щоб штучно йонізувати повітря над землею й зробити його електроводним. Для того треба висилати у відповідному напрямку найперше снопи ультракоротких променів, що мають змогу йонізувати повітря, а зараз за ними електричний струм. Отже в цьому випадку можна б вважати за провідник і ультракороткі хвилі. При проходженні таких променів через повітря, воно починає давати фіолетове світло, отже кабель був би видний. Перша можливість не здійснима тепер хочби тому, що навіть напруження в 100 мільйонів вольтів не поконеє віддалі з Європи до Америки. Друга можливість тимчасово не здійснима тому, що нині ще нема таких машин, які могли б висилати ультракороткі промені великої сили й бажаної довжини хвиль, що потрібні для йонізації повітря. Між іншим відкрито, що промені з 4 м. довжиною хвилі теж йонізують повітря, але їх не можна практично висилати з бажаною силою. Вигоди такого повітрового кабля ясні. Струм нищив би все, що ставало б йому на дорозі, себто людей, зброю, літаки, танки, авта, кораблі й тд. Ним можна б було кермувати по втодобі й спрямовувати туди, де потрібно. Остається ще одна проблема, як добитись того, щоб він по дорозі не завертав на боки та не тратив на своїй силі.

Тим способом могла б бути здійсненою ідея безпосереднього наступу у війні електричним струмом. В струмі електричної енергії перестали б працювати всі мотори з електричним запалюванням, бо потрібний для запалу електричний струм пішов би собі в оточення, куди йому вигідніше, себто в йонізоване повітря. Оборона в даному випадку неможлива, бо струм проходив би металі, з яких збудований мотор. Для самого унеможливлення праці моторів вистарчило б йонізувати повітря, себто пускати ультракороткі промені. Це унеможливило б і працю літакових моторів. Здається, що в цій області вже пороблено де-

які поступи, бо не без причини йдуть намагання вбудувати в літаки дизельмотори, що працюють без електричного запалу. Сюди належить також проблема запалювання на віддаль. Подібні експерименти вдаються тільки на віддаль одного кілометра, найбільше. Всі запаси стрілива у ворога можна б цим способом унешкідливити і зробити взагалі війну неможливою. Запалювання при допомозі відповідно вбудованих в стріливо апаратів для запалювання є можливе при допомозі радіохвиль. Однак трудно заставити ворога вбудувати в своє стріливо бажані нам апарати, щоб заставити його експльодувати. Йде про те, щоб можна було на віддаль запалити все, що потрібно, а в тому й стріливо. В 1936. році якісь терористи в Гавані висадили в повітря дім при допомозі 500 фунтів динаміту, запалюючи його відповідним апаратом при допомозі радіохвиль.

Що проблема переносу енергії без проводів є можливою, на це вказує факт, що нпр. у Гамбургу, коло міцної висилаючої стації, використовувано вислану стацією енергію для освітлення. Це довело було відтак до судового процесу.

В лябораторіях випробовуються різні електромагнетні промені, як вони діють на різні матерії, а зокрема на вибухові речовини. Отже шукають за такими хвилями, які нищили б вибухову матерію, виключаючи в ній резонансове дргання, себто змінювали її молекулярну структуру. Ця справа має деякі вигляди на успіх, про що вже згадувано вище. Також стараються використати й той факт, що деякі світляні хвилі ділають експльозивно на деякі вибухові речовини, себто діють на них хемічно. Однак для того треба б мати все спеціальні матерії, вражливі на ділання світла, що служили б як запальники.

Досі одиноким джерелом променів смерти є катодна лампа й катодні промені. Вони ділають смертельно на живі сотворіння. Висилані катодною лампою електрони, летять зо скорістю 240 тисяч км. на секунду. Тут і виникла ідея створення електронної гармати. Тимчасово вона остає ідеєю. Їх хибою було б тільки те, що на висилані електрони впливають значно магнети й відхилюють їх від простого шляху. Але ж рівночасно з тим ці самі магнети помогли б концентрувати ці електрони. Другою проблемою це те, що електрони не летять далеко. Катодні промені впливають теж на мертву матерію, заставляючи її дргати. Однак досі такі лампи працюють тільки при напруженні в 350.000 вольтів. Цього замало, щоб заставити дргати матерію й доводити її до розкладу.

В загальному проблема ультракоротких електромагнетних хвиль криє в собі великі несподіванки. Техніці вдалось витворити хвилі довжиною 0,129 мм. Вже ці хвилі викликають біологічні ефекти. Труднощі полягають у тому, що їм ще не можна надати великої сили.

В 1932. р. вдалось американським інженерам зварити пару ковбасок без огню, лише в полі коротких радіохвиль. Це дало

притоку пресі писати, що радіохвилями можна «варити» людей на війні, лише треба винайти такий апарат, що ці хвилі висилав би далеко в поле. Отже це був би свого роду огнемет, відомий зо світової війни. Виявилось, що короткі хвилі витворюють в організмі тепло.

Як діють короткі хвилі на людський організм? Спроби виказали, що під діянням коротких хвиль пес гинув за 43 секунди, віл за 92 секунди, а малпа за 49 секунд. Вони викликають в організмі параліч серцевих мязів, зміни на мозковій корі, розкладають кров, виключають функціонування органів рівноваги, паралізують хребетний стовп, з тіла при зіткненні з чим то не було б вибухає кров, доки ще тварина жива, та вкінці викликає в тварини великий страх. Ростини під діянням такого струму тратять фарбу, і форму, і міць та вкоротці перемінюються в гарячу безбарвну масу. Причиною цього є те, що тіло ставить спротив переходові енергії. Через те дргання перемінюються в тепло. Серце помпує міцніше кров у загрожені місця. Кров не може так скоро повертати назад. Різниця в циркуляції стає все більшою й вкінці доводить до паралічу серцевих мязів. Серце перестає працювати і наступає смерть.

Також досвіди виказали, що хвилі різної довжини ділають на різні органи. Найскорше смертельно ділають хвилі, які впливають на кров і мозок. На кров впливають хвилі довжиною 3,5 метрів. Під їх діланням кров стинається й людина вмирає. До того треба сильного висилача таких хвиль. Кров є електроліт і спеціальні хвилі є в стані підвищити її температуру через резонанс, себто викликаючи й відповідні дргання матерії-крови. При цьому витворюється тепло. Показалось також, що ушкодження виступають найперше на органах, які в своєму складі мають багато фосфору, як печінка, хребетний стовп, мозкова кора й тп. Хвилі викликають у них скорше, ніж у других органах, тепловий ефект, що вкінці спричинює їх розклад і смерть, себто змінює їх молекулярну структуру. В мозку є субстанція фінгомелін, що має багато фосфору. В цій матерії викликають хвилі довжиною 3-8 метрів сильний резонанс. Та субстанція має якусь спеціальну внутрішню структуру, що виказує власне дргання між 40-100 тисяч кільогерців, себто дуже низьке. М'ясо натомість резонує аж при дрганнях, що відповідають тепловим променям і променям інфрачервоного світла. Через таку низьку частоту дргань на фінгомелін діють навіть слабі хвилі, його нагрівають і нищать. Тепер техніки досліджують ділання різних променів на моно-і діамнофосфатові субстанції, що є в організмі.

З вище сказаного виходить, що в моменті, як усі промені будуть досліджені, военні техніки зможуть вибирати, якою смертю має вмерти ворог. Вони зможуть ділати на мозок, кров, серце, хребетний стовп і тп. залежно від довжини променів, які будуть під рукою.

При дослідах показалося, що деякі промені з довжиною хвилі коло 15 метрів викликають у людині почуття апатії й песимізму. Чоловік мусить знаходитись під їх діланням понад 1 годину. Сила висилача кілька кильоватів. Віддаль не велика. Хвилі довжиною в 3 метри, силою 2 кильоватів, ділають так само. При силі в 400 кильоватів вони викликають у чоловіка роздражнення, страх, умучення, вкінці апатію та комплекси меншевартности. На цій підставі виникла думка про сконструовання воєнної машини страху. Ворожі кольони що дісталися б в обсяг ділання таких хвиль, попали б у паніку.

Вже нині техніка дійшла до того, що проміння з лампи на 1,5 кильоватів може досягти чоловіка на віддаль 200 метрів, хвилею 6 метрів, що викликає моментальне підвищення температури. Зо зростом фреквенції й зменшенням довжини хвиль потрібно менше енергії. Питання висилання коротких хвиль у певному напрямку також розв'язано. Для цього вживають сітчані оборотові параболеві зеркала. Вони мусять мати промір кілька разів більший від довжини хвилі. Таку хромосталеву сітку не міг би в бою так скоро знищити кулеметний вогонь. Висилаючу антену поміщується у вісі дзеркала. Пороблено вже спроби з 10-кильовативою висилаючою лампою. Висліди їх держать в тайні.

Проти діяння променів не помагають ні скло, ні гума, ні порцеляна, ні олій. Одинокою охороною перед ними є металеві сітки, уставлені так, щоб не були якраз збірниками для лечової енергії. Отже довелося би людей одягати в сітчані одяги, як у середних віках.

Так стоїть справа примінення електричної енергії у війні нині. Безперечно багато дечого ще криється у воєнних лябораторіях. Ці таємниці вийдуть на верх аж у війні. Тут же обговорено здебільша все, що досі відомо публично.

Українська збройна сила в обороні Європи

I.

Україна через своє географічне положення впродовж довгих століть була тим авангардом Європи, якому приходилося ставити спротив різним ордам, що насувалися масою, одні за другими, з азійських просторів. Українським князям приходилося боротися із половцями, печенігами, тюрками, хозарами, татарами, і тд. Одні орди, побиті українською збройною силою, розпорошувалися й цілком зникали. Другі, хоч і пробивалися на Захід, зазнавали в українських степах такого ослаблення, що вже не були здатними закріпити свого посідання. Київ зазнав дві руїни — в 1169. р., коли його знищив московський князь Андрій Боголюбський, і в 1240 р. — при наступі татарської орди Батия; але й цей останній від зудару з українцями був так ослабленим, що його експансія вичерпалася. Татари, дійшовши до Польщі та Семигороду, не пішли далі на захід, а повернулися й осіли над Волгою та Чорним морем. Пізніше, доводилося українським козакам вести безнастанні війни з татарами, яких попірала Туреччина.

Коли Україна виснажувалася й слабла в цій боротьбі, то Московщина й Польща, хоронені якраз українською силою, мали змогу внутрішньо скріплюватися. Згодом вони стали потужними державами, при чому ступінь їхньої сили завжди обумовлявся тим, хто з них панував над Україною. Цей факт підтверджують самі москалі й поляки. Ось заяви їх представників:

— «Основне імперіялістичне ядро російської імперії, велика російська (русская) національна єдність — повстала через злиття Московії й України... Український нарід, входячи в Московію або Польщу, міг дати цій або другій достаточну могутність для збудування імперії. Питання — велика Росія, або велика Польща — рішалось тим, кому вдасться досягнути злиття з Україною; воно рішалось у XVI-ім столітті й, головним чином, в 70 роках XVII-ого століття»...¹⁾.

Або: «Що було суттю історичної боротьби між Польщею й Росією? Від XVI-ого до XIX-ого століття, веде Польща з Московію 16 великих війн. Через п'ять століть термін «война москєв-

ска» не сходять із карт польської історії. Кожний «вільний мир», який Польща заключувала з Московією, виказувався крихким; кожна спроба зближення й погодження інтересів Польщі й Росії, після упадку Польщі, ломиться й обертається в ніщо... Характер історичного антагонізму між Польщею та Росією є маркантно політичний, — його підкладом є реальна суперечність інтересів. Є це боротьба за державний терен поширення, боротьба за Україну»²).

В чому ж властиво полягало це значення України в розвитку політичної сили Москви й Польщі? Безперечно, грало тут ролю щасливе географічне положення України, доступ до Чорного моря й до Європи, безмірні багатства нашої землі, можливості економічного розвитку, і т. д. і т. д. Але велике значення для наших історичних ворогів мала й — ще досі недоцінена історією — українська збройна сила. Та сила, що за княжих часів протиставляла себе азійським ордам, обороняючи Україну, а водночас Москву й Польщу; та сила, що за козацьких часів рятувала їх, Європу й християнський світ перед могутнім у ту епоху ворогом європейської цивілізації — Туреччиною.

Під прикриттям України — Москва поросла в силу, але стала імперією аж тоді, коли їй вдалося опанувати Україну, голов-но після битви під Полтавою й по знищенні Запорозької Січі. Доки Україна була самостійною державою, або перебувала в звязку з Польщею — Московщина залишалася другорядною державою без ширших імперіялістичних можливостей і аспірацій.

Також і Польща ставала тоді великою державою європейського значення, як їй щастило опанувати Україну й використувати для власних цілей українське козацьке військо. При помочі військового генія Конашевича-Сагайдачного, Польщі вдалося в 1618. р. приборкати Московщину. Успіхи Сагайдачного під Московією, з його 20.000 армією козаків, які довели до деулінського миру спричинилися до посилення позицій Польщі в цілій Європі. Забезпечившись на певний час із боку Московщини завдяки українському війську, Польща змогла тільки при його вирішальній участі перемогти й Туреччину — після чого вона стала на деякий час одною з найсильніших європейських держав.

Страховище тодішнього християнського світу — Туреччина в XVII. в. постановила завоювати цілу Європу. Небезпека турецького наступу грозила в першу чергу Києву, Кракову, Відневі й Венеції. Безпосереднім тереном боротьби стала в першу чергу Україна, де турецько-татарські війська зударилися з нашим козацтвом. Ще перед цим великим турецьким наступом, український вояк гартувався в XVI. столітті в боротьбі з татарами й створив ряд лицарів, як Острожський, Дашкевич, Бернард Претвич, Сецигинівський, Пронський, Федір Сангушко, і багато інших. Ці лицарі були предтечами великих українських кошових і гетьманів, що вславилися в цілій Європі своєю воєнною шту-

кою й відвагою в боротьбі з поляками, москалями, татарами й турками.

В 1594. р. два козацькі полководці Лобода й Наливайко, на заклик німецького цісаря Рудольфа II. і папи Кліма VIII. повели козацьке військо в наддунайські краї проти турків. Северій Наливайко погромив і приневолив молдавського воєводу Арона стати в боротьбі проти Туреччини, ведучи бойові операції в Семигороді поруч із цісарськими військами. Козацька бойова штука вславилася тоді в цілій Європі.

Найбільші турецькі походи на здобуття Європи припали на XVII. століття. Туреччина повела наступ на східньо-європейські держави. Навчена гірким досвідом, вона вже не відважувалася йти походом через Україну, де козацький відпір змусив її до дефензиви. Турки вибрали кращий і більш безпечний шлях через Молдаву — що була їхнім васалом — беручи напрям на Польщу до Кракова. Ворожі армії стрінулися під Хотином.

Ось що пише цитований історик про ці події:

«Це було в 1621. році. Молодий імператор Осман тільки що зайняв трон свого вуйка Мустафи. Осман рушив у похід, ведучи за собою 300.000 вояків. Цілий християнський світ заворушився. Почали збігатися добровольці з Німеччини й Франції; навіть Велика Британія надіслала поміч. Наслідник Жолкевського, старий капітан Хоткевич, заразом гетьман польського королівства й Литви, перебрав команду над армією, маючи під своєю рукою королевича Володислава. Зогляду на воєнну невправленість королевича й на старість самого капітана, польський сойм вибрав спеціальну комісію, зложену з найвизначніших горожан Польщі, і наділив цю комісію повноваженнями для ведення війни й для заключення миру. Ця комісія мала за провідника першу особу республіки — краківського каштеляна й заразом першого сенатора Польщі — Якова Собеського. Армія числила около 40.000 людей різних націй»³).

Султан Осман із своєю численною армією (під Хотин прибуло 150.000 турків і татар) оточив Хоткевича з його 40.000 військом. Коронному польському гетьманові мав прийти такий самий кінець, який стрінув його попередника Жолкевського, що відважився в 1620. р. виступити проти турків без козацької помочі й був розгромлений у битві під Цецорою, де й сам наложив головою. Та цим разом вислід бою рішило українське військо. Петро Конашевич-Сагайдачний зо 41.500 козаків і 22 гарматами пробився з тяжкими боями через турецькі війська й отаборився побіч військ Хоткевича; які були вже готові до капітуляції. Треба зазначити, що польські війська отаборилися на правім березі Дністра, в хотинському замку й на довколишніх горах в той час, як Сагайдачний став на лівому березі Дністра, проти замку в чистому полі (там, де тепер знаходиться село Брага).

З прибуттям козацького війська, Осман змінив одразу свою

тактику. Небезпека флянкового удару козаків — змусила його спинити атаки на польське військо й сконцентрувати наступ на Сагайдачного. Турки сильно обстрілювали козацький табор і кілька разів його атакували, але прорватися не змогли. Козаки в свою чергу переходили в контратаку, проривалися аж до турецьких шатер, нищили ворожі склади зброї й верталися до табору зо здобичею й бранцями. Затяжна боротьба тривала впродовж 39 днів. Нарешті козацьке військо змусило Османа до капітуляції.

Козаки визначилися в хотинській кампанії такою відвагою й погордою смертю, що поляки не могли цьому всьому надивуватися. Один із учасників, описуючи боротьбу малого відділу запорожців із турками, каже: «Ці люди значно перевищили славою спартан, тамтих було триста під Тернопілями, козаки ж числили тільки шістьдесят і в чистому полі стримали військо, силою рівне Ксерксовому»⁴).

Ще перед походом Осман пропонував козакам надзвичайно вигідні умови, щоб вони лише не допомагали Польщі. Після бою під Хотином, він був приневолений заключити для себе некорисний мир. Згідно з договором, Молдава, яка була бар'єрою між Туреччиною й Польщею, набула право мати за своїх провідників лише християн. Таким чином впливи Туреччини на цьому терені були значно послаблені. Цікаво, що Осман у заключеному договорі особливо домагався гарантій, щоб українське козацьке військо не робило більше походів на Чорне море й в Туреччину.

«Республіка приняла цей договір із великою радістю та признанням; Європа апльодувала! Ця героїчна боротьба, цей щасливий хотинський мир, викликали великий розголос»⁵).

Отже по успішнім деулінським договорі з Московщиною, українське військо принесло Польщі хотинський мир, який високо підніс її авторитет ув Європі, а zarazом відсунув на деякий час турецьку небезпеку для європейських держав.

Проте Польща, забезпечившись корисними для себе договорами з Москвою й Туреччиною, «забула», що ці перемоги вона здобула козацькою кров'ю, і повернулася війною проти України. Та цим разом їй не пощастило. По куруківській війні з 1625 р., по війнах із козаками з 1630-36. років, появився на чолі українського війська геній і стратег Богдан Хмельницький, який розгромив польські армії в цілому ряді великих битв і довів Польщу до упадку.

Ось що пише про це закордонний історик:

«Зарозумілий із себе польський сойм оголосив війну; ухвалив податки, зібрав гроші й скликав тричі Посполиту; він умів лише грозити руським землям і Україні пімстою. Минув рік часу серед подібних криків. Поляки говорили про нищення (України — Л. К.), але не мали армії. В тому самому часі, коли вони приневоловали старого Богдана йти війною на них, вони були примушені звертатися з криком розпуки аж до ратисбонської ді-

ети, з надією, що отримають поміч, і в офіційній ноті, в якій жадали помочі, вони деклярувалися пропашими; вони дійшли аж до пророчого обчислення наслідків знищення Польщі й, ждучи на цей катастрофальний для себе кінець, змагали доказати, що сама Німеччина буде в скорому часі залята козаками під кличем повстання й свободи. В дійсності ж, вони вже не мали більше сили боротися з ордами (? — Л. К.), що наступали з України. Упадок Польщі в очах світової опінії дійшов до того ступня, що татарський хан, з яким Іван Казимир торгував спілку, уважав за зовсім звичайну річ домагатися від поляків, щоб вони згодилися, побіч інших умов, на пограбування двох провінцій (розуміється українських — Л. К.)»⁶).

II.

Туреччина — зазнавши невдач у своєму намірі здобути Європу через східні країни та стрінувши там відсіч із боку найнебезпечнішого для неї українського війська — проте не відмовилася від своїх імперіялістичних плянів. Вона тільки їх змінила стратегічно, постановивши розгромити Європу через центральні держави, маючи безперечно на увазі й те, що тут уже не стрінеться з запорізькими військами.

На чолі нової турецької інвазії став енергійний і амбітний везір Кара Мустафа, який уважався за того, що під кермою Магомета IV зможе довершити завдання. Він пішов дорогою свого попередника, який, доручив був переказати маркізові Сен-Андре Монтренові, що «везір не спочине до того часу, доки не перемінить базиліку св. Петра на стайні для султанових коней»⁷).

Підготовка Мустафи до війни була грандіозною й переводилася впродовж сімох років:

«Приготування сповіщали здобуття окциденту з постановою, щоб не було потрібно на нього йти два рази. Найдальші провінції доставили вояків. Прибули вони з берегів Евфрату й із надджерел Ніля. Всі арабські племена, курди, мамелюки, альбанці, татари, навіть греки, йшли під тим самим прапором, і всі передбачення виказувалися по стороні сили. Калітан-паша зіздив усі побережжя Архіпелягу ліквідуючи то тут, то там повстання, спричинені Пельопонезом, Кандією, островами. Він утискав ці багаті народи в невольництві, щоб вирвати від них племена й війська. В турецьких пристанях були сконфісковані кораблі всіх націй, крім французьких, на те, щоб перетранспортувати муніцію до Смирни, Аляпу, Александрії, Тесальонік і Бізанцу. 2.000 верблюдів були вжиті впродовж цілих років для перенесення зброї з портів Егейського моря аж до устя Дунаю; ріка зникла під «саїками», які скермовувалися в пору Дунаю; 10.000 возів доставляли ці запаси до укріплених осередків у провінціях Текелі. Війська посувалися впродовж цілої зими з Адріанополю на

Білгород і Будапешт; Мадярщина почувалася відразу здавленою під тягаром цієї необчислимої армії»⁸).

Подорозі прилучилися до турецької армії волохи, молдавани й семигородці. Магомет IV. провів свого везіра аж до місцевості Есек, між Білгородом і Будапештом, і з великими урочистостями передав там Карі Мустафі золотом вишите убрання та порошницю з діамантами, як залогу своєї суверенності речника ісламу. Тодішня європейська преса обчисляла силу Мустафи в 700.000 людей, 100.000 коней, 20.000 верблюдів і тд...

Європу обняв правдивий страх! Всі держави, крім Московщини, скермували свої сили в напрямку Відня, куди підходила турецька армія. Першим прибув на оборону Відня войовничий князь Льотаринський Карло, який спробував поставити спротив Мустафі на передвіденських форпостах. Одначе, під натиском необчислимої маси турецьких військ, приневолений був відійти з великими втратами на острів Шут, щоб пізніше через Пресбург, Ваграм і Еслінг, опинитися аж в Леопольдштаті — залишивши на полі бою своїх найкращих командантів: лицаря з Савої, брата графа з Суасону, молодого принца Томаса з Арембургу, графа Меліні і тд. Випертий і з Леопольдштату, він відтягнувся зо своїм військом і отаборився по лівім березі Дунаю, напроти містечка Туль, чекаючи на збройні сили інших європейських держав.

Алярми лунали по цілій Європі! Імператор Леопольд зробив усі зусилля, щоб змобілізувати своїх принців із їхніми військами. Спішили з допомогою баварці й саксонці. Фредерік Гвійом обіцяв наспіти з військом зараз по закінченні переговорів із Людовиком XIV. Савоя сповістила допомогу військом і грішми. Єспанський король продав у цілях фінансової допомоги одно зо своїх великих дібр. За його прикладом пішло багато інших, ангажуючися великими грошовими вкладами. У Португалії регент Дон Педро оподаткувався величезними сумами. Центром усієї акції був Рим. В Італії, лісти добровільних оподаткувань кружляли по всіх містах. Члени св. колегії продали на цю ціль все своє дорогоцінне начиння. Лише один кардинал Барберіні віддав своїх 20.000 фльоренів. Папа Інокентій XI. сконцентрував усю свою дипломатію й всі свої фінансові сили на боротьбу проти турків. Він пішов так далеко, що дозволив конфіскату еклезіастичних дібр в Італії й Імперії. Богослуження відправлялися по всіх церквах. Віра Христа збудила войовниче піднесення в цілій Європі. Добровольці спішили з усіх сторін під прапор Льотаринського князя. Людовик XIV., який зачав війну з Австрією, зашахований турецькою загрозою в Європі, спинив свої війська над Реном.

Турки прибули передовою сторожею під Відень 14. липня 1683. року. Отаборилися величезними півколом коло фортифікацій міста з півдня й окупували на другий день з півночі Леопольдштат. Відень, замкнений із усіх сторін, мав для оборони на

укріпленнях малочисельну залогу під проводом князя Штаремберга. Одначе Кара Мустафа, оточивши Відень, не зачав одразу наступу, виконання якого не представляло для нього труднощів, але отаборився навколо та почав підміновувати місто з заходу. Цю тактику турецького везіра можна пояснити тим, що він чекав, щоб Відень скапітулював самий і багата здобич у місті попала б до його рук ненарушеною; або побоювався, щоб його війська не здеморалізувалися грабіжем до часу, поки не зударяться з ворожими силами. Так облога тривала два місяці — з 14. липня до 12. вересня.

Отже сталося так, що війська європейської коаліції мали час зорганізуватися й сконцентруватися під Віднем. Наспіваючі сили зупинилися на лівому березі Дунаю, коло табору князя Льотаринського. Але й союзні війська не спішилися розпочинати рішучих боїв із турками, чекаючи на прибуття Собеського. Цю нерішучість можна пояснити тим, що союзні війська справді відчували страх перед силою Кари Мустафи:

«Вірі Отоманів (в перемогу — Л. К.) могло рівнятися лише глибоке занепокоєння союзників. Страх перед великим озброєнням Порти був такий сильний, що на перший почутий крик — Аллах! — наступав безлад і втеча в рядах союзників»⁹).

Собеський у своїх приготуваннях перед походом, старався забезпечити себе з усіх сторін:

«Його старання сягали аж на північ, де він заключив ближчий союз із Швецією, і аж ув Україну, де він старався одержати поміч у войовничих запорожців»¹⁰).

Остаточно Собеський прибув під Відень. Одначе так, як нетерпеливо чекали на прибуття Собеського союзні війська, так і він нетерпеливо чекав на когось іншого: ще не прибули козаки. Ще з Брна король писав до королевої:

«Що там чути про козаків? Повідоміть мене та підженіть їх за мною, зробивши догану полк. Менжинському, що ані разу не відізвався»¹¹).

31. серпня Собеський пише знов:

«Злий чоловік полк. Менжинський, був у Львові, але не пише ні слова про козаків та про те, що зробив ув Україні. А я так про нікого не думаю, як тільки про козаків, про яких по кілька разів денно зідхаю. Єдине, що прошу: козаків! Коли прибудуть, дайте їм підводи, а без інших людей ми можемо обійтись»¹²).

А вже під самим Віднем:

«Його найбільшим занепокоєнням було те, що не наспіли ще козаки, яких обіцяв привести Менжинський. Це були надзвичайні розвідчики. Татари знаходили в них небезпечних противників. Вони мали свій старий звичай вести війну з турками. Ніяке інше військо не було таким зручним у виловленні стеж для того, щоб довідатися від них про ворожі пляни й заразом використати їх, як провідників у наступі на ворога. Це було те, що

називалося «тягнути за язик». Позбавлений цієї помочі, король був примушений менше оперувати своєю кіннотою в небезпечних маневрах, в які вона мала ангажуватися по переході горбистих теренів, що знаходилися перед ними. Його жаль був великий; чужинці, які не розуміли його пошани до цього війська, слухали з здивованням, як він викрикував безперервно: О, Менжинський, Менжинський!»¹³).

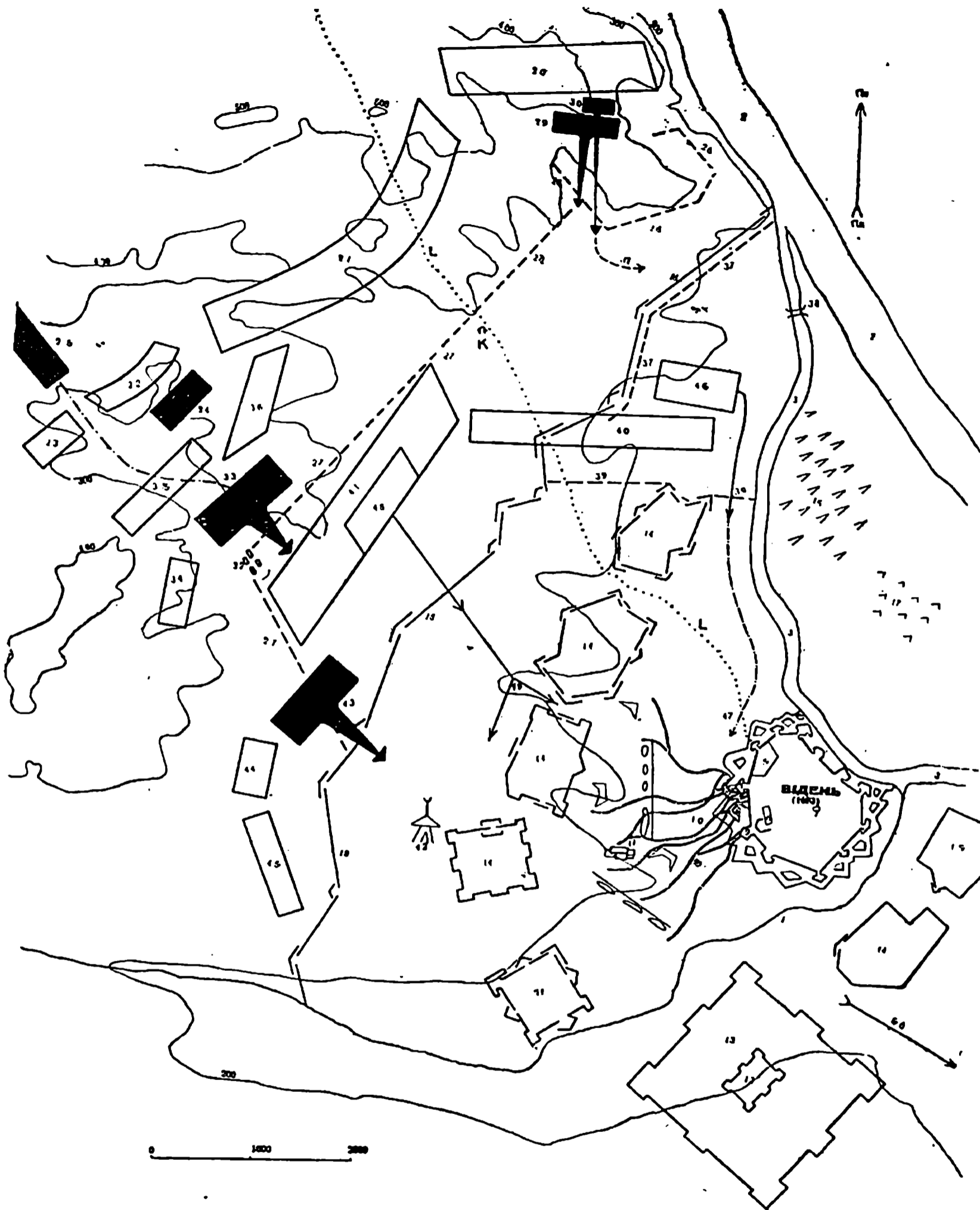
9. вересня Собеський, описуючи королеві, як повільно підходять до нього війська, при кінці говорить: ... але що мені по них усіх, коли козаки з Менжинським уже на час не прибудуть, а вони (козаки) тут найпотрібніші люди. Але нехай буде над усім воля Божа». Далі король пише: «Ворона й Менжинський вже тут. Козаки Семена Палія нехай ідуть звичайним шляхом (не через Угорщину). Скільки у вас є козаків, нехай всі йдуть сюди».

Союзні війська перейшли Дунай вище Відня, під охороною лісових горбів Калянберга й околиць. Армія появилася по другій стороні горбистих теренів, перед лівим крилом турецьких військ аж 12. вересня¹⁴). Лівим крилом, армії (три дивізії австрійців і саксонців), яке доходило й до Дунаю, кермував князь Карло Льотаринський. Під його рукою знаходилися зо своїми військами принц Людовик із Баду, князь де Круа, принц Максиміліян, Людовик Найбурський, граф де Леслі, граф де Фонтен, граф Карара й Любомирський. Центром, що складався з двох дивізій піхоти баварців, франконців та інших, кермував принц Вальдек. Він мав під своєю командою війська трьох принців із Ангальту, трьох принців із Віртембергу, двох принців із ГанOVERу, двох принців із Гольштайну, одного принца з Айзенаху, принца Гогенцолернів, принца з Чес-Каселю, маркіза де Бово, барона з Мінстеру, князя Гондолю, барона де Барейта й графа Карафу. Правим крилом — що складалося з польської кінноти, до якої пізніше підійшли козацькі війська — командував Собеський із гетьманом Яблонським і пол. Менжинським.

Вирішальний бій під Віднем почався 8. год. вранці й тривав десять годин (до 6. год. веч.). Завзяті бої завязалися спочатку на лівому крилі Карла Льотаринського. Одначе скоро головний бій перенісся на праве крило й правий відтинок центру, де наступали козаки. Зорієнтувавшись, що найбільша небезпека грозить турецьким військам там, де атакують козаки — підперті польською кіннотою — Кара Мустафа сконцентрував туди свої найкращі сили під власною командою.

«Зудари противників були надзвичайно жорстокі й сильні»¹⁵).

В саму рішучу хвилину король пускає пробойову частину — Запорозжців. Він пише про ділання запорозьких козаків так: «Козаки пішли так швидко, сміливо й відважно, що окутані в диму не тільки передмістя, сараї, але й перший палісад опанували, брамою заволоділи й свої стяги з хрестами водрузили на них. Благослови на радість ксензові нунцієві переказати любов мою, козаки врятували, славу заслужили велику».

ПОЯСНЕННЯ ДО ПЛАНУ.

5, 6, 7, 8, 9 — обложений Відень. — 4, 10-17 — облягаючі турки. — 26, 27 — перші оборонні позиції турків проти коаліційного війська. — 18 — турецькі палісади. Перша фаза бою: 20, 29, 30 — ліве крило. — 21, 36 — центр. — 33, 34, 35 — праве крило. — Друга фаза бою: 40 — ліве крило. — 41, 48 — 43, 44, 45 — праве крило. 33, 43. — пробоева частина — Вапорізьке Військо. 30 — Козаки. — 29 — Гуцули.

«Козаки виконали наказ із такою відвагою й швидкістю, що в короткому часі вони були панами не лише передмість, але й турецьких палісад, на яких вони виставили свої прапори з хрестами»¹⁶).

«Ввечері, коли розбиті війська Мустафи зачали відворот, а Собеський із страху перед можливими несподіванками з боку турків дав гострий наказ заховати всюди бойовий порядок і здержати військо перед здобуттям здобичі — козаки одині мали право продовжувати дальший наступ і поширювати паніку серед відступаючих турецьких військ. Вже вночі козаки прорвалися до самої середини турецького табору, висадили великі склади муніції й захопили найкращу частину здобичі»¹⁷).

А на другий день, коли союзні війська тріумфально вступили до Відня: «Козаків носили на руках; вони були героями дня, дістали здобич і універсал із привілеями»¹⁸).

Віденська перемога була перемогою християнства над ісламом, Європи над Азією, а з боку військового — перемогою якості над кількістю. І цю якість творило в першу чергу українське козацьке військо. Треба узгляднити самопевність Туреччини в знищенні християнської Європи, як також кольосальну армію Кара Мустафи, щоб зрозуміти, яке політичне й стратегічне значення мала участь козацького війська під Віднем. Другого дня по перемозі, Європа свобідно віддихнула.

В сучасності вона знову «на вулькані»... І найбільш болюча проблема всеєвропейського значення міститься знову на терені, де відбувалися в старовину найтяжчі змагання Окциденту з Орієнтом — в Україні. Хто розв'яже цю проблему? Московщина, що впродовж віків приносила Європі тільки ускладнення, а тепер являє видовище морального й політичного розкладу?! Чи може «велика» Польща, що не годна вже далі порядкувати й власними справами? Ключ від цієї проблеми знаходиться в руках Української Самостійної, Соборної Держави, що стане реальністю.

Великі українські гетьмани й военні генії — Конашевич-Сагайдачний, що перемиг Москву й посилив своєю перемогою Польщу, та Богдан Хмельницький, який розгромив Польщу й спричинився, самий того не хотючи, до розбудови московської імперії — залишили перед своєю смертю українській нації каяття. Один, — що йшов із зрадливою Польщею; другий — що зєднався з підступною Московщиною. Ці каяття є для нас непорушними заповідями: вже ні краплі української крові для ворожих нам сил, хоч би як прикидувалися вони «братерськими», чи «союзними»!..

Нове українське покоління вже розуміє ці заповіді! Воно вже знає, куди й до чого прямує... Українська якість знову переможе ворожу кількість. Наша держава стане підставою рівноваги в Європі, а її збройна сила — аргументом права й порядку. Так буде!

ПРИМІТКИ:

1) Петр Савицкий: Борьба за имперію — «Русская Мисль», 1915., 11. стор. 68-9; журнал редакцій П. Струве.

2) Antoni Chotomiewski: Istota walki polsko-rosyjskiej. Kraków, 1916.

3) N. A. de Salvandi de l'Académie Française: Histoire du roi Jean Sobieski et du royaume de Pologne, Paris, 1856.

4) Історія Українського війська, Львів, 1936.

5) N. A. de Salvandi de l'Académie Française: Histoire du roi de Jean Sobieski et du royaume de Pologne, Paris, 1856.

6) N. A. de Salvandi de l'Académie Française: Histoire du roi Jean Sobieski et du royaume de Pologne. Paris, 1856.

(Праця цього автора писана на користь Польщі до тої міри, що він навіть критикує негативне відношення Людовика XIV-ого до Івана Собеського. Тим самим, автор освітлює тенденційно й українське питання. Проте, тимбільше значення мають для нас цитовані тут уступи, в яких він не міг об'єктивно не підкреслити значення української військової сили в історії Польщі. — Л. К.).

З польської ноти до імператора Німеччини:

V. Praetextus ipse libertatio auget potentiam Cosacorum. Multos enim invenirent in Silesia et Germania, qui causa libertatio, partes illorum sequerentur.

(В перекладі, текст звучить так: «Під кличем свободи, збільшилася б сила козаків: вони знайшли б у Німеччині й на Шлеську багато прихильників, які пристали б до них із любови до свободи» — Л. К.).

VII. Quamdiu adhuc extat Poloniae regnum, jam fessum et conquassatum, posset Caesarea majestas et imperium mediocri auxilio obviare impendentibus malis, pacique et securitati Germaniae consulere. Quod, si regnum Poloniae concidet, et ab hostibus, qui ad illuc hoc ane delendum omnes vires suas exerunt, occupabitur, amisso hoc regno, difficile jam esset Caesareae majestati et imperio, inundationem hanc barbarorum et victores eorum exercitus comprimere.

(Переклад тексту: «Так довго, як довго польське королівство буде ще існувати, хоч як воно пригнічене й ослаблене, Його Величність Імператор і імперія зможуть при малій помочі відвернути зло, яке їм загрожує й задержати Німеччину в мирі й безпеці. В протилежному випадку, коли б польське королівство впало жертвою здецидованих ворогів у його знищенні, це королівство (було б) знищене раз назавжди, і Його Величності та імперії було б тяжко задержати навалу побідносних варварів» (себто українців... — Л. К.).

7) N. A. de Salvandi de l'Académie Française: Histoire du roi Jean Sobieski et du royaume de Pologne. Paris 1856.

8) Idem.

9) Idem.

10) Idem.

11) Т. Стариков: «Вільне Козацтво» ч. 136.

12) Там же.

13) Там же.

14) Див. залучену мапу. — Л. К.

15) Т. Стариков: «Вільне Козацтво», ч. 136.

16) Там же.

17) Воєнна здобич уважалася в тих часах за законну річ. Ворожа нам дипломатія й публіцистика зводила козацькі війни до звичайних бунтів і бандитизму, спираючись у найбільшій мірі на те, що козакки забирали здобич. Коли виходити з такого критерія, то тоді треба зачислити до «грабіжницьких банд» тогочасні війська всіх європейських націй, бо всі вони побирали здобич, як була лише нагода. Під Віднем, наприклад, всі військові частини одержали більшу або меншу здобич.

Вийнятком із цього не були навіть короновані особи... Так Собеський писав до королевої: «Щодо моєї здобичі, то неможливо всього описати; ось головні річі: ремінь із діамантами, два годинники з діамантами, чотири чи п'ять дорогих ножів; п'ять порошниць, сафіри, дорогі перли, покривала, скорци й тисячі інших багатель; футра з зібеліну, найкращі в світі. Отже, Ви, моє серце, не скажете мені, як кажуть татарські жінки своїм мужам, як вони вертаються без здобичі. — Ти не войовничий, бо мені нічого не привіз; лише люди, які йдуть на самім переді, можуть щось захопити».

18) Лист до королеви. Гл. Т. Стариков: «Вільне Козацтво». Ч. 136.

„Золоті ворота“

Золоті Ворота. Історія Січових Стрільців. 1917-1919. Сторін 395. З 198 світлинами й 11 схемами. Львів 1937. Видавнича Кооператива «Червона калина». Обгортка й ілюстраційна частина — Іван Іванець. Колірова обгортка — Павло Ковжун.

(Рецензія).

Автор воєнно-історичної монографії «Похід Української Армії на Київ-Одесу» 1919. року в своїй передмові (стор. 4.) зазначає: «Його мета накреслити лише загальний перебіг подій в Україні з червня по листопад 1919. р., так би мовити, подати скелет військових операцій із погляду вищого командування, з тим, що потім уже командуючі групами, начальники дивізій та командири окремих частин докладніше й з усілякими подробицями подали б акції своїх частин (відділів). Тоді на підставі цього матеріялу зявиться можливість списати історію нашого війська».

За цей час (17 років) було вже надруковано багато споминів, окремих дописів, та воєнно-історичних творів до популярної історії українського війська включно, які творять поважні матеріяли. Одначе, на жаль, досі ще майже немає у воєнній пресі докладно опрацьованих та систематично укладених історій українських дивізій, бригад, полків та стратегічних об'єднань (корпусів-груп). Надто утруднювало б воєнні історичні дослідження відсутність надрукованих історій двох головніших основоположників української збройної сили на Східніх Землях славетних: Запоріжців і Українських Січових Стрільців, що творили майже впродовж усієї визвольної боротьби ядро нашої потужности. Також і молодші стяги, особливо героїчна 3. залізна дивізія та завзяті й бойоздатні бригади Галицької Армії, Волинська група, так зв. київська Юрка Тютюнника й інші не спромоглися досі ще як слід списати історію своїх частин. Тому ми були дуже задоволені, діставши від «Червоної Калини» грубий том (395 стор., 198 світлин та 11 схем) історію Українських Січових Стрільців «Золоті Ворота». Надіємося, що й інші українські частини за прикладом СС напружать всі зусилля, щоб списати історію їх частин.

Спочатку наведемо уступи з передмови І. Кедрина, що з неї ми запізнаємося з видатною роллю СС та з тими завданнями, що вони на себе взяли в боротьбі за відродження української держави:

«Скільки колишньої січово-стрілецької братії залишилося ще при житті тепер весною 1937. року, — коли писані ці рядки, — Господь один відає. Розбрились вони по всьому світі, опинилися в найрізномродніших політичних таборах, є напевно такі по тому боці Збруча, які в найтаємнішому кутику своєї душі заховали пам'ять про своє стрілецьке минуле, — може й є такі, які відцуралися навіть власного імені. Але найбільш тих, які прилучилися вже до колишніх товаришів зброї, що своїми кістками засіяли їх, кровю своєю полили широкі поля України. А з тих, що залишилися напевно найбільше таких, які цю книжку візьмуть до рук з почуттям найбільшого зворушення, бо ця книжка пригадає всім їм, що злучені спільним сантиментом до свого вояцького минулого — подробиць славних давно пережитих днів, днів великих поривів і заломлювань, перемог і поразок та впертої безупинної безмежної віри в остаточну перемогу ідеалів завдяки яким повстав і діяв Легіон СС, що творять одну з найсвітліших сторінок із історії українського визвольного зриву 1917 р.

Видавництво «Червона Калина», якому «Золоті Ворота» завдячують свою появу, рівно в 20-ті роковини повстання Січових Стрільців, робить чергове велике діло на мірку далеко-далеко більшу, ніж одна чи сотки книжок. Пригадування геройських поривів славетного минулого подобає інколи на тлі сучасної української дійсності, як на гіркий глум та викликає гнітучі рефлексії, — а проте, чи може існувати більш цілюще джерело віри в майбутнє та животворніше джерело енергії — витривати й перетривати сучасне, як це славне українське минуле*)... І те сутнє вікопомне значення лежить не у вояцьких прикметах СС, не в їх поривах і заламах, не в їх хисті й ролі, чи то як колісця, чи мотору в машині, яка старі ломала й нові кордони створювала та потоками крові зливала Схід Європи в рр. 1917-1920. Сутнє значення СС було й на віки залишиться в тому, що вони перші в новітній історії України були дужою організованою силою, яка на правду із сантименту й глибини свідомости була соборницькою та свій усеукраїнський характер доказувала мечем і вогнем. Це єдина організація, про яку не можна казати, що вона галицька чи наддніпрянська... СС були великим історичним експериментом, який доказав українцям, що проблема кордонів для нації, свідомої свого імені, своєї гідности, своїх ідеалів і своїх конкретних цілей — не існує... Ця книжка є поклоном для Січового Стрільцтва, що було могутнім двигуном і на своїх прапорах несло вічно актуальні українські імперативні

*) Підкреслення наше.

гасла: **Єдність Національного Духа, Єдність Всеукраїнської Думки**».

Ми цілком погоджуємося з оцінками автора передмови відносно своєрідної та важливої ролі СС-сів. Справді СС відігравали поважну політично-стратегічну роллю в Україні за часів Центральної Ради, Гетьманату та в Київський період Директорії. Їх соборницька ідеологія, рішення та чини у великій мірі відбивалися на важливих подіях, що так широко розгорнулися в Україні при кінці 1917. та 1918. років. В дальшому після свого переформування в Проскуріві СС, як важлива оперативна одиниця, мужньо з самопосвятою змагалися поруч із іншими українськими стягами в складі дієвої наддніпрянської армії, а потім і галицької в поході на Київ-Одесу.

Історію СС опрацювали два автори: першу частину від первочинів до проскурівського періоду включно написав В. Кучабський. Другу від Проскурова до Чарторії — ген. Марко Безручко. Нажаль, бракує ще одного дуже важливого джерела «Причинки до історії СС полк. Коновальця», незмінного команданта СС. Їх не вміщено в «Золотих Воротах» з незалежних від редакції причин (друкована у Львові**).

Перша частина охоплює якраз той період визвольної війни, в якому Центральна Рада, а потім і Директорія в Києві опирались головним робом на СС. В. Кучабський систематично опрацював історію цього періоду СС. На маргінесі подій того бурхливого етапу боротьби за відродження України він спромігся подати: 1) фактичний бік справи, себто бойові чини СС; 2) докладно з'ясувати способи й методи організації СС і їх національно-військового удосконалення та вказати на перешкоди, що стояли тоді на шляху до створення цієї регулярної соборницької частини. 3) Кучабський подає оцінки ситуацій та тих дуже скомплікованих обставин (партійна боротьба, розвал фронтів, демагогія большевиків, селянсько-робітничі рухи), що гальмували політичну державницьку працю українського уряду та творення української регулярної збройної сили. Взагалі В. Кучабський дає багатий повчаючий матеріал до історії визвольної війни цього останнього етапу доби Центральної Ради та Гетьманату.

Весь текст «Золотих Воріт» однаково цікавий і важливий, і тому ми наведемо тільки найбільш характерні уступи, бо ж ми певні, що як військові, так особливо й молодь, а то й ширші ко-

**) Треба відмітити поступовання польської цензури та її острах перед самою особою команданта СС, бо навіть в історичному творі, в якому описується тільки боротьбу січовиків на Східніх Землях проти червоної та білої Москви, заборонено надрукувати працю полк. Коновальця, що торкає тих історичних подій.

ла не раз і не два прочитають та перестудіюють Золоті Ворота й візьмуть із них науку.

В розділі 3 стор. 35-37 Кучабський подає тривкі й міцні засади, на яких організовано перший курінь СС. Наведемо в слід за автором головніші з них:

«1) Всяка демократизація устрою — але не духа — армії шкідлива. Армія мусить бути цілком централістичною установою, в якій відповідальність є лише перед зверхником, ніколи перед підчиненим. 2) Дисципліни революційної армії не можуть творити ні мертві приписи, ні кари, лише віра в одну ідею, особистий вплив старшин на підлеглих... Військові заняття, внутрішній лад, означений наказами та культурно-освітня праця. 3) Основною ідеєю СС є самостійна українська республіка (держава), зложена з усіх українських земель. В цій ідеї повинно виховуватися рядовика його старшинами, щоб він завсіди знав, за що він повинен збройно боротися. 6) Ніяких провин, зокрема провин проти дисципліни не можна лишати безкарно. Найменшою карою є докір старшин, найбільшою виключення з рядів СС. Тілесних і принизливих кар стрілецьтво не знає ніяких (але всякі кари з рівночасним виключенням зо стрілецьких рядів) і кара смерті є допущена за всяке свавілля по відношенні до мирного населення, бо безчинства руйнують дисципліну й перемінують військо в озброєну товпу*»).

Далі автор додає: «Так то старшини створили січове стрілецьтво й таке СС виступило кілька днів пізніше в бою на Булицях Києва та спасло Центральну Раду й з нею тогочасну українську державу. Коли б слідами СС бодай у час його реорганізації пішли були всі інші українські частини, що були ще в Києві, то бути може — відперта була б перша большевицька навала з України самими українськими силами, а тоді вся українська історія пішла б була іншим і щасливішим шляхом».

На сторінках 42 і 43 автор якраз подає маркантний приклад наслідків деморалізації зукраїнізованого полку ім. Наливайка. Сотня СС на чолі з полк. Р. Сушком змушена була на стації Бровари (двіресь на передмісті Києва) обезброїти влучними заходами цей полк, що збирався вдарити на Київ проти Центральної Ради. 1 лютого 1918. року, після обезброєння всього полку, СС відібрали від нього 2,500 крісів, 75 скорострілів і 8 гармат. Автор, пригадуючи цей сумний випадок, зазначає: «Глибоко вразила ця подія Січових Стрільців. Ось на Україну надвигається чужинецька орда, а вони мусять обезброїти міцний таки український полк». Справді, скажемо ми: нестійкість деяких зукраїнізованих наших полків утруднювала боротьбу з большевиками, що підняли тоді повстання в Києві та з армією Муравйова, що зближалася до його мурів. На сторінках 45. і 54. автор докладно розповідає про перипетії боїв у Києві та про героїчні

*) Підкреслення наше.

чини як січовиків, так і інших вірних українській справі частин. Ми звертаємо особливу увагу наших читачів на стор. 54, в якій автор подає відомості про ті влучні методи, якими послугувалися СС в боротьбі на вулицях за посідання міста Києва. Цю сторінку не тільки треба прочитати, але треба її добре простудіювати. На таку саму увагу заслуговує й докладний опис стор. 111. і 120. мотовилівського бою в часи повстання Директорії проти гетьмана. Ця блискуча перемога СС над сильним відділом головним робом складеним з гетьманських старшин, фактично вирішила долю Києва, хоч боротьба ще точилася далі. Тут наклали головою, улюблений стрільцями сот. Федь Черник та Микола Загаєвич. Ця перемога викликала гучний відгомін по всій Україні. На стор. 120: «тисячі й десятки тисяч селян викопували поховані кріси, кидали сімю й ішли бити гетьманців... Був це нестриманий могутній рух, якого ніхто не міг опанувати — друга хмельниччина.

На стор. 163. і 168. автор, оповідаючи про реорганізацію січовиків у Проскурові, наводить цікаві факти, з яких видно, що корпус СС був соборницьким не тільки по своїх ідеях, але й по персональному складі. Навіть більша частина як старшин, так особливо січовиків, походила з Східніх Земель. Так напр. перший полк СС мав характер яскраво галицький. Третій і четвертий суто надніпрянський; другий зорганізовано з повстанців-селян і т. інш. Був навіть цілий Миргородський полк, що перейшов на наш бік від большевиків до відділу сот. Р. Сушка на Лівобережжі. Одначе всі вони разом творили корпус СС.

Артилерії при стрільцях було забагато в порівнянні з піхотою. Була це майже половина цілої артилерії армії УНР. Тому то українські стрілецькі полки й батареї були порозкидані по всіх майже фронтах. Два полки — другий й шостий стояли під Львовом. Четвертий полк був приділений до третьої дивізії полк. Удовиченка, де брав участь у всіх боях цієї дивізії від Збруча до Вапнярки. Одна батарея нарешті опинилася у складі Запорізького корпусу, коли він через терени Румунії знову дістався в Україну й т. інш. Треба нагадати, що артилерія СС героїчно боролася в складі Галицької Армії й її бойові чини високо оцінювалися. Так напр. другий полк артилерії СС, що був приділений до другого корпусу ГА, брав активну участь в боротьбі під Львовом і одна з його батарей (гавбічна) обстрілюючи львівський двірць, поцілила в магазин гарматних набоїв і викликала величезні експлозії. 4. гарм. полк, а також і 2. значно спричинилися до успіхів Г. А., зокрема в чортківській офензиви.

Із вище зазначеного можемо зробити висновок, що командант СС, полк. Є. Коновалець, не обмежувався лише виконанням тих часто важливих завдань, які були поставлені штабом дієвої армії його корпусу, але в міру своїх сил допомагав іншим бойовим стягам армії УНР і галицькій приділивши до них січові батареї й гарматні полки.

До речі: В. Кучабський із невідомих нам причин занадто за-тушував важливу роллю незмінного команданта СС Полк. Е. Коновальця, і то в той же час, коли охоче подає характеристики других видатних старшин січового стрілецтва. Щоб правдиво висвітлити вагу цього питання, ми наведемо уступ з твору ген.

М. Капустянського («Похід українських армій на Київ-Одесу (частина 3, стор. 4): «Зрозуміти те чи інше військове явище, не знаючи властивостей ворогуючих армій, є неможливим. Козачий склад має велике значення, а ще більше душа армії, — її командний склад, а найбільшу роллю відіграє ум і воля армії — її вожді. Зовсім інші будуть наслідки бойових чинів під проводом Наполеона, Фоша, Гінденбурга, Б. Хмельницького, ніж під кермуванням нікчемного Миласа чи Тетері. Відразу ж видно, хто веде дивізії до бою: відважний Удовиченко, рішучий Бізанц, похмурий хоробрий Безручко чи авантюристи — Волох або Данченко. Отже уникнути характеристик неможливо при військовому досліді.

Ця засада мусить бути ще найбільш застосована до умов національно-революційної боротьби, в якій непорівнюючи більшу роллю, ніж у звичайній війні, набирає влада керівника. Тут від його здібностей, волі, розуму, організаційного хисту, вміння орієнтуватися в дуже скomплікованих обставинах та повзяти рішення залежить не лише доля його частини, а іноді і цілої справи. Ми вище зазначили, що на рамена СС в Києві впала відповідальна й важлива роля. Як доводить історія, командант СС добре вивязувався в усіх цих обставинах, та авторитетно ввесь час тримав керму над своїми січовиками. Такий же вплив мали на характер других українських частин їхні видатні провідники (команданти).

Для ілюстрації нашого твердження подамо приклади: 1) полк. Болбочан — героїчна постать, справжній український лицар. Він головно поклав добрі підвалини для організації Запоріжців. Полк. Болбочан створив цю могутню українську частину. Під його проводом на Лівобережжі та в Криму в боротьбі з червоною Москвою запоріжці вкрили славою наші прапори. Але коли заздрісно партійно-соціалістичні кола відібрали від нього кермування запорізьким корпусом, а призначили на цю важливу роллю наперед демагога Волоха, а потім авантюриста отам. Данченка, бойоздатність та відпорність запоріжців дещо зменшилася й вони зазнали низку неуспіхів. Знову після повороту запоріжців в Україну через Румунію, голі й босі, обідрані до нитки румунами, запоріжці в так зв. проскурівській операції 1919. році значно спричинилися до пролому большевицького фронту. Також і в дальших операціях української армії на Київ-Одесу вони виявили питому їм завзятість та високу бойоздатність. Бо ж на чолі їх став здібний командант полк. ген. штабу Сальський. В другій половині 1919. р. командиром запорізького корпусу призначено ген. Омеляновича-Павленка (старшо-

го), і в цей період запоріжці відважно змагаються на фронті. Все ж найбільшу роль відіграв полк. Болбочан і завдяки його організаційному хистові та вмінню прищипити дисципліну й братерські почуття в персональному складі запоріжців, вони до кінця нашої збройної боротьби заховали свої високі якості. Тому то ім'я полк. Болбочана, користується поміж запоріжцями найбільшою любов'ю та пошаною.

Другий приклад: в 1919. році сформовано з різних українських частин третю дивізію під проводом тодішнього полк. Удовиченка. Цей молодий начальник дивізії спромігся швидко їх переорганізувати, надати їм офензивного духа й третя дивізія стала одною з найліпших частин дієвої армії й за свої видатні бойові чини одержала почесне бойове ймення: «Третя Залізна Дивізія».

Третє: повстанча група отам. Юрка Тютюнника коло чотирьох тисяч люда під проводом свого енергійного отамана в 1919. році спромоглася аж з-під Одеси продертися через большевицькі лави й в критичний для нашої армії мент подати руку дієвій армії під Жмеринкою. В дальшому з тих повстанців зорганізовано дві дивізії й об'єднано так зв. київську групу отам. Юрка Тютюнника, і ці бувші повстанці сумлінно й мужньо боролися в лавах української армії аж до кінця 1920. року.

Знову ж гайдамацький полк запорізького корпусу, один із найзавзятіших і найчисленніших, але нажалі на чолі його був Волох. Він не тільки не дбав про дисципліну своєї частини, але завжди інтригував проти полк. Болбочана, солідаризувався з лівими українськими партіями (боротьбісти) і під Чорторієм з усім полком на очах Головного Отамана Петлюри, захопивши державну скарбницю, перейшов на бік большевиків.

Цих прикладів досить, щоб висвітлити роль військових провідників у визвольній війні й довести слушність нашої заваги В. Кучабському. Отже думаємо ми, він мусів подати характеристику полк. Коновальця й вияснити його роль, як керівника СС. Можливо, справа тут у польській цензурі.

Другу частину Золотих Воріт від Проскурова до Чорторія написав, як вище подано ген. генерального штабу Марко Безручко, який починаючи з квітня 1919. року аж до саморозв'язання був начальником штабу корпусу СС. Цей період автор докладно опрацював. Треба зазначити, що цей період має зовсім інший характер, ніж перша частина. Коли в першій завжди відчувається гарний стиль публіциста, з його влучними аналізами та ширшими оцінками українського руху,—тут видно руку досвідченого військовика—фахівця своєї справи. Якраз кожний із цих авторів надається до взятій на себе ролі. Бо ж від Проскурова СС переорганізувалися, творять лиш одну із важливих оперативних одиниць у складі дієвої армії. Політично-стратегічний провід перенимає до своїх рук Головний Отаман Петлюра (його штаб та уряд). Назагал автор дає повний образ бойових чин-

нів СС, та часами пов'язує їх із ситуацією на всьому фронті, що значно збільшує вартість його твору. Шкіци їх прекрасно ілюструють. Не будемо подавати окремих уривків із цього періоду, бо події настільки цікаві та повчальні, що читачі їх напевно будуть виучувати. Також ухилимося від замітів про деяке (правда дуже рідке (2. випадки) незадержання об'єктивності при описі бойових чинів СС поруч і з іншими бойовими частинами, у відношенні до оцінок, які подав при розгляді операцій автор «Походу укр. арм. на Київ-Одесу». Саме тому, що природна річ, за постаттю автора завжди видно начальника штабу улюблених ним СС.

СС пережили разом із армією всі її радощі й перемоги, а також зазнали неуспіхів та розчарувань у різних етапах нашої визвольної боротьби. Однак вони ніколи не губили ні своєї організованості, не втрачали віри в українську справу та довіря до свого проводу. А що найголовніше, вони заховали в своїх душах ідеали Соборної й Незалежної Держави. На прикінці 1919. року, коли нарешті заломався наш фронт й Головний Отаман Петлюра під ударами білих та червоних москалів змушений був виїхати до Польщі, провід СС сам розв'язав СС, щоб мати вільну руку продовжувати й в дальшому боротьбу за всеукраїнські змагання, спираючись на власні сили, а не на одного з наших окупантів. В цьому безсумніву є велика заслуга її команданта полк. Євгена Коновальця та його ближчого старшинського оточення.

«Золоті ворота» є цінним вкладом в історію визвольної боротьби й ця книжка напевно розійдеться серед нашого громадянства та заохотить і інших військових провідників до опрацювання історії своїх частин. З неї можна багато скористуватися, щоб відповідно приготуватися до чергових наших змагань. Особливо цінний досвід лишили нам СС організаційного характеру. Бож без сумніву частини СС найліпше були зорганізовані та завжди дбали про запасові частини, вишкільні сотні (жандармерію, одяг, харчові продукти і т. інше (стор. 181-184).

М. Капустянський.

Огляд військової преси

Французька преса

«Морська міць Ніппону». Стаття Едмонда Деляж у газеті «Ле Тан», Париж 6. 5. 38. Автор зазначає, що Ніппон, не зважаючи на майже блискавичну континентальну експансію, залишається надалі морською державою. Ця засаднича річ пояснює цілу його історію. Впродовж 2500 літ, ця держава, що як ланцюг тягнеться перед азійським континентом, з Камчатки починаючи, аж до тропіки, остає недоступною для всіх великих інвазій. Її населення в більшій частині морське, залишається чистим від всяких чужих домішок. Після здобуття всіх островів, вони звернули в 240. р. по Хр. увагу на Корею й на Цусимську Протоку. Але лише в другій половині 19. століття Ніппон вийшов зо свого островного ізолювання. Коли в 1864. р. зеднана англо-французька ескадра зруйнувала твердиню Шімоносекі, ніппонці відчули свою слабкість. Вони збудували за поміччю західних конструкторів флоту для забезпечення недоторкальності своєї морської позиції. Після того здобули вони збройною силою Формозу, Пескадорські Острови, Порт-Артур та північну частину Сахаліну. В цей спосіб вони стали твердою ногою на азійському континенті й зробились небезпечними для своїх сусідів, а передусім забезпечили собі гегемонію на Ніппонському і Жовтому морях.

Війна в 1914-18. рр. по боці Антанти дозволила ніппонській імперії поширити ще далі свої володіння. Здобуттям полудневих німецьких островів Ніппон відкрив собі двері до цілого Пацифіку. Правда, що Вашингтонська конференція обмежила Ніппонові розбудову своєї морської міці, але це останній раз ніппонці відступили були перед своїми англо-саськими партнерами.

Національний динамізм Ніппону та зріст населення змусив Ніппон виступити на шлях активної експансії. Теперішнє поширення Ніппону на азійському континенті має ціллю прикрити його островні володіння й добути собі базу сирівців. Крім того, розбудова морської ніппонської міці спричинена ще зростом воєнної міці Советів, їх постійного ворога на континенті. Совети з їх добрим опірним пунктами в Николаєвську та Владивостоці є пістолею, спрямованою в саме серце Ніппону. Ця загроза все більшає разом зо збільшенням кола акції бомбардувальних літаків. Через те ніппонці зміцнили впродовж останнього десятиліття свою природну стратегічну позицію, повернувши свою державу в

одну велику твердиню з морськими та повітровими базами, зверненими проти континенту.

Укріплення розбудовані міцно на трьох підступах до внутрішнього ніппонського моря. Найбільш міцні лежать коло Хірошіма-Куре. Вони захищають токійський залив (Йоко-Сука). Другі укріплення значної сили запирають корейську протоку й протоку Тугар. Центром оборони є морський округ Куре. Через своє центральне положення Куре дозволяє кинути цілу флоту або на схід у Пацифік, або на захід в Ніппонське море. Куре має найбільший арсенал цілої держави. В ньому є доки для конструкції кораблів понад 40.000 тон, далі 5 сухих доків. Сусідні індустріальні центри Осака, Хірошіма й Коге надають Куре необмежені технічні можливості.

Довкола Куре групуються три найбільші морські бази; це Йоко-Сука, Сасебо й Майзуру. Особливо звертає на себе увагу розбудова бази в Майзуру, що звернена проти збільшення советських зброєнь на Далекому Сході. Йоко-Сука має тепер 5 сухих доків та 2 доки для будови кораблів понад 40.000 тон.

Друге велике значення має база Сасебо коло Нагасакі. Вона захищає Корейську протоку. Ця база дуже міцно укріплена. Укріплений також і порт Нагасакі. Корейська протока є взагалі дуже міцно зорганізованою як оборонна позиція. Тут побудовано укріплення коло Шімоносеки, Ікі, Цусіма і Чінкай.

Майзуру буде головною базою воєнної флоту Ніппону, що буде підчас війни працювати проти советського Далекого Сходу. Другі берегові укріплення ніппонців коло Хакодате, Омінато й Сенсан оточують Владивосток із усіх боків.

Ніппонські воєнно-морські сили збільшились значно від часу вимовлення Вашингтонського договору. По 1933. році було збудовано 93 нових кораблів тонажем 221.792 тон. При цьому звертає на себе увагу дуже міцне морське летунство. Було побудовано 2 нових авіоносці з 20.100 тон та 3 супровідних кораблів для охорони авіоносців тонажем 27.100 тон. Крім того було побудовано 6 легких кружляків, 26 торпедовців і 15 підводних лодок.

Загальна сила морської ніппонської флоту виносила під кінець 1936. р. 9 великих лінійних кораблів (272.000 тон), 12 великих кружляків (107.800 тон), 22 легкі кружляки (115.755 тон), 4 авіоносці (68.370 тон), 2 супровідні кораблі для авіоносців (31.050 тон), 100 великих торпедовців (122.973 тон), 5 малих торпедовців і 62 підводних лодки (78.989 тон).

Загальна кількість особистого складу флоту виносила 6.708 старшин і 102.286 підстаршин та матросів.

Третій плян морського будівництва, що має бути закінчений за 5 років, ще далі збільшує морську силу Ніппону. Цей плян є досі таємницею. Є деякі відомості, що має бути збудовано багато міцних лінійних кораблів тонажем по 35.000, а можливо і 43.000 тон. Вони мусять мати на озброєнні 406 12 мм. гар-

мат. Крім того буде збудована відповідна кількість авіоносців, легких кружляків, торпедовців та підводних лодок. Адмірал Нагано заявив, що Ніппон мусить мати таку флоту, як мають найбільш міцні морські держави. Другий адмірал Такапаші заявив, що ніппонська флоту мусить використати можливість експансії в південній частині Пацифіку, себто в напрямку островів Борнео, Целебес і Нової Гвінеї. Морський бюджет Ніппону за 1937-38. рр. досягає 680 мільйонів ен.

Треба завважити, що в ніппонській флоті придається летунству найбільше значення. Флоту тепер має 400 літаків берегового летунства та 177 на кораблях. Обслуговуючий персонал має 13.000 людей.

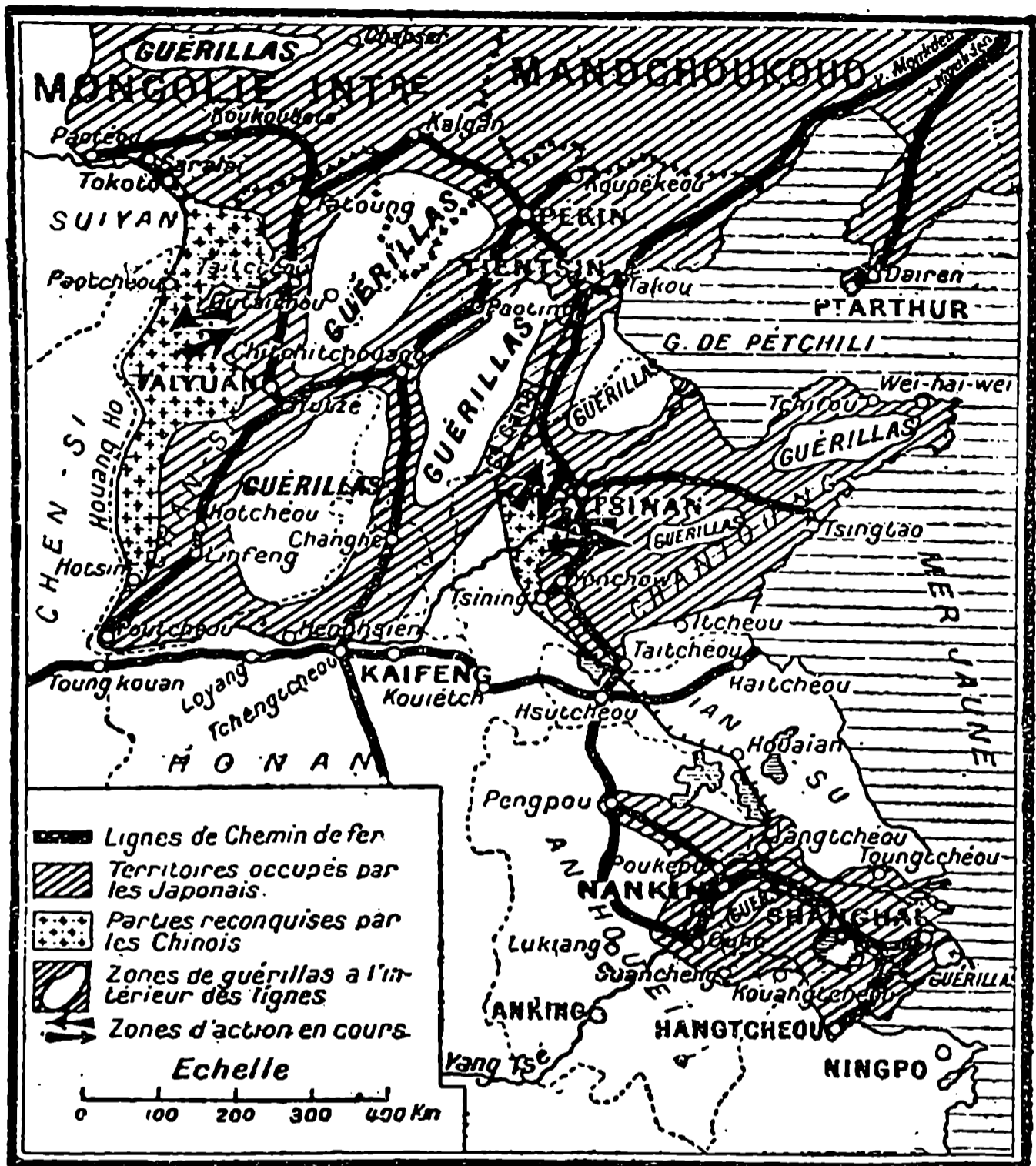
В сучасних операціях ніппонців в Хінах не беруть участі наймодерніщі кораблі, бо вони зберігаються до відомої мети.

Автор статті зазначає, що та морська сила, яку має Ніппон, забезпечує найбільш солідно недоторкальність ніппонських островів проти якогонебудь нападу ворога.

**

Ми подамо зміст статті Люсієна Ромера (Ле Фігаро 13/5 1938). «Довготривала війна», бо вона порушує актуальне питання боротьби на Далекому Сході.

«Події в Еспанії та конфлікт на Далекому Сході не виправдують надій прихильників теорії короткотривалости модерних війн. Зокрема цікавою є під цим оглядом еволюція конфлікту на Д. Сході. Ця війна зродилася в ніппонському генеральному штабі; по його розрахунках вона мусіла швидко скінчитися виграною, бо обставини сприяли цьому майже постійно. Але в хіно-ніппонській війні «ідеологія» не витримала іспиту. Від трьох-чотирьох місяців ніппонці зазнали неспіхів, стрінувши спротив із боку хінців (офензиви, контрофензиви та повстанчі рухи). Як відомо, Німеччина заключила ідеологічно-політичний договір з Ніппоном. Але в той же час хінці є військово вишколені, а також їхні операції виготовлені досвідченими німецькими старшинами. Далі зброя, яку одержують та якою послуговуються хінці під керуванням німців — у великій мірі є советського виробу, або її транспортовано через большевицькі терени. Кредити на війну для хінців та капітали є головно американсько-англійські й ними ж оплачують німецьких інструкторів хінської армії. Є певним, — зазначає автор, — що ідеологію німецько-советську зближує та обставина, що всі вони заінтересовані в ніппонських офензивах та їхніх здобутках (мабуть автор має на увазі, що ніппонська потужність загрожує впливам, як советської Росії так і англо-саксонських держав. Тому для них здається корисним, щоб ніппонці втягнулися в довготривалу боротьбу й в ній досить виснажилися й цим була б відсунена можливість скорої інвазії Ніппону в їх бік. — Наша прим.).

«Ризико похибок у плянах прихильників короткотривалої війни полягає в тому, що напасник (агресор), щоб виграти на часі, змагає передусім осягнути намічені цілі, а не дбає про знищення ворожої сили. Тому для осягнення різних цілей він змушений чинити по окремих взаємно непов'язаних напрямках і наражатися на можливу контр-офензиву ворожих сил, скупчених у глибині країни, а також на повстанчі акції по своїх комунікаціях. Розгляд подій у хіно-ніппонській війні (дивись мапа) доказує, що ніппонці зробили цю хибу. Без сумніву, хінська армія не уявляє собою солідної сили, але для кожного європейського генерального штабу (байдуже: німецького чи іншого) повстануть комплікації, коли його пляни не оправдаються. Дотепер ніппонська стратегія змагала якнайскорше осягнути низку важливих об'єктів (цілей), що не є з собою пов'язані, а саме: 1) для піднесення престижу —

захоплено Пекін та його околиці; 2) щоб унеможливити евентуальний рух із Росії — переведено офензиву в Монголії; 3) щоб осягнути економічні здобутки, захоплено вуглеві та інші поклади в Шансі; 4) мета стратегічна — захоплення всіх залізничних шляхів до Трансверсальної лінії в Ляонгаї включно, яка покищо не може бути осягнена. Нарешті для піднесення свого престижу й dokonання репресій — опановано Шангаї і Нанкін. Крім того торговельна мета: блокада побережжя й пристаней — все це спричинилося до опанування ніппонцями просторів тричі більших від Франції, та значно утруднило для них (ніппонців) транспорт воєнно-споживчих припасів, і нарешті уможливило хінцям розпочати партизанську війну. (Наша прим. — головною метою ніппонського військового проводу було захоплення трьох північних провінцій Хін, надто Шансі з його величезними покладами вугілля й заліза. Камінно-вугільні поклади в Шансі начисляються на 120 мільярдів тон, більше половини загальної їх кількості на всій території Хін. Зрозуміло, що експлуатація їх має для бідного в сирівці Ніппону не лише економічне значення, але й стратегічне). В цьому напрямкові якраз була скерована головна операційна лінія ніппонців. Отже для її забезпечення ніппонці відтягли Монголію й тим відрізали найкоротші шляхи з советської Росії, звідки й наспівали воєнні припаси. Далі, щоб позбавити хінців довозу воєнних припасів морськими комунікаціями та підірвати й ослабити їх фінансово-економічний стан, ніппонці окремою групою опанували пристані й багатий торговельний центр (Шангаї та Нанкін). Всіми цими заходами вони змагали ослабити спротив ген. Чен-Кай-Шека й змусити його до замирення. Не можемо також погодитися з автором, ніби то ніппонський генеральний штаб не шукав живої ворожої сили, бо в усіх важливих напрямках ішла вперта боротьба, але хінці не відважувалися дати рішучий бій, а відходили в глиб країни, залишаючи величезні простори. Таким чином неможливо було нанести їм остаточної поразки. В сучасний мент північна й південна група ніппонців уже обєдналася й тим значно покращало їх стратегічне положення. Також мусимо відмітити, що на чолі хінської держави стоїть талановитий ген. Чен-Кай-Шек, і що серед хінського народу помічається скріплення патріотизму та державницької свідомости, на що не розраховував ніппонський генеральний штаб. Крім того Хінам значно допомагають Совети та англо-саксонські держави. Все це утруднює ніппонцям боротьбу).

«За два останні місяці ніппонці заангажувалися у тяжку боротьбу на Великому каналі та на комунікаційних вузлах Шантуну. В той же час вони мають боронити 7-8 окремих осередків та нарешті їх змушено відійти з окцидентальної (західної) частини Шансі. Партизанські відділи хінців оперують в околицях Пекіну й Нанкіна. (Наша примітка: — як ми вже зазначили, на цьому відтинкові ніппонці дістали зараз велику перемогу).

Далі автор подає характеристику ніппонців і хінців, підкрес-

люючи, що подивугідна терпеливість хінців може дати їм вигляди до реванжу. При кінці автор зазначає, що хінці не в стані побити далеко вищу якостево ніппонську армію.

«Але коли й в дальшому ніппонці будуть додержуватися до-теперішніх методів своєї стратегії, то будуть змушені розгорнути великі сили й засоби та вичерпатися фінансово. В такому випадку боротьба не дасть Ніппонові користей, а перетвориться в довготривалу руїну Д. Сходу. (Наша прим. — Автор не бере під увагу, що ніппонці не можуть розгорнути всіх своїх сил проти Хін, бо мусять мати сильну армію на советських кордонах. Це теж гальмує темпо їхніх операцій. Про напруження ніппонців свідчить та обставина, що вони вже розгорнули з 18 на 45 дивізій. Одначе їхній военний потенціал ще далеко не вичерпаний. Совети ж від погроз не відважуються перейти до чину). М. К.

**

«Військо третього Рейху». Стаття генерала Барат у газеті «Ле Тав», Париж, 12.5.38.

Автор, окресливши історію розгорткування німецької армії після приходу до влади Гітлера, переходить до підрахунку сучасних сил третього Рейху.

В сучасності Німеччина посідає 13 армійських корпусів, — всього 37 дивізій піхоти й 3 дивізії мото-механізованих. Автор торкає питання, якої сили може бути німецька армія після мобілізації. На його погляд армія може розгорнутися лише подвійно, себто $37 \times 2 = 74$ піхотних дивізій. Більшого числа дивізій Німеччина нібито не може мати, бо їй бракує вихованого й модерно обученого персоналу. Автор нагадує, що в армії тепер знаходяться на службі дві класи воєнно-обовязаних (ті, що родилися в фр. 1916. і 1917.); крім того в резерві є ще дві класи (1914. і 1915.). До згаданих 74-х дивізій ще треба додати три мото-механізовані дивізії, які підчас мобілізації не розгортаються.

Автор порівнює цю силу армії з силою армії 1914. року. Тоді Німеччина виставила в поле 88 піхотних дивізій, але ці 88 дивізій були 4-х полковими, тоді як сучасні дивізії мають лише по три полки. Отже по думці автора німецька армія 1914. року відповідає силі 100 дивізій сучасних. З цим не можна погодитися, бо сучасні німецькі дивізії багато більше забезпечені воєнною технікою (тяжкі гармати, літаки, танки) і напевно можна сказати, що коли вони зустрінуться на полі бою з менше озброєним ворогом (наприклад із Советами), то вони будуть посідати силу атаки чи оборони багато більшу, ніж те було в 1914. році.

Автор звертає ще увагу, що «Аншлос» Австрії збільшує число німецьких піхотних дивізій ще на 8. А підчас мобілізації вони можуть розгорнутися подвійно, як не потрійно.

Сила німецької армії, як каже автор, буде поступово зростати по мірі того, як під прапорами будуть переходити вишкіл все нові класи призовної молоді. Так, в 1940. р. Рейх зможе виставити при мобілізації потрійне число дивізій, себто $45 \times 3 = 135$ дивізій.

Німецька преса

Дойтше Вер, 5. У. 1938. Співробітник журналу мав нагоду познайомитись із поглядами польських старшин на московську армію підчас польсько-литовського конфлікту. Ці погляди такі: бойоздатність московської армії значно підупала за останні часи, коли зліквідовано її керівників. Тепер армія має одного старшину, що відповідає менше-більше європейському старшині генерального штабу, а це шеф генерального штабу Шапошніков. Армія без проводу, яка б вона не була, не уявляє собою небезпеки. Теперішніх генералів і комісарів московської армії не можна вважати командирами в європейському значенню цього слова. Ворошилов і Федько мають образования за нормальну школу й їх можна вважати всім іншим, тільки не військовими вождями. Те саме відноситься до корпусних і дивізійних командирів. При оцінці старшин береться на увагу їх політична сполягливість, а не військове знання. Мобілізація звязана з великим ризиком для режиму при нинішньому настрої населення. Моторизація й летунство мають лише обмежену короточасову вартість. По кількох тижнях війни забракне їм запасових частин для ремонту. Про нормальне функціонування транспорту, адміністрації й постачання годі говорити. Вже тепер у заводах і різних установах є численні саботажі. В час війни вони значно збільшуються. Ціла советська границя має 10 км. полосу без населення. Місцеве населення виселено, а на його місце прийшли нечисленні «сексоти»-агенти НКВД. Границя бережеться так міцно, що практично трудно є перейти її й дістатись у глиб держави. Подібно виглядає пригранична полоса й з польського боку. Її береже КОП — корпус охорони пограниччя.

Дойтше Вер, 14. ІУ. 1938. За польськими джерелами стверджується, що скількість советських летунських ескадриль не дається визначити точно. Всі пресові вістки про це треба брати дуже обережно, бо вони мають тенденцію перебільшувати дійсність. Оцінка вагається між 350 і 488 ескадриль. Є деяка правдоподібність, що в європейській частині московської держави є тепер коло 3000 літаків. В цьому числі є багато нищильників та важких бомбовозів із скорістю лету до 400 км/год.

Дойтше Вер, 7. ІХ. 1938. Журнал приносить статтю «Ніппонці в Маньджурії». В ній стверджується, що теперішні успіхи, що їх мають ніппонці в Хінах, забезпечені до певної міри тими військово-політичними заходами, що їх поробили ніппонці давніше в Маньджурії та у Внутрішній Монголії. Ці заходи змусили далекосхідну московську армію заховуватись пасивно й не перешкоджати ніппонцям в їх акції в Хінах. Безперечно, що й внутрішні події в Московії причинились багато до цього. Через те, що Далекий Схід буде скоро ареною подій світового значення, варто приглянутись ближче військово-господарському закріп-

ленню Ніппону там-же. Маньджурія має поверхню в 1,312.000 кв. км. з 33 мільйонами населення. Правда, там створено маньджурську державу, але фактична влада знаходиться далі в руках квантунської ніппонської армії. Маньджурія поділена на 15 провінцій, а ці в свою чергу на повіти й поліційні округи. На чолі провінцій стоять губернатори. Фактично ж кермують провінціями ніппонські дорадники губернаторів. Під військовим оглядом поділено Маньджурію на 6 воєнних округ, в яких розположені 30 монгольських бригад. В Монголії держать ніппонці кілька кінних дивізій. Центром Монголії є Гайляр. Сила всіх військ оцінюється на 100.000 людей. До початку хінського походу стояла в Маньджурії квантунська армія з 4 дивізій піхоти, 2 корейських дивізій, кілька кінних бригад та летунських, танкових і інших формацій — разом коло 150.000 людей. До 1931. р. мала Маньджурія 6.800 км. залізниць, а тепер, по розбудові залізниць, що ведуть у напрямку московського кордону й в напрямку Примор'я, є вже 12.000 км. залізниць. Старі залізниці поправлено й вони тепер можуть пропускати більшу скількість потягів на добу. Центром залізнодорожного управління є Мукден. Над морем будуються нові й поширюються старі пристані, щоб скоро можна було перекидати через них війська з Ніппону у випадку війни з Московією. Досі збудовано в Маньджурії також 16.000 км. автошляхів. Їх будують у першу чергу коло московського кордону та в околицях, де ще діють маньджурські партизани. В загальному напрям автошляхів відповідає напрямові залізниць, себто від морських пристаней до московського кордону. Останніми роками почато будову пограничних укріплень. Всі укріплені пункти мають добрий зв'язок із запіллям при допомозі залізниць і автошляхів. Далі збудовано коло 150 летищ, з них багато попри московську границю. Вони можуть помістити нараз коло 1.000 літаків. Старі казарми залишено маньджурським військам. Для ніппонських військ побудовано нові. Третій відділ штабу квантунської армії очищує важніші під військовим оглядом частини держави від несполягливого хінського населення й переселює його цілими селами до інших провінцій. Такі переселенці стоять під строгим військовим наглядом. На місце хінців поселяються ніппонські військові осадники. Згідно з пляном має коло границі Примор'я поселитись 1 мільйон ніппонських родин, себто коло 5 мільйонів людей. Вони всі уніформовані й підлягають окремим штабам, що дбають про їх вишкіл. Тепер є в Маньджурії коло 600.000 ніппонців-переселенців, що живуть здебільша в області Квантунг, коло полуднево-маньджурської залізниці та в полудневій Маньджурії. Ніппонці колонізують далі Маньджурію корейцями. Їх є там тепер коло 1,200. тисяч людей. Поселяють їх переважно в провінції Тсандао й в полуднево-східній частині Маньджурії. По пляну ще мусить поселитись в Маньджурії 160.000 родин або 1 мільйон людей. Вкінці ніппонці використовують і москалів, що живуть у Маньджурії

в Харбіні та здовж маньджурської залізниці в напрямку до Байкалу. Їх є коло 100.000 і вони відіграють у ніппонських плянах проти Москви велику ролю. Не забувають ніппонці й про розвиток індустрії. Кермування індустрією знаходиться в руках квантунської армії. Розбудовуються в першу чергу ті галузі, які мають воєнне значення.

Дойтше Вер, 4. ІУ. 1938. Журнал обговорює за польськими даними чеський військовий бюджет. Теперішній бюджет виносить 2.098 мільйонів корон. Крім того є ще надзвичайний бюджет у висоті 3,5 мільярдів корон. З того бюджету має бути видано 2360 мільйонів корон на оборону держави, 1149 мільйонів корон на інвестиції залізниць та збройної індустрії і 2098 мільйонів корон на покриття видатків зв'язаних із постійним утриманням армії. Армію перебудовується в 7 армейських корпусів. Технічні сотні в полках переорганізуються на піонерські сотні. Реорганізуються також сотні зв'язку та сотні супровідних зброй у полках. Формуються 3 нові танкові полки, два нові телеграфічні куріні й 1 новий летунський полк. Телеграфічні куріні моторизуються. Всіх телеграфічних курінів має бути 7, а летунських полків також 7. Залізниці розбудовуються на Словаччині й Закарпатті. Там-же будуються й летища та пограничні укріплення. На це існує ще спеціальний інвестиційний бюджет, на який складається позичка оборони в висоті 3 мільярдів корон.

Дойтше Вер, 7. ІУ. 1938. Журнал подає деякі дані про стан моторизації в Польщі. На 1. листопада 1937. р. було в Польщі 44.722 авт згл. возів, порушуваних моторами. На 1. 1. 37. було їх лише 37.468. До 1.2.38. зменшилась та цифра до 42.925. возів. Закуп нових авт не зміг покрити вихід старих із ужитку. В Польщі висловлюються побоювання, що зменшення піде ще далі, бо багато возів є старих і непридатних до праці. Різниця між тим, що є, і тим, що потрібно для оборонних цілей і для господарства, дуже велика.

Дойтше Вер, 24.ІІІ. 1938. Журнал подає за польськими джерелами, що чистка командного складу московської армії досягла небувалих розмірів. Вона носить масовий характер. Майже всіх старшин командирів усунуто. На їх місце прийшли молоді, що часом не мають для даних постів відповідної кваліфікації. Дійшло так далеко, що тепер у мирних часах полками командують капітани й майори. В зв'язку з назначенням комісарів у частинах заведено подвійне командування, через що часто виникають непорозуміння й тертя між командирами та комісарами. На цьому терпить вишкіл армії. Всі підозрівають усіх. Авторитет командирів, що дещо піднісся був за останні роки, знову підупав. Не буде нічого дивного, коли одного гарного дня тепер видвигнених командирів так само усунуть, як їх попередників, або що більше, знесуть недавно введені старшинські ступні. Теперішня масова чистка в армії відібеться на моральній і бойовій здатності армії й це на довгий час.

Дойтше Вер, 17. III. 1938. Журнал містить статтю під заголовком «Чи може Росія вести війну на два фронти?». Ніхто не сумнівається в те, що Росія має досить людського матеріялу навіть для війни на два фронти. Сумніви повстають лише щодо доброго озброєння, вишколення й кермування цими людськими масами. В місяці лютому 1938. р. нараховувала московська армія 1,7 мільйонів людей. Додавши до цього чисельний склад морської й повітряної фльоти, отримаємо загальну цифру 2 мільйони людей. Для вишколу тих 2 мільйонів має Московія модерну зброю, що правда, не всюди. Зате нема тої зброї для 8-мільйонної армії, яку думається виставити у війні. Тому у війні мільйони з тих людей знайдуть примінення лише в запіллі, а що найбільше в формаціях внутрішньої охорони, а не на фронті. Часто на нарадах комісаріяту оборони чуються нарікання на брак гармат, кулеметів та допомічної зброї, щоб ними можна забезпечити всі формації воєнного часу. В тому ж комісаріяті стверджено основно, що нинішня збройна індустрія не є в стані виконати встановленого пляну озброєння повністю. В додатку матеріял, який вона постачає, є гіршої сорти. Москалі мають 5.000 танків, але вони дещо перестарілі й немодерні, і тому їх не можна буде вжити в бою з модерно озброєним ворогом. Зате вони добре надаються для служби внутрішньої охорони та для парад. Щодо 6.000 літаків, які як дехто каже, має Москва, то вже й сам Сталін зрозумів, що з ними справа стоїть недобре й що вони мають такі самі слабкі сторінки, як і танки. Часто твердиться у військових колах, що московська повітряна фльота переважає таку ж європейських держав. Це не відповідає дійсності. Навпаки, навіть у недалекій будуччині, коли будуть здійснені пляни Сталіна щодо річної продукції 15.000 літаків, вона не буде дорівнювати ні одній повітряній флоті якоїнебудь європейської великодержави. Коли б навіть москалям вдалось дійти до створення такої фльоти, то в цьому випадку їм забракне фахового персоналу. З стратегічних і політичних причин летунство поділено на 15 округ. Точка тяжости московського озброєння лежить у 5 західних військових округах, — Ленінград, Смоленськ, Київ, Москва й Харків — де стоять дві третини армії. Зокрема збільшено значно скількість формацій, що стоять проти Фінляндії. Це зрозуміло, бо ж Московія не зможе пересувати військові частини сюди й назад на Далекий Схід. Для того віддаль 10.000 км. завелика, навіть коли б були добрі дороги та добре розвинена транспортна авіація. З тої самої причини Москва не може встрявати в далекосхідні конфлікти, хоч мала б до цього охоту. З усього видно, що головним театром війни Москва вважає нині свій західний фронт.

Нині московська армія складається з 23 корпусів (90 дивізій), 7 кінних корпусів (20 дивізій), 7 самостійних кінних дивізій і 2 кінних бригад. Морські сили виносять: 3 старі лінійні кораблі по 23.000 тон, 6 кружляків по 7-8 тисяч тон, 18 торпедов-

ців і менше-більше стільки ж контрторпедовців, 70 моторових торпедних човнів і коло 130 підводних лодок різної величини. Найбільші морські сили держать москалі на Балтійському морі. Фльота складається, за винятком підводних лодок, зо старого матеріялу й не є в стані вести бою навіть із противником середньої сили. Нова програма морського озброєння є тимчасом програмою й не змінює в нічому фактичної сили фльоти. Фльота також не зможе відразу вести двофронтної війни, в Європі й на Далекому Сході. Для цього бракує доброго сполучення.

Отже Москва не є в стані вести війни на два фронти. Великі маси людей і велика скількість перестарілого воєнного матеріялу надаються скорше до паради, ніж до бою. Доказом, що Москва є військово слабою, є факт, що вона не має відваги вмішатись до далекосхіднього конфлікту, не дивлячись на те, що це було б тепер для неї дуже вигідним. Вкінці й чистка в армії має своє значення й ніяк не є в стані підвищити боєздатність армії, а навпаки, вона її зменшує. Одначе це все не перешкоджує Москві заховуватись агресивно супроти деяких європейських держав, особливо супроти Скандинавії. Тим хочуть москалі закрити свою внутрішню слабкість. Тому не виключено, що як їхні внутрішні справи дійдуть до того ступня, що їх важко буде опанувати, вони спровокують світову війну, щоб тим відвернути увагу мас від внутрішніх справ та скермувати їх назовні. Чи це що pomoже, нині важко сказати.

Дойше Вер, 27. I. 1938. Журнал публікує статтю про московську кавалерію. Нині має Москва 34-36 кінних дивізій. З них 23,5 дивізій знаходиться в європейській частині держави, а 10,5-12,5 на Далекому Сході. На це складаються: 18 кадрових дивізій, 2 козацькі кадрові дивізії, 3 козацькі територіяльні дивізії, 2 деташовані козацькі кадрові дивізії, 3-5 монгольських кінних дивізій. В європейській частині держави кіннота сконцентрована в округах Ленінград, Смоленськ і Київ. В Уральській, Харківській та Приволжській Окрузі нема ніякої кінноти, а в Московській тільки 1 кінна дивізія. На Кавказі є 4,5 кінних дивізій. З них 3 козацькі територіяльні й 1 бригада гірських націй. В Правобережній Україні напроти Галичини розположені 9 кінних дивізій. В Білорусі на північ від Припеті є 6 кінних дивізій. Проти Естонії між Ленінградом та Псковом стоять 3 кінні дивізії. Для підмоги тим кінним групам є в кожній окрузі, себто Київській, Білоруській і Ленінградській, по одній мотомеханізованій дивізії — разом 3 з штабами в Києві, Мінську й Ленінграді. Дальше ця кіннота має ще міцні летунські формації, а серед них і парашутистів. Центром московського удару, перед яким підуть вперед кіннота з мотомеханізованими формаціями та летунством, є безперечно Галичина. Кожний кінний полк має 5 кінних сотень по 4 чоти, по 15 звен. До того приходять ще 2 кулемети і 2 гранатомети. 6. сотню в полку творить кулеметна кінна сотня з 20 важкими кулеметами. Кожний полк має одну кінну батарею гар-

мат (76 мм), одну моторизовану чоту протитанкової оборони, одну хемічну чоту, одну саперну чоту, кінну півсотню звязку, санітарний, ветеринарний відділи і тп. 2 кінні полки творять кінну бригаду. Нормальна кінна дивізія має 2 бригади й один полк кінної артилерії з 6 батерій (мішана — пушки і гавбіци). Гірська кінна дивізія має лише 3 кінні полки. До того дивізія має ще одну хемічну й одну саперну кінну сотню та 2 кінні сотні звязку, далі мотомеханізований дивізіон із 3 панцирних сотень (разом 54 панцировозів різного роду). Мотомеханізований дивізіон лише додається дивізіям. На Далекому Сході є 5 гірсько-кінних дивізій, що розташовані в Туркестані. На властивому Далекому Сході є лише 2,5 кінних дивізій. Цей брак кінноти на Далекому Сході пояснюється тим, що Москва створила на своїй неофіційній території (Монголія) 3-5 кінних дивізій.

Дисльокація кінноти така:

ЛВО: 5 кінний корпус, штаб Новгород: 16 кд — Новгород, 25 кд — Псков, 30 кд — Остров.

БВО: 3 кінний корпус, штаб Мінськ: 10(23) кд — Борисов, 7 кд — Мінськ, 11 кд — Пуховичі,

6 кінний корпус, штаб Бобруйськ: 4 козацька д — Слуцьк, 6 козацька д — Рогачев, 29 кд — Бобруйськ,

КВО: 7 кінний корпус, штаб Славута: 14 кд — Новгород-Волинський, 26 кд — Славута, 27 кд — Заславль,

1 кінний корпус, штаб Проскурів: 1 кд — Проскурів, 2 кд — Староконстантинів, 28 кд — Каменець-Подільський,

2 кінний корпус, штаб Житомир: 3 кд — Бердичів, 5 кд — Київ, 9 кд — Гайсин,

МВО: 24(?) кінна дивізія ім. Сталіна-Москва,

СКВО: 4 кінний корпус — штаб Ставрополь: 13 територ. донська кд — Новочеркаск, 12 територ. кубанська кд — Армавір, 10 територ. терська козацька кд. — Пятигорск, 1 кінна бригада гірських націй Кавказу — Владикавказ,

ЗаКВО: 17 гірська кінна дивізія — Тифліс.

УрВО нема ніякої кінноти,

ХВО — нема ніякої кінноти,

ПриВО — нема ніякої кінноти,

СаВО: 18 гірсько-кінна туркменська кд — Полторацк, 19 гірська узбекська кд — Самарканд, 20 гірська таджикська кд — Сталінабад, 21 гірська кд — Йерв, 22 гірська кд — Семипалатинск,

ЗабВО: 1 бурято-монгольська бригада — Троїцкосавск, 15 гірська кінна д. — Даурия,

ОКДВА: 8 кінна д. — Ворошилов-Усурийск,

Монголія: 8 кінний корпус — штаб Улан-Батор(?) має 3-5 кд. Числа невідомі.

Москва надає кінноті більше значення, ніж Європа, раз тому, що кавалерія легко зможе поконати відоме східне бездоріжжя, а далі, що у війні вона відіграє велику політичну роллю, а да-

лі буде виявляти себе й пропагандивно. Кожний кінний полк має окрему політичну групу, що вже в мирних часах підготовляється до пропаганди у ворожому краю. Політична праця полягає в тому, що ті групи, при наглому наскоку кінноти, організують блискавично за поміччю місцевих комуністів місцеві повстання. Рівночасно буде вестись серед населення пропаганда за знищення воєнно-важних об'єктів у запіллі. В цей спосіб думають москалі викликати замішання у ворожій країні й пошкодити ворогові в переведенні його плянів. В кінноті плекається духа горожанської війни (як це вже було) і тому вона являється чисто політичним військом.

Дойтше Вер, 20. 1. 1938. Журнал подає склад московської фльоти в 1931. р., що важне зогляду на те, що москалі дуже часто в своїх енуціяціях покликуються у відсоткових даних на цей рік. Знаючи дані цього року, можна підрахувати тонаж фльоти: Отже в 1931. році мали москалі: 3 лінійні кораблі, здебільше тільки для репрезентації й паради — «Марат», «Октябрская Революція» і «Фрунзе» тонаж по 23.016-23.606, — 1 кружляк «Аврора» — 5600 тон, 9 контрторпедовців — разом 11.020 тон, 9 торпедовців, 9 підводних лодок, 4 вишкільні кораблі й 16 спеціальних кораблів. Все це було в Балтійському морі. На Чорному морі мала Москва: 2 кружляки — «Комінтерн» і «Червона Україна» по 6500 тон, — 2 торпедовці й 2 контрторпедовці, 4 підводні лодки й 7 спеціальних кораблів. На Тихому океані мала Москва 2 торпедовці, 5 канонерських лодок і 4 спеціальні кораблі.

Від 1931. р. в Балтійському морі збільшилася фльота на 3 контрторпедовці типу «Ленінград» по 3000 тон, 10 торпедних човнів по 700 тон, 71 підводних лодок (це ще не підтверджено). Разом нараховує советська фльота 151 бойових одиниць, з чого є 71 на Балтику та на Північному морі, 30 на Чорному морі та 50 на Далекому Сході.

Всі інші дані, які часто можна читати в пресі, це продукти чистої фантазії несовісних і під впливом Москви стоячих репортерів.

Дойтше Вер, 20. 1. 1938. Журнал приносить статтю про організацію чеської артилерії. Технічно чехам було легко створити свою артилерію, бо вони перебрали по Австрії великі збройні заводи. Вони натрапили на труднощі організаційного характеру, зв'язані з можливими теренами війни. Ці терени вимагали з одного боку полевої, з другого гірської артилерії, а в додатку розтяглість держави вимагала значної кількості маневрової артилерії. Далі граничні укріплення у ворогів вимагали й тяжкої артилерії, а розвиток летунської зброї й протилітакової артилерії. Вкінці при організації артилерії мусіла бути узгляднена, й організація цілої армії в бригади, дивізії, а в найновіших часах переорганізація в корпуси.

Чеська артилерія ділиться на: 16 полків полевої артилерії,

4 дивізіони кінної артилерії, 14 полків середньо-важкої артилерії, 2 полки гірської артилерії, 6 дивізіонів гірської артилерії, 5 полків важкої артилерії, 4 полки протилетунської артилерії, 1 полк артилерійських мірників. Кожна з 12 піхотних дивізій має 1 бригаду артилерії кінного запрягу з 1 полку полевої артилерії й 1 полку середньо-важкої артилерії. 51 і 54 полки полевої і 125 і 126 полки середньо-важкої артилерії є повністю моторизовані й творять артилерійську резерву. Оба полки гірської артилерії підпорядковані двом гірським бригадам. Гірсько-артилерійські дивізіони можуть бути в потребі приділювані й піхотним дивізіям. 4 кінноартилерійські дивізіони відповідають 4 кінним бригадам, що їх мають чехи. Полки 301 до 305 важкої артилерії зеднані в одну важку артилерійську бригаду.

Організація мирного часу. Полева артилерія: кожний полк має чоту звязку з 1 полковою і 3 дивізіонних груп, 3 дивізіони з 3 батерей, з яких 2 є повні й 1 лише кадри, та вкінці з 1 резервовою батерією. 1 дивізіон має полеві пушки, а 2 і 3 легкі гавбіци. Батерії мають по 4 гармати. Моторизовані полки мають лише по 2 дивізіони. Середньо-важкі полки мають по 2 дивізіони по 3 батерії (2 повні, 1 кадри). В батеріях по 4 гармати. На гармату потрібно 12 коней. В скорому часі мають бути моторизовані так, як полки ч: 125 і 126. Гірсько-артилерійські полки мають таку саму організацію. 2 дивізіони мають гірські пушки, а 3-ий гірські гавбіци. 6 самостійних артилерійських дивізіонів складаються з 1 чоти звязку, 3 батерій гірських пушок (2 повні, 1 кадри) і 1 резервовою батерією. Вони ще мають і міномети. Батерії мають по 4 гармати. Гармати везуться на вючних конях (пушки), а гавбіци розкладаються й заладовуються на спеціальні вози. Важка артилерія не має однородної організації. Мають по 2 дивізіони, в кожному по 2 гармати (24 см. гармати лише 1 гармату), а 301 полк має 3 дивізіони (повні 2 і кадри 1). Всі полки моторизовані. Кінноартилерійські дивізіони складаються з 1 чоти звязку та 3 батерій полевих пушок та 1 резервовою батерією. Вся обслуга на конях. Полки протилетунської артилерії зорганізовані подібно, як легка артилерія, лише 1 дивізіон має 3 місцеві батерії по 4 гармати, 2 має 3 моторизовані батерії по 4 гармати, а 3-ий має прожекторні відділи (з 2 сотень по 4 чоти і 1 помічна чота). Прожектори мають 150 см. промір. Полк мірників складається з 3 дивізіонів для світлових, звукових та бальонових батерій. Полк є лише вишкільною організацією.

Мілітервохенблят, 14. 1. 1938. Журнал приносить статтю про зміни тактичних і оперативних засад у Румунії. Зараз по війні перебрали румуни для себе французькі приписи. Однак скоро переконався румунський штаб, що ці приписи вироблені й пригідні для позиційної війни, опертої на сталі міцні укріплення. Тимчасом положення Румунії зовсім інакше. Вона має довгі границі й багато ворогів, зовсім інакше озброєних, як вороги Франції. Після довшої дискусії ці приписи змінено. Про-

відною ідеєю нового припису є знищення ворога. Тому що всі вороги Румунії міцніші числово від Румунії, приписи вказують на те, що знищення ворога не відбудеться в отвертому наступі, а тільки розположеною далеко в глиб обороною. Тим способом хочуть румуни ворога обезсилити, а відтак знищити протиударом. Армія буде ставити спротив спираючись на якусь природну перешкоду. Висунені наперед пости й відділи змусять ворога розвинути та виявити й свою силу й свої слабкі сторінки. За головною лінією спротиву будуть розположені сили, щоб здержати ворога, що вломиться, а відтак знищити його флянковим ударом при допомозі корпусної та армейської резерви. Терен Румунії поперетинаний річками й горами, і тому румуни надіються в цей спосіб перемогти навіть міцнішого від себе ворога. Отже при операціях румуни мають два завдання: 1) перемучити ворога міцним спротивом, 2) знищити його протиударом. Щодо примінення поодиноких родів зброї, то румуни нічого свого не придумали. Зате є спеціальні румунські приписи щодо обсади фронту в різних бойових акціях: 1) вперта оборона: курінь займає середній фронт 1250 м., дивізія 6,25 км., 2) вперта стала або рухома оборона: курінь 2000 м., дивізія 12 км., 3) послідовний спротив: курінь 3000 м., дивізія 21 км., 4) тимчасовий спротив: курінь 4 км., дивізія 24 км., 5) прикриття: курінь 15 км., дивізія 75 км. При наступі курінь займає фронт 850 м., а дивізія 4200 м. При наступі на укріплені позиції курінь займає фронт 650 м., а дивізія 2600 м. Додатково згадується, що Румунія буде укріплення попри совітську границю.

Мілітервохенблят, 28. 1. 1938. Журнал приносить такі дані про чеську армію: На початку 1938. року полева армія мала вносити коло 800 тисяч людей. Вони мали бути зорганізовані в 34 піхотні та 4 кінні дивізії. В загальному треба рахувати, що чехи мають 2,7 мільйона вишколених людей. З цього частина має тільки міліційний вишкіл. Попри границі будуються укріплення. Міністерство оборони склало плян оборудування 3 великих укріплених ліній, звернених загально проти заходу й півночі. Перша лінія йде від Пільзна, через Кладно до Турнова, повертає через Ічін до Пардубців. Отже вона проходить майже рівнобіжно з горами на границі, приблизно на віддалі 70 км. від границі. Друга лінія йде 150 км. за першою. Вона йде майже рівнобіжно з чесько-моравською височиною. Третя йде рівнобіжно з Малими та Білими Карпатами. Її база знаходиться в долині Вааг. Вже розбудовані укріплення на німецькій і мадярській границі та з другого на польській мають за ціль хоронити крила нових ліній.

Мілітервохенблят, 18. 2, 1938 і 8. 4. 1938. Журнал приносить у двох числах статтю про наземну організацію повітрових сил, сперту здебільша на московських даних і через те для нас цікавою. Щоб повітрові сили зробити рухливішими, відділено від них організаційно всі ті формації, що потрібні для обслуговування летунства на землі. В різних державах ці частини зорганізо-

вані різно. При зміні місця постою вони звичайно перекидаються на автах або потягами, коли віддаль більша, ніж 150 км., а чисто летунські сили повітрям. Організація летищ потрібна для повітрових сил із тактичних, технічних і господарських оглядів. Літак вдержується в повітрі лише короткий час і мусить злітати на землю. З летищ літаки вилітають і на них злітають. На них переховуються й харчі, і запасові матеріали, і стріливо, і паливо. Тут же є приміщення для всього персоналу. В додатку вони мають ще такі потрібні установи: фотографічну, телефонічну та радіову службу, радіонапрямну службу для літаків у повітрі, метеорологічні стації й вкінці вони служать для всіх схоронищем перед ворожими повітровими нападами. На кожного чоловіка з залоги літака припадає на землі 10-20 людей обслуги. Цим пояснюється тяжкорухливість наземних повітрових організацій. Щоб збільшити цю рухливість, висовується пропозиції зменшити скількість обслугового персоналу до 2 механіків, 1 збройного майстра, 1 фотопідстаршину, 1 радиста на кожну ланку, і перекидувати їх транспортними літаками так скоро, як і скоро перекидуються летунські ескадрилі. Це для того, щоб тих людей все мати під рукою. Це далось б здійснити лише в тому випадку, коли б кожне летище мало подвійну залогу, з яких одна обслуговувала б старе летище, а друга підготовляла б нове. А це в свою чергу ще збільшило б нерухливість цілої організації. На одному летищі приміщується звичайно 1-2 ескадрилі. Саме приміщення для літаків, коли їх треба хоронити перед погодою, справляє труднощі. Для кожного літака потрібно в тому випадку 1 цельт. Щоб перевезти такий цельт, треба знову мати 1 трьохтонне вантажне авто. Цілометалеві літаки дещо кращі під тим оглядом, бо на них не так впливає погода, як на другі. На летищі не треба тримати багато запасових частин та стрілива й палива. Їх треба переховувати на центральному летищі, спільному для більшої кількості летищ. Паливо й стріливо тримається на віддалі кількох кілометрів від летища й доставляється їх у випадку потреби автами. Щоб оминати небезпеку ворожого наскоку на летище й знищення літаків, треба, щоб свої літаки завчасу піднимались у повітря. Через те вони в додатку ще будуть мати й ініціативу над ворогом, а ворожий наступ буде ударом у порожнечу. Замаскувати повністю летища неможливо. Зате можливо змити ворога щодо скількості залоги й обслуги. Для цього є передумовою, щоб для одних і тих же летунських формацій мати більше летищ і їх відповідно по них розподіляти. Крім того ворог, закидуючи бомбами летище (площу злету й вилету) значно зменшить активність летунства, якщо не буде більше летищ для одної й тої самої формації. Летище мусить бути завчасу повідомлене про наближення ворога, щоб свої літаки мали час піднятися у повітря (120-140 км.). Великі держави розкладають свої сили, залежно від завдань, в глибину. Московські погляди є такі: 40-50 км. за фронтом є летища для розвід-

чих літаків, 60-80 км. для нищильників, 80-100 км для бойових літаків, 150-200 км для легких і далекорозвідчих літаків, а 400-500 км. за фронтом для важких бомбовозів. Розположення військового летунства зв'язане тісно з працею штабів, тому мусять бути недалеко від них. Віддаль між поодинокими летищами не повинна бути менша, ніж 30-50 км. На віддалі 400 км. за фронтом лише зрідка можна сподіватись наскоків ворожого летунства. Така велика віддаль летищ від фронту виплачується сама собою, бо її літак при своїй великій швидкості перелетить дуже скоро, зате він буде безпечний перед ворожими наскоками. Добре запланована сітка летищ і відтак із поступом операцій доповнювана й розбудовувана як у глибину, так і в ширину (це важко в оперативному відношенні) є передумовою для зосередження й розгортання армії. Тоді летунство має змогу помагати армії, за нею скоро рухатись вперед, виминати небезпеки, скорочувати час вилету й злету та скоро перегрупувуватись. Ворог може нападати на летища з повітря літаками, на землі кіннотою й танками, якщо ці прорвуться через фронт і вкінці з повітря повітровою піхотою, яку скине на землю з легкопадами. Тому сили для протиповітрової оборони повинні бути згруповані довкола летища. Сторожі на 20-30 км. від летища завчасу зможуть повідомити про наступ ворога й летище може приготуватись до оборони. Пости розположені на 50-70 км. довкола летища значно збільшують безпеку. Власне всі летища зможуть мати таку сторожу, тому для їх оборони треба мати зенітні кулемети, звичайні кулемети та вкінці вживати пляново й особисту зброю всього персоналу. Кулемети розкладаються колом довкола летища на 1 км., а стрільці вдень на 800 м., а вночі на 300 м. Все треба мати в резерві певну кількість кулеметів і стрільців. Для оборони перед танками треба поробити відповідні перешкоди аж до мінних піль включно. Щоб берегтись перед поодинокими особами або малими групами, треба в першу чергу політично освідомити обслуговуючий персонал, а далі заздальгідь поробити різні сигнальні забезпеки, які б нікому не дозволили пройти на летище. Щоб летище ворог не міг так легко відкрити, треба його приміщувати в таких природних місцях, куда догляд уртруднений, використати нпр. природні тіні складок місцевости, ліс, кущі, городи, алеї і тп. Далі можна штучними засобами маскування придати летищу вигляд, немов би воно не вживалось, зате якийсь другий кусок землі показати як дійсне летище. Природні дерева, як їх мало, доповнюється посадженням нових. Проти горизонтальної й вертикальної видимости вживається сітки з вплетеними в них рослинами або соломою. Малі вози, командні пункти й пункти зв'язку маскується соломою чи сіном, або травою й галузям. Площа вилету й злету повинна мати вигляд поля, поділеного на дрібні ниви й не вирізнятись нічим від оточення. На полі робиться штучні дороги, викошуючи траву або злегка посипаючи відповідні полоси поля піском. Можна б це

зробити й фарбами. Треба поробити різні куліси, як будинки, рови та інші предмети, а вкінці залишити кілька коров, щоб палились на летищі — а це все змилює ворога основно. Сліди, що їх залишає за собою злітаючий чи вилітаючий літак, треба основно маскувати сітками. До летища не сміють вести ніякі дуже помітні доріжки, стежки дроти, сліди возів, вулички без дальшого проходу й тп. Якщо вони необхідні, то їх треба вживати замасковано, а здебільша користуватись існуючими вже втертими дорогами. Так же само треба маскувати радіостачії, кулемети, доглядні пости, бараки, цельти. Щоб вози й літаки та запасові частини не блищали, їх треба накривати сітками або фарбувати матовою фарбою. Москалі випробували різні штучні мряки й дими. Білий дим годиться як мряка лише на снігом покритій місцевості. Зате можна підібрати дими так, що вони не будуть відрізнятись від барви місцевості при відповідному їх освітленні. Невигода цього способу та, що цим закривається й знаки, потрібні для своїх літаків для злету. Вночі треба примінювати світломаскування й запалювати сигнали лише тоді, коли цього потребує власний літак. Штучні летища робиться недалеко від дійсних і надається їм характер дійсного летища. На них маскується все так, як на дійсних летищах із тим, що це маскування є лише половинчате, себто ворог повинен підмітити, що там є нпр. літаки чи щось подібного, коли в дійсності це будуть лише макети. Доріг і стежок не треба маскувати так само, як і слідів злету чи вилету літака. Час-від-часу треба туди пускати один чи більше літаків. Щоб зменшити шкоди повставші через вороже бомбардування, треба по можливості всі матеріяли розкидати далеко по полі й укривати, та вкінці мати зараз відповідні матеріяли для репаратури всього знищеного чи ушкодженого. Підземні летища вважаються подекуди недоцільними тому, що ворогові потрібно лише закидати бомбами входи й виходи до них, і в цей спосіб він унешкідливить всі літаки на тому летищі. Зате доцільні вони в заплілі, коли для них використовується відповідні складки місцевості, нпр. горби і тп.

Мілітервохенблят, 29. 4. 1938. Журнал приносить статтю про постачання летунства на основі московських теорій та італійського досвіду. Для доброї праці летунства треба мати добре організоване постачання. Воно ускладнюється тим, що треба постачати дуже багато річей, потрібних летунству. Збільшення шкоро-сти літаків і сили моторів вимагають посиленого постачання палива, смарів, стрілива, бомб, сигнальних і світляних засобів і тп. По думці москалів легкий літак потребує на один бойовий лет постачання вагою 1 тони, а важкий літак 6-8 тон матеріялу. Але це лише половина всього постачання, так зване бойове постачання. Друга половина—це технічне постачання запасових матеріялів і частин, моторів, варстатів, спеціального приладдя, зброї, цілих літаків для частин і вкінці оборудовання для летищ. Накоплювати великі засоби всього того на летищах недоцільно, раз тому, що

ворог може все легко знищити, а подруге, що це унерухомлює всю організацію. Тому доцільно є розкласти склади в глиб з тим, щоб відповідна організація дбала про своєчасне постачання бойового летунства, всім, що треба. Головні ж склади поповнюються з запілля. Тим самим шляхом відтранспортовується вже зужитий матеріал із поля бою. Рухомі, себто такі засоби, для яких усе мусять бути засоби транспорту, повинні вистачати на два бойові лети, а нерухомі, для перевезення яких треба додаткових засобів транспорту, повинні вистачити на 2-4 лети всіх літаків. Рухомий склад держиться на автах 3-4 км. за летищем. В ньому є все, що потрібно літакам для бою. 8-15 кл. за ними є склади фронту, чи парки, в яких є певна скількість запасових частин для літаків, ремонтні варстати і тп. Вони поповнюються з найближчої залізничної стації. Частина складу на возах згл. склад повинен мати певні засоби транспорту на всякий випадок. Склад на залізниці поповнюється з головного складу, в якому повинен бути запас всього на кілька місяців наперед. Знову ж головний склад поповнюється з запілля індустрією. Всяке постачання має свою власну організацію, незалежну від командування бойових частин. Це звільнює командування від турбот при перевозі складів на інше місце і тп. Зате повстають великі труднощі, коли літаки змінюють позицію не в глиб, а здовж фронту. Не всюди можна організувати заздальгідь склади для всяких типів літаків. Отже переміщення літаків здовж фронту треба переводити аж тоді, як будуть підготовлені лінії постачання для них на новому місці. В іншому випадку вони будуть безкорисними. Щойно вищі штаби повинні об'єднувати в собі постачання сухопутної армії й летунства, нпр. у рамах армії чи групи. Нижчі працюють окремо й незалежно. Для кожної операції треба встановити окремий плян постачання, і то наперед. При плянах треба узгляднити летища, розположення сухопутної армії, як ворог зможе шкодити переведенню постачання, як зорганізувати оборону ліній постачання, скільки летунства буде брати участь в операції й що для того треба, чи є відповідні засоби транспорту для того, хто має перевагу у повітрі, які є запаси відповідних матеріалів на місцях, скільки буде менше-більше страт у бою (на 50 летогоди рахують 1 літак втрата) і тп. При втратах треба узгляднити, що 50% загинувших літаків падають по ворожому боці, а лише 25% на власному боці. Вкінці треба підрахувати, чи для транспорту є відповідні дороги. Якраз через брак доріг деякі великі держави, а між ними й Московія дбають про розбудову транспортних літаків.

Італійський досвід такий: матеріали перевозились кораблями до абісинської пристані й ішли там на склад. Звідти їх розвозили автами, куди треба. Авто везло людей, а задний причіпний віз віз матеріали. Кожне летище мало свої рухомі транспортні кольони і похідні варстати. Авта тягнули за собою 3-4 причіпні вози. Похідні варстати були готові до праці впродовж 10

мінут. Взагалі в автах містилась ціла обслуга летища з матеріалами.

Мілітервохенблят, 25. III. 1938. приносить статтю про воєнно-політичне значення Сахаліну для Московії й Ніппону. Причиною того, що кожний хоче мати Сахалін, є те, що на ньому є поклади нафти. По договору з 1925. р. ніппонці використовують залежні нафти, що головним чином знаходяться в північному Сахаліні, себто тому, що під Москвою. Останніми часами москалі почали робити ніппонцям труднощі та всякі пакості, не додержуючи договору. Спір за Сахалін збільшує загальне ніппоно-московське напруження. Причини, чому і москалі, і ніппонці хотіли б мати Сахалін: Москва розбудовує свою далекосхідну армію. Армія потребує багато рідкого палива. Його треба доставляти з Європи. Залізниця для того одна й то не зовсім безпечна, бо кожної хвили можуть її ніппонці перервати. Вона проходить недалеко границі. Транспорт нафти морем до Владивостоку можуть ніппонці теж унеможливити. Тому Москва хоче використати для тої цілі Сахалін. Продати ніппонцям Сахалін москалі не хочуть, бо тоді ніппонці опанували б устя Амуру, а тим самим і шлях до Хабаровська, де є значна нафтово-перерібна індустрія. Не маючи Сахаліну, москалі не мали б і нафти для своєї далекосхідної фльоти та армії на випадок війни. Ніппонці пропонували москалям, що заплатять їм за північний Сахалін. З другого боку ніппонці мають мало нафти. Маньджурські і хінські нафтові джерела ще не розроблені як слід і не покривають запотребовання Ніппону. Тому вони не можуть зрезигнувати з сахалінської нафти. В додатку, як би вони зрезигнували, то тим лише посилили б Москву. А то не лежить в їх інтересі. Москалі будують залізницю від Байкалу до якогось місця, що лежить напроти північного Сахаліну. Якщо б ніппонці дістали Сахалін, тоді пропаде вся стратегічна вартість цієї залізниці, бо з Сахаліну ніппонці опанували б ціле запілля Владивостоку. Знову ж з другого боку ніппонці хочуть того. Спір лише розгаряється. Як скінчиться невідомо. Він значно ускладнює московсько-ніппонську ситуацію на Далекому Сході.

Зміст

1. ПОЛКОВНИК ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ — некролог	1
2. ДО ПИТАННЯ УКРАЇНСЬК. ВОЄННОЇ ДОКТРИНИ	7
3. Полк. Колоссовський: ОСНОВИ БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЕТУНСТВА	11
4. Ген. М. Капустянський: ТЕРУЕЛЬСЬКА ОПЕРАЦІЯ	23
5. Бурун: ВОЄННЕ ЗНАЧЕННЯ Й СТРАТЕГІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ	34
6. Полк. Рубич: ДАЛЕКОСЯГЛА АРТИЛЕРІЯ	49
7. ІНЖ. М. С—о: ЕЛЕКТРИЧНА ЕНЕРГІЯ У ВІЙНІ	56
8. Л. Киселиця: УКРАЇНСЬКА ЗБРОЙНА СИЛА В ОБОРОНІ ЄВРОПИ	73
9. «ЗОЛОТІ ВОРОТА» — рецензія	85
10. ОГЛЯД ВІЙСЬКОВОЇ ПРЕСИ:	
Французька преса	93
Німецька преса	99

ЦНА:

Франція, Париж	— 7 фр.;
з пересилкою	— 8 фр.
Новий Світ	— 30 центів.
Інші Країни Європи	— 9 фр.